

Ons Heem

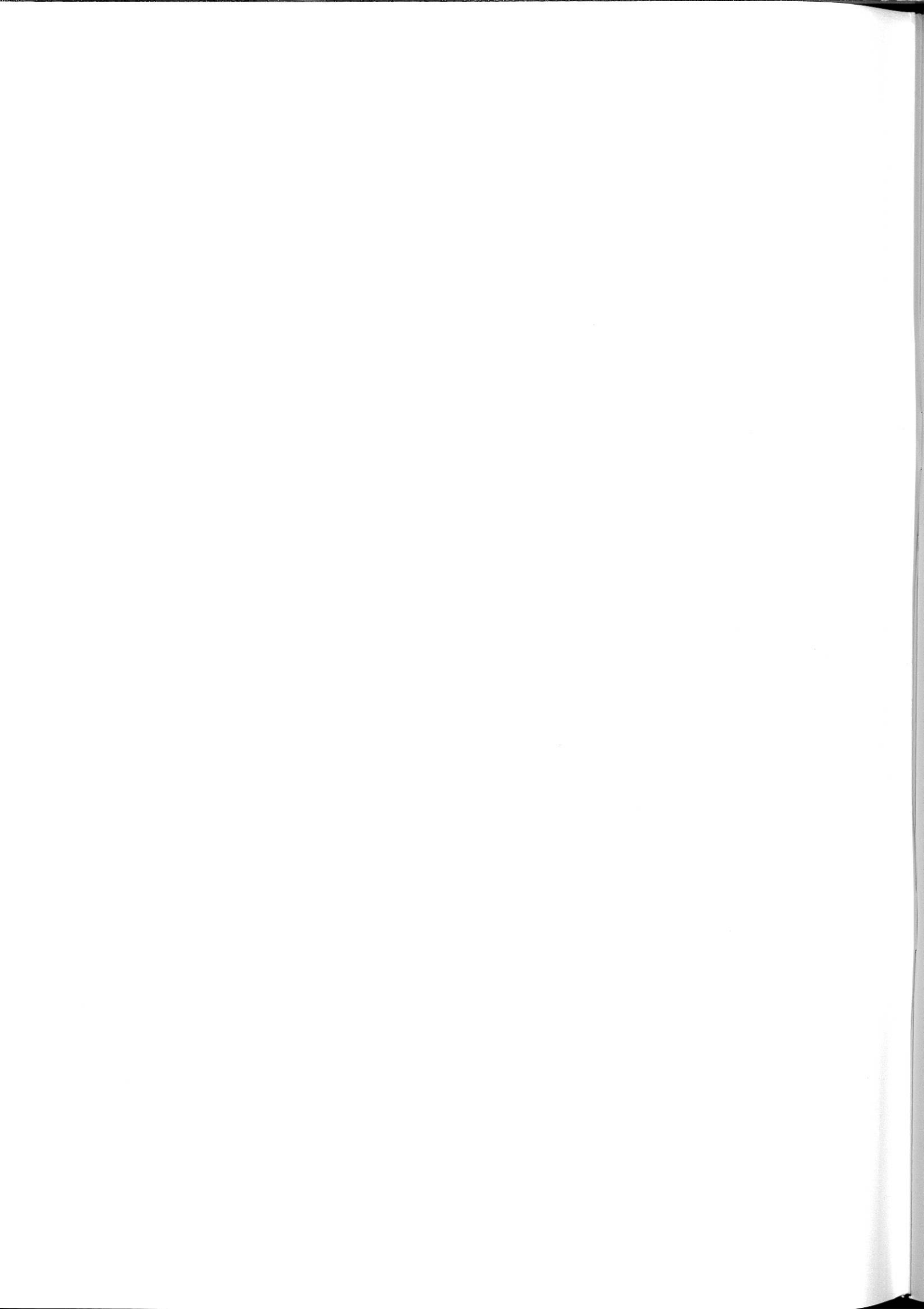

Heemkunde
Vlaanderen vzw

Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 57, nr. 1
april-mei-juni 2004
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel
jaargang 57, nummer 2
april-mei-juni 2004

ISSN 1370-6489

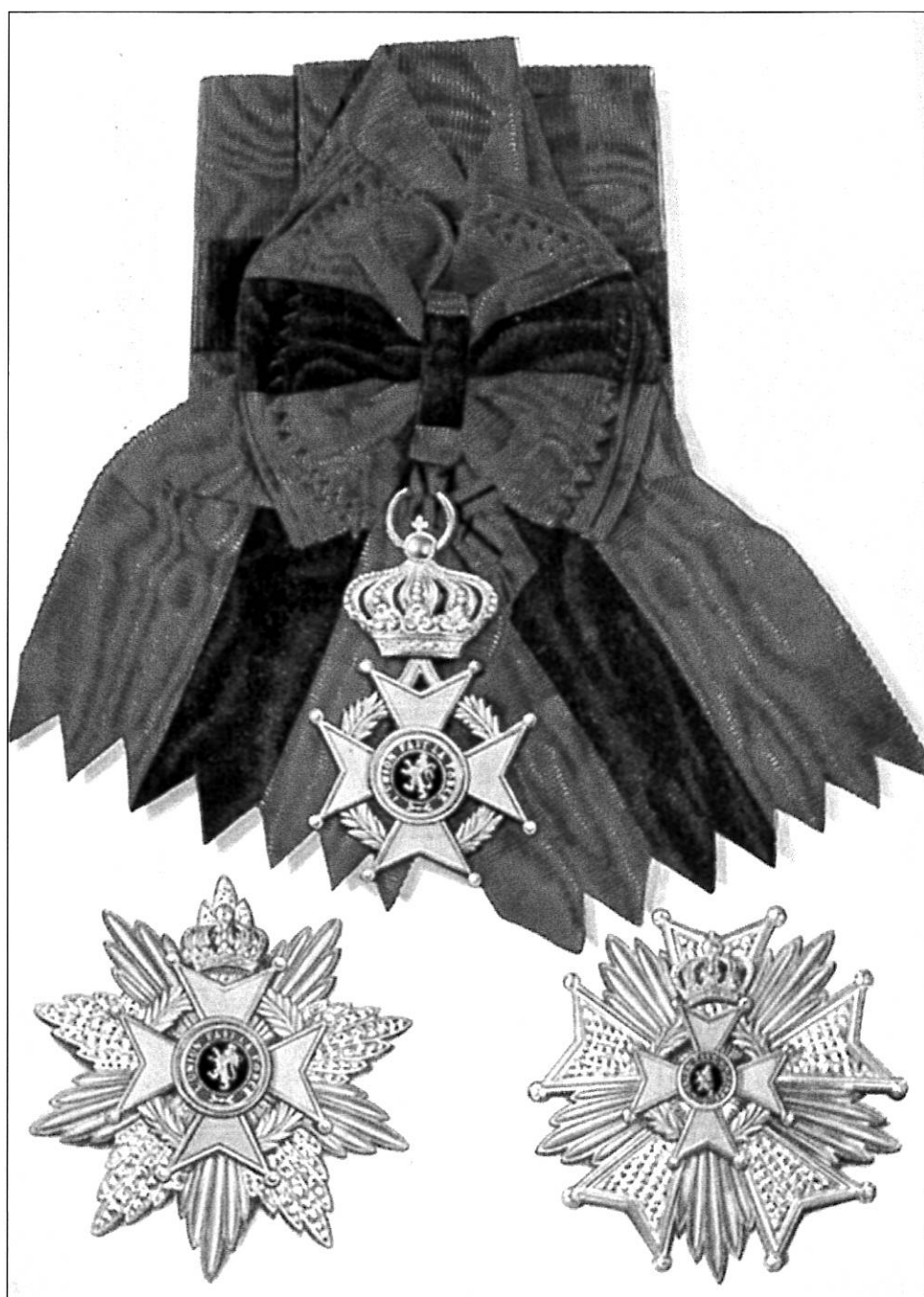
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst	Luc Van de Sijpe
Fons Dierickx	Karel van den Bossche
Rudy Janssens	Luc Van Driessche
Jean-Marie Lermyte	Luc Van Eeckhoudt
Didier Stragier	Eva Van Hoye
Henri Vannoppen	Harry Vermeir
Dominique Vanpée	

Iedere auteur is verantwoordelijk voor zijn eigen bijdrage. Overname van artikelen is slechts toegestaan na toestemming van de redactie en met bronvermelding.

De ridderorden in een historisch perspectief

Paul Janssens¹

Geen ridderorden zonder ridders. We zullen daarom eerst de oorsprong en de ontwikkeling van de middeleeuwse ridder volgen. De oudste ridderorden hadden een religieus karakter. Zij ontleenden dit kenmerk aan hun strijd tegen de islam (in het Nabije Oosten en op het Spaanse schiereiland) en tegen de heidenen (in Pruisen en langs de Baltische Zee). In deze gebieden ligt de bakermat van de internationale en nationale religieus-militaire orden zoals de tempeliers, de hospitaalridders van Sint-Jan (Orde van Malta), de Duitse Orde, de Spaanse en Portugese orden (Aviz, Alcántara, Calatrava, Cristo, Montesa, Santiago) en – zij het veel later – de Orde van het Heilig Graf. Met de opkomst van de monarchale staten in de late Middeleeuwen ontstonden daarnaast ook dynastieke ridderorden zoals de Bourgondische Orde van het Gulden Vlies. Het prestige van al deze historische ridderorden verklaart het succes van vele frauduleuze orden, die in de 19de en 20ste eeuw werden opgericht om de faam van de moeilijk toegankelijke traditionele ridderorden te usurperen (*contre-ordres, ordres de fantaisie, self-styled orders*). We zullen in deze bijdrage hoofdzakelijk aandacht besteden aan de Orden waarin onze landgenoten tot op het einde van het Ancien Régime een actieve rol hebben gespeeld.

Adel en ridderschap

De ridderschap is ontstaan als gevolg van de evolutie in de bewapening (doorbraak van de zwaarbewapende ruitertij) en omwille van de kerkelijke bezorgdheid om het geweld van de feodale krijgsheren in te dijken (de godsvrede). De zwaarbewapende ruiter werd eerst ridder nadat hij tijdens een religieuze plechtigheid de ridderslag ontvangen had. Aanvankelijk bleef de sociale kloof tussen de geharnaste ruiters en de regerende aristocratie erg groot. Die zou eerst gedicht worden nadat de Kerk de edelen kon overtuigen om het nieuwe ridderideaal (de zwakkeren beschermen) te onderschrijven. De gelijkschakeling tussen ridderschap en adeldom gebeurde echter niet overal even snel. In Frankrijk werden ridders al in de loop van de 11de eeuw als edelen beschouwd. In Vlaanderen voltrok deze evolutie zich eerst in de vroege 13de eeuw. In de gebieden die tot het Heilige Roomse Rijk behoorden, zoals Namen of Holland, kwam de gelijkschakeling er nog iets later. Tijdens de late Middeleeuwen zou de opmars van het ridderschap zich verder doorzetten. Omdat in de 14de en 15de eeuw nog slechts een minderheid edelen over voldoende middelen beschikte om tot

¹ gewoon hoogleraar aan de Europese Hogeschool Brussel (Associatie KU Leuven) en gastprofessor aan de KU Brussel. Voorzitter van de Belgische Raad van Adel.

de ridderschap toe te treden, verwierf de riddertitel toen een bijkomend prestige. Het verwees voortaan naar een hogere rang in de adelstand.

In de Middeleeuwen groeide de ridderroman uit tot een succesvol literair genre. Zo bekleedde het ridderideaal in de 15de eeuw aan het Bourgondische hof nog een belangrijke plaats. De Franse ridder Bayard, aan wie de eer te beurt viel om koning Frans I de ridderslag toe te dienen na de overwinning van Marignan (1515), symboliseerde bij het begin van de 16de eeuw nog steeds de traditionele middeleeuwse waarden. Op het einde van de eeuw echter overleefde de ridderfiguur alleen nog in de karikatuurale voorstelling die Cervantes er in zijn *Don Quijote* van gaf. Twee factoren verklaren de onderminning van het ridderschap: de uitbouw van een staand leger en de modernisering van de bewapening (invoering van vuurwapens).

Middeleeuwse vorsten onderhielden in vreedstijd geen legermacht van betekenis. Hiertoe beschikten zij niet over voldoende financiële middelen. De belastingen hadden toen nog geen permanent karakter (in onze gewesten werden ze eerst in 1600 ingevoerd). Ook werden de krijgsverrichtingen slechts ten dele door de vorstelijke schatkist gefinancierd. Bij het uitbreken van de oorlog moest de vorst een beroep doen op zijn dienstplichtige leenmannen en de opgeroepen ridders financierden hun uitrusting zelf. In de Nederlanden veranderde dit alles tijdens de regering van Karel de Stoute (1467-1477). Toen werden voor het eerst ook in vreedstijd 'ordonnantiebenden' (compagnies zwaar bewapende ruitery) door de vorst in dienst gehouden. De uitbouw van dit beroepsleger leidde tot de demilitarisering van de kleine leenmannen.

Belangrijker nog was de doorbraak van vuurwapens. Al in de 15de eeuw verloren vele burchten hun defensief karakter omdat ze niet bestand waren tegen het kanonvuur. Toen het musket in het begin van de 16de eeuw operationeel werd, was ook het overwicht van de ruitery bezegeld. De zwaarbewapende ridders waren niet langer ongenaakbaar. Zwaard en harnas prijken voortaan in de ridderzaal als herinnering aan de echte of vermeende riddermatige afkomst van de kasteelheer.

De ontwikkelingen op het militaire vlak hebben ook het traditionele mechanisme waarlangs de toetreding tot de adel verliep, grondig gewijzigd. Voorheen was de levenswijze doorslaggevend om te bepalen wie tot de adel behoorde. Het bezitten van een heerlijkheid met hogere rechtsmacht was hierbij onontbeerlijk. De toegang tot de adel was dus gebonden aan de mogelijkheid om een feodaal domein te verwerven en zo bleef de vernieuwing in de adellijke rangen beperkt. Niet om het even wie kon edelman worden. De aantrekkingskracht van de privileges werd overigens door de feodale krijgsveld dienst getemperd.

In die omstandigheden kon de assimilatie van nieuwkomers in de adel op normale wijze verlopen.

Het verdwijnen van de feodale krijgsveld dienst viel samen met de sterke groei van de zestiende-eeuwse economie na de ontdekking van Amerika. De nieuwe rijken, waarvan het aantal nu veel sneller toenam, konden voortaan gemakkelijk de adellijke statussymbolen usurperen. Het volstond een familiewapen met helm te voeren en een degen te dragen om voor edelman door te gaan. Indien de oude adel aanvaardde om met de vermogende burgerij vermengd te worden en indien de monarchie niet tussenkwam in deze omvorming van de adel, kon er zich een *gentry* ontwikkelen die voor alle rijken openstond. Een ongebreidelde verwerving van het adellijke statuut hield echter de dreiging in dat men privileges met vermogen zou gaan verwarren. Op termijn kon dit tot de opheffing van alle privileges of integendeel tot hun veralgemening leiden. In beide gevallen was de adel in zijn voortbestaan bedreigd.

Door zich tegen deze gang van zaken te verzetten en maatregelen te eisen, speelde de oude adel in de kaart van de vorst. Deze laatste wou de adel niet afgrendelen, maar de toegang voorbehouden aan wie zich bereid toonde in zijn dienst te treden. De politieke omstandigheden begunstigden overigens een vorstelijke inmenging om de toegang tot de adel te beperken. De adellijke identiteitscrisis viel samen met de Opstandjaren. In de Zuidelijke Nederlanden resulteerde de Opstand uiteindelijk in een nieuwe machtsverdeling tussen de soeverein en de bevoorrechte machten, die in de Vrede van Atrecht werd vastgelegd. De vorst verzekerde zich van een onbeperkte controle over het leger en de diplomatie. Voor het bestuur van de steden en het platteland nam hij genoegen met het voogdijrecht, terwijl hij het dagelijkse bewind aan de geprivilegieerden overliet. De uitvaardiging van een nieuwe wetgeving inzake de adel voltrok zich in deze gewijzigde politieke conjunctuur, die op een nieuwe machtsdeling tussen de soeverein en de geprivilegieerden gebaseerd was (edicten van 1595 en 1616).

Het edict van 1595 vormt de scheidingslijn tussen de oude 'immemorale' adellijke families, die door een langzame assimilatie gedurende meerdere generaties de adellijke status verworven hadden, en de nieuwe briefadel, die zijn status aan een vorstelijk diploma ontleende. Deze tegenstelling geldt niet alleen voor de gewone adelverheffingen, maar evenzeer voor de toekenning van de adellijke titulatuur. Zo was het gebruik om ridderbrieven uit te reiken tot ontwikkeling gekomen tijdens de regering van keizer Karel. De vorst verleende toen nog steeds het ridderschap door een ceremoniële ridderslag, maar de herinnering aan deze plechtigheid werd bovendien in een diploma vastgelegd. Philips II, die de Nederlanden in 1559 voor goed verliet, zou de titel in onze gewesten nog uitsluitend

door middel van ridderbrieven toekennen. Voortaan werd de ridderslag slechts in zeer uitzonderlijke omstandigheden door de landvoogd verleend. Meestal werd de plechtigheid door een ridderbrief vervangen. Er waren alleen nog papieren ridders. Het ridderschap was een adellijke onderscheiding geworden. In de tweede helft van de 18de eeuw zouden in de Oostenrijkse Nederlanden zelfs erfelijke riddertitels worden uitgereikt. De toekenning van ridderbrieven bereikte een hoogtepunt in de eerste decennia na 1595. In principe werd de titel alleen aan edelen van geboorte verleend. Geslachten waarvan de adellijke afkomst in 1595 nog onzeker was, gaven daarom de voorkeur aan een riddertitel boven een erkenning van adel. Erkenningbrieven veronderstelden immers een bewijsvoering die bij ridderbrieven overbodig was.

Religieuze en dynastieke ridderorden

De ridderorden vinden hun oorsprong in de kruisvaarten. De eerste kruistocht leidde in 1099 tot de verovering van Jeruzalem. In de volgende decennia groeiden tempeliers en hospitaalridders (Sint-Jan) beide uit tot een internationale religieuze en militaire organisatie, die de verdediging op zich nam van de gebieden die door de kruisvaarders waren veroverd (de 'Latijnse staten' strekten zich uit langs de kusten van het huidige Syrië, Libanon, Israël en Palestina). Om hun militair optreden in het Nabije Oosten te bekostigen, beschikten de ridderorden over de inkomsten uit hun uitgestrekte bezittingen in diverse West-Europese landen, die door schenkingen tot stand waren gekomen. Op dit punt bestond er een opvallende overeenkomst met de internationale kloosterorden. De ridderorden kunnen als een kloosterorde met een militaire opdracht beschouwd worden. Want hoewel de ridders geen clerici waren, legden zij toch religieuze geloften af. Tijdens de derde kruistocht (1190) ontstond de Duitse Orde. Na de val van Akko (1291) zou deze Orde zijn religieuze en militaire activiteiten naar het Balticum verleggen. Daar werd al vanaf 1230 strijd gevoerd tegen de Pruisen en andere volkeren die nog niet tot het christendom waren bekeerd. Nog in de 12de eeuw ontstonden de Spaanse ridderorden (Calatrava, Santiago, Alcántara en in de 13de eeuw ook Montesa), die de islam op het Iberische schiereiland bevochten.

Men heeft de terugval van de ridderorden vanaf de 14de eeuw in verband gebracht met hun onvermogen om de Latijnse staten in het Nabije Oosten te behouden. Belangrijker nog was de opkomst van nationale staten in de late

Middeleeuwen. Is het niet tekenend dat de Europese vorsten zelf dynastieke ridderorden gingen oprichten? In 1346 werd de Orde van de Kousenband (*Order of the Garter*) door de Engelse vorst opgericht. In de Bourgondische Nederlanden stichtte Philips de Goede in 1429 de Orde van het Gulden Vlies. De oprichting van de Orde van Sint-Michiel in Frankrijk dateert van 1469. In Spanje leidde de versterking van het koninklijke gezag na het huwelijk van Isabella van Castilië met Ferdinand van Aragon tot de volledige onderwerping van de religieuze ridderorden aan de kroon (eind 15de eeuw). De machtspositie van de Duitse Orde was al in 1410 door de Poolse staat gebroken (Tannenberg), nog voor de Orde een eeuw later groten-deels in de Pruisische staat zou opgaan (1525). In de Middellandse Zee bleven de hospitaalridders weliswaar tot op het einde van het Ancien Régime bedrijvig (van 1308 tot 1522 op Rhodos en vervolgens van 1530 tot 1798 op Malta), maar hun militaire rol bleef bescheiden. De vloot van de Maltezer Orde bestreed de Moorse kaapvaart met wisselend succes. In de strijd tegen de Turken echter speelden het Spaanse en het Oostenrijkse leger de hoofdrol: de Spaanse overwinning in Lepanto (1571) voorkwam een Turkse hegemonie in de Middellandse Zee, terwijl de Turkse opmars in de Balkan en Centraal Europa in 1683 bij het ontzet van Wenen voorgoed tot stilstand werd gebracht door toedoen van de Oostenrijkse Habsburgers.

Tijdens en na de Middeleeuwen werden talrijke landgenoten in de religieuze ridderorden opgenomen: het meest van al in de Orde van Sint-Jan (de latere Orde van Malta), maar ook in de Duitse Orde, bij de vroegtijdig opgeheven Orde van de tempeliers en in de broederschap van het Heilig Graf. Voor de Middeleeuwen zijn er echter zeer weinig ledenlijsten bewaard. In de 15de eeuw werden ook vele landgenoten vereerd met de ketting van het Gulden Vlies. Dit veranderde toen de Nederlanden vanaf de regering van Karel V een perifeer gebied van het Habsburgse rijk werden. Veel toegankelijker bleken in de 17de eeuw de Spaanse ridderorden, ook voor inwoners uit de Spaanse Nederlanden (temeer omdat zij geen aanspraak konden maken op de inkomsten van de orde en zich met het prestige van de titel tevreden moesten stellen). Omdat in principe een adellijke afkomst vereist was, waarop in die periode weinig streng werd toegekeken, golden de Spaanse ridderorden als een sluiske toegangsweg om een onzekere adellijke status te bevestigen. De sterkste aantrekkingskracht ging uit van de Orde van Santiago (ruim een honderdtal leden uit onze gewesten), gevolgd door de Orde van Calatrava, de Portugese Orde van Christus en de Orde van Alcántara. De Orde van Montesa echter telde vrijwel geen leden uit onze gewesten. Bij de overdracht van de Spaanse Nederlanden aan de Oostenrijkse Habsburgers in 1713 kwam er geen evenwaardig alternatief. Ook de Oostenrijkse Habsburgers namen slechts weinig landgenoten in de Orde van het Gulden Vlies op. Eerst na de oprichting van de militaire Orde van Maria-Theresia in 1757

konden verdienstelijke officieren in deze ridderorde opgenomen worden. Paradoxaal genoeg reikten de Franse koningen heel wat meer titels aan onze landgenoten uit, niet alleen in de *Ordre de Saint-Louis* (81 leden), die militaire verdiensten beloonde, maar zelfs in de exclusieve *Ordre du Saint-Esprit* en in de *Ordre de Saint-Michel*. Dit wordt verklaard door de aanzienlijke territoriale veroveringen van Lodewijk XIV in de 17de eeuw (zowat een kwart van de Spaanse Nederlanden) en door de Frans-Oostenrijkse alliantie in de tweede helft van de 18de eeuw. Zo kwamen vele leden van de Belgische adel in Franse dienst.

Zodra de ridderorden geen militaire rol van betekenis meer speelden en door nationale beroepslegers overvleugeld waren, stelde zich de vraag naar hun verdere functie. De blijvende aantrekkingskracht van de ridderorden werd door historici nog onvoldoende onderzocht. Toch zullen we hier een poging ondernemen om enkele zeer algemene bevindingen te formuleren. We gaan ervan uit dat vier factoren het succes van de ridderorden bepalen: hun militaire rol, hun religieuze bezieling, hun financieel-economische grondslag en hun sociaal prestige. Na de Middeleeuwen is het profiel van de diverse ridderorden echter zo uiteenlopend dat ieder orde een afzonderlijke behandeling vergt.

Charles de Lannoy (1482-1527), heer van Erps, werd in 1516 door keizer Karel op het 18de kapittel van Brussel tot ridder van het Gulden Vlies benoemd. Hij werd onderkoning van Napels. In 1524 kocht hij de heerlijkheden Erps en Kwerps. Charles de Lannoy wordt hier voorgesteld op een wandtapijt van Barend van Orley. Dit wandtapijt wordt bewaard in het Museum van Napels (Copyright Koninklijke Bibliotheek Brussel S II 131468.30, Cliché E 5960 B).

DE TEMPELIERS (12de eeuw)

In 1120 besloten enkele kruisvaarders, die zich in het Heilig Land gevestigd hadden, een militie op te richten om de pelgrims te beschermen. Zij wilden zich ook aan een religieuze levenswijze onderwerpen. De naam van hun congregatie ontleenden zij aan hun vestiging in de Al-Aqsa moskee, die gebouwd was op de grondvesten van de oude tempel van Salomon. Hun actie werd gefinancierd door de inkomsten uit commanderijen, die zij door talrijke schenkingen in West-Europa konden oprichten. De statuten van hun Orde werden in 1129 op het concilie van Troyes plechtig erkend. De befaamde Sint-Bernardus van Clairveaux schreef voor hen zijn *De Laudibus Novae Militiae*, waarin hij het bestaan van een religieuze ridderorde ophemelde. In 1312 echter zou de Orde na een ophefmakend proces door paus Clemens V opgeheven worden. De talrijke bezittingen van de tempeliers werden overgedragen aan de hospitaalridders, behalve in Frankrijk waar zij door Philips IV werden aangeslagen. In Portugal gingen zij over naar de nieuwe Orde van Christus en in het koninkrijk Valencia naar de Orde van Montesa.

DE ORDE VAN MALTA (12de eeuw)

In 1113 werden de hospitaalbroeders van Sint-Jan in Jeruzalem door paus Paschalis II als liefdadige instelling erkend. Naar het voorbeeld van de tempeliers vormden zij zich spoedig tot een ridderorde om. In de loop van de 12de en de 13de eeuw groeiden beide ridderorden uit tot de belangrijkste permanente legermacht in de Latijnse staten. Zij hielden alle versterkte burchten en speelden een beslissende rol in belangrijke veldslagen. Na de mislukking van de achtste kruistocht en de val van Akko in 1291 moesten tempeliers en hospitaalridders de Latijnse staten opgeven. Zij verlegden toen hun actieterrain naar de Middellandse Zee. De Orde van Sint-Jan vestigde zich op Rhodos (1306), terwijl de tempeliers van Cyprus een uitvalsbasis maakten.

Met de verovering van Rhodos verwierven de hospitaalridders voor het eerst een eigen grondgebied, zodat zij ook een eigen staat konden oprichten. Hun inkomsten waren voor een deel afkomstig van de talrijke commanderijen die zij in West-Europa bezaten, maar voor een belangrijk deel ook van de kaapvaart in de Middellandse Zee. De Orde van Sint-Jan was immers een maritieme mogendheid geworden. De verovering van Byzantium door de Ottomaanse Turken in 1453 zou echter op termijn tot de verdrijving van de hospitaalridders uit Rhodos leiden (1522). Met de steun van keizer Karel vestigden zij zich toen op Malta, waar zij tot 1798 een militaire rol zouden behouden.

Nieuwe ridders moesten gedurende meerdere jaren dienst doen op de schepen van de Maltese vloot alvorens op latere leeftijd voor een commanderij in aanmerking te komen. Op Rhodos en Malta behield de Orde een religieus karakter, daar de ridders nog steeds geloften van gehoorzaamheid, armoede en kuisheid moesten afleggen. Daarnaast straalde de Orde ongetwijfeld ook een adellijk prestige uit, omdat de ridders bij hun toetreding acht adellijke kwartieren moesten voorleggen. Verder onderzoek moet uitwijzen hoe streng aan dit criterium de hand werd gehouden. Het ziet er naar uit dat de Orde naast vertegenwoordigers van de hoge aristocratie ook vele leden van de lagere adel telde. Bij de adellijke status van sommige families kan men zich zelfs vragen stellen. Meermaals werden afwijkingen betreffende de vereiste kwartieren toegestaan. Ook zou nagegaan moeten worden hoe groot de aantrekkingskracht van de Orde was in vergelijking met mogelijke alternatieven. De celibaatplicht verhinderde alvast de oudste zoon van een adellijk geslacht voor de Orde van Malta te kiezen. Voor jongere zonen stonden vele andere wegen open: een ambtelijke loopbaan na een universitaire opleiding als jurist, een militaire loopbaan in het vorstelijke leger, een religieuze loopbaan in een kloosterorde of als seculiere geestelijke (bij voorkeur als kanunnik van een kapittelkerk of zelfs als bisschop). Behalve in het hertogdom Brabant (Chantraine, Tienen en Vaillampont) bezat de Orde van Malta in onze gewesten ook commanderijen in Henegouwen (Piéton), Vlaanderen (Slijpe, Caestre) en in het prinsbisdom Luik (Villers-le-Temple). Al deze bezittingen werden in 1798 door de Franse staat genationaliseerd.

DE DUITSE ORDE (12de eeuw)

In de Sint-Mariakerk van Jeruzalem was in de 12de eeuw een hospitaal voor Duitse pelgrims opgericht. Na de val van de stad in 1187 en de verhuis naar Akko werd in deze stad een nieuw hospitaal geopend door Duitse kruisvaarders, die religieuze geloften aflegden. Dit was de bakermat van de Duitse Orde die in 1199 door paus Innocentius III werd erkend.

Nog voor het verlies van Akko in 1291 had de Duitse Orde de kruistochtgedachte naar het Baltische gebied overgepland. In 1147 werd de strijd tegen de heidenen ten oosten van de Elbe ingezet. In 1171 volgden de Baltische staten. Vanaf 1230 kwamen er permanente vestigingen van de Duitse Orde in Pruisen. In 1309 werd de hoofzetel van Venetië naar Maagdenburg (Pruisen) overgebracht. In die jaren namen heel wat ridders uit onze gewesten aan de krijgsoperaties tegen de Baltische bevolking deel. De opkomst van Polen zou echter een einde stellen aan de verdere machtsuitbreiding van de orde. De beslissende overwinning van de Polen in Tannenberg in

1410 vormde het keerpunt. De protestantse hervorming bracht tenslotte de onderwerping van de Duitse Orde aan het staatsgezag met zich. Albert van Brandenburg, grootmeester van de Orde, bekeerde zich tot het protestantisme en droeg de bezittingen van de Orde aan de kroon over. De Duitse Orde zou alleen nog in de katholieke gebieden van het Rijk blijven voortbestaan, met nieuwe hoofdzetel in Wenen.

In de 15de eeuw voltrok zich een afsluiting van de Orde ten gunste van de adel. Aanvankelijk werden vier adellijke kwartieren geëist, later acht en op het einde van de 17de eeuw zelfs zestien. Van de ridders werd ook drie jaar dienst in het Habsburgse leger gevergd om het grensgebied tegen de Turken te beschermen. In ons land herinnert het kasteel van Alden Biezen aan de aanwezigheid van landscommanderijen in de gebieden die vroeger onder het prinsbisdom Luik ressorteerden en zo tot het Roomse Rijk behoorden. De Duitse Orde telde echter ook commanderijen in het hertogdom Brabant (Bekkevoort, Kiezegem) en in de heerlijkheid Mechelen (Pitzemburg). In 1229 schonk de heer van Bekkevoort zijn uitgestrekte bezittingen in het Hageland aan de orde. De commanderij telde toen vijf pachthoeven met zowat 200 ha. landbouwgronden, 60 ha. weideland en 210 ha. bossen, naast een refugiehuis in Diest, een woning in Bekkevoort en het college van de orde in Leuven.

DE SPAANSE RIDDERORDEN (12de eeuw)

Nog voor de eerste kruistocht in 1099 tot de verovering van Jeruzalem leidde, was de reconquista van het Spaanse schiereiland op gang gebracht. Met de verovering van Zaragoza in 1118 voltooiden de christelijke staatjes die in de Pyreneeën en Asturië waren blijven bestaan de herovering van het Noordwesten van het schiereiland. Hierbij ondervonden zij weinig steun van de tempeliers en hospitaalridders, die zich op de strijd tegen de islam in het Nabije Oosten toelieden. Zo ontstonden er Spaanse ridderorden: de Orde van Calatrava in Castilië (1158), de Orde van Alcantara in Leon (1183) en de Orde van Aviz in Portugal (1167). Deze drie ridderorden zouden lange tijd een regionaal karakter behouden, in tegenstelling tot de Orde van Santiago (1175), die spoedig een interregionale en zelfs een internationale vertakking kende. Na de beslissende overwinning van Las Navas de Tolosa in 1212 was ook het zuiden van Spanje (met uitzondering van Granada) in christelijke handen gekomen. Van dan af zouden de Spaanse ridderorden geleidelijk aan hun militaire en religieuze bezieling verliezen. Zij behielden vooral een economische functie en boden aristocratische families rijke prebenden. In de 16de eeuw werden de Spaanse koningen door de paus als grootmeester van de Spaanse ridderorden erkend. Zo verwierven deze Orden na de Middeleeuwen een dynastiek karakter.

We moeten hoofdzakelijk aandacht besteden aan de leden van de Orde van Santiago, omdat deze Orde de meeste aantrekkingskracht in de Spaanse Nederlanden uitoefende. De afwezigheid van de celibaatplicht was hieraan wellicht niet vreemd. Militaire verplichtingen waren er evenmin, ook niet in het Spaanse leger. Op het Iberische schiereiland oefenden de aanzienlijke inkomsten van de commanderijen ongetwijfeld een sterke aantrekkingskracht uit. Dit gold echter niet voor de Zuid-Nederlandse ridders, want in de Nederlanden bezat de Orde geen enkele commanderij en Zuid-Nederlanders kwamen niet in aanmerking voor een Spaanse *encomienda*. Zo bleef alleen nog het prestige over. Hoewel ook hier nog geen systematisch onderzoek verricht werd, durven we nu al stellen dat de *hábito* van een ridderorde in de Spaanse Nederlanden als een alternatief op de gewone riddertitel fungeerde. Meermaals waren Zuid-Nederlandse ridders als kooplui in Spanje gevestigd. In tegenstelling tot de gewone ridderbrieven was het lidmaatschap van een ridderorde voor de meeste onder hen geen stilzwijgende erkenning van een onvoltooid assimilatieproces, maar een verdoken adelverheffing zonder meer. Het is dan ook niet verwonderlijk dat men onder de Zuid-Nederlandse leden van de Spaanse ridderorden weinig of geen vertegenwoordigers van de hoge adel aantreft. Wel kan men er illustere namen terugvinden van personen die een onopgemerkte toegang tot de adel zochten. Iedereen kent wellicht het schilderij van Velazquez, waarop de geniale kunstenaar zichzelf heeft afgebeeld, getooid met de mantel van Santiago.

DE ORDE VAN HET GULDEN VLIES (15de eeuw)

De Orde van het Gulden Vlies werd door Philips de Goede in 1429 gesticht. Bij het huwelijk van Maria van Bourgondië met Maximiliaan van Habsburg in 1477 ging de leiding van de Orde over van de Bourgondische hertogen naar het Huis van Habsburg. Karel V droeg het grootmeesterschap over aan zijn zoon Filips II, zodat de leiding in Spaanse handen kwam. Op het einde van de Spaanse Successieoorlog maakten Karel VI van Oostenrijk en Philips V van Spanje beiden aanspraak op het grootmeesterschap. Vanaf 1712 bestaat er daarom een Spaanse en een Oostenrijkse Orde. Na de troonsafstand van Karel V was de schat van de Orde in Brussel gelaten. Bij de Franse inval van 1794 werd de schat naar Wenen overgebracht, waar hij nu nog steeds bewaard wordt.

De samenstelling van de Orde kende een sterke evolutie. De Bourgondische hertogen gebruikten deze eervolle onderscheiding vooral om inheemse aristocratische geslachten aan zich te binden. In het wereldrijk van Karel V verkreeg de Orde spoedig een internationale samenstelling en een uitgelezen karakter. Slechts enkele Zuid-Nederlandse adellijke families werden in dit gremium nog opge-

Karl-Ferdinand, Graaf von Königsegg-Rothenfels-Erps (1696-1759) werd in 1744 door keizer Frans I tot ridder van het Gulden Vlies (Oostenrijkse tak) benoemd. Het was bijna een familietraditie. Zijn grootvader Leopold-Karl-Wilhelm, Graaf von Königsegg-Rothenfels (1630-1694) werd in 1675 door koning Karel II van Spanje tot ridder van het Gulden Vlies verheven. Zijn oom Lothar-Joseph, Graaf von Königsegg-Rothenfels (1673-1751), werd in 1731 eveneens door keizer Karel VI in de Orde van het Gulden Vlies (Oostenrijkse tak) opgenomen (Copyright Koninklijke Bibliotheek Brussel. Prentenkabinet).

nomen, zoals de Arenberg's, de Croy's (op het kasteel van Le Roeulx kan men een portretgalerij van 32 Vliesridders bewonderen), de Egmond's, de Lalaing's of de Ligne's. Met het herstel van de monarchie in Spanje heeft de Orde van het Gulden Vlies in 1975 opnieuw een dynastiek karakter verworven. Vandaag is koning Juan Carlos grootmeester van de Spaanse tak, terwijl de Oostenrijkse tak onder de leiding staat van aartshertog Otto van Habsburg.

DE ORDE VAN MARIA-THERESIA (18de eeuw)

Deze militaire Orde werd in 1757 opgericht om verdienstelijke officieren te onderscheiden. In de jaargangen 1864 en 1865 van de *Annuaire de la noblesse belge* vindt men een "*Liste des Belges qui ont été décorés dans l'Ordre militaire de Marie-Thérèse*".

DE ORDE VAN HET STERRENKRUIS (17de eeuw)

Deze vrouwelijke Orde (*Sternkreuzorden*) werd in 1668 door keizerin Eleonore gesticht voor gehuwde adellijke dames die vanuit een christelijke inspiratie de naastenliefde wilden beoefenen. De Orde groeide snel uit tot een

select aristocratisch gezelschap, dat vooral hofdames telde. In de *Annuaire de la noblesse belge* (jaargangen 1850-1851 en 1856) werd de lijst opgenomen "*des dames belges admises dans l'Ordre de la Croix Etoilée*".

DE ORDE VAN HET HEILIG GRAF

Deze Orde van kanunniken vond zijn oorsprong in een vestiging van Augustijnen op het Heilig Graf in Jeruzalem in 1099. Na 1335 werd hun klooster overgenomen door de Franciscanen. Deze dienden de pelgrims de ridderslag toe, op voorwaarde dat de nieuwe ridders zich bereid verklaarden gevolg te geven aan iedere oproep tot een kruistocht. In het midden van de 16de eeuw probeerde een groep Vlamingen de ridders van het Heilig Graf in een gestructureerde Orde samen te brengen. Op het kapittel van Hoogstraten in 1558 verklaarde de Spaanse koning Philips II zich bereid als hoofd van deze Orde op te treden, maar onder de druk van de Orde van Malta weigerde de Paus in 1563 de nieuwe Orde te erkennen. De omvorming tot een ridderorde zou er eerst komen in 1847, na het herstel van het Latijnse patriarchaat van Jeruzalem.

Van de 14de tot de 18de eeuw ontvingen talrijke pelgrims uit onze gewesten de ridderslag op het Heilig Graf. In prin-

Ferdinand de Boisschot, kanselier van Brabant en eerste graaf van Erps (+1649) werd in 1615 ridder van de Orde van Sint-Jacob van Compostela. Op het schilderij van de Franse schilder J.B. Champaigne, dat bewaard wordt in het Museum van Oude Kunst te Brussel wordt hij afgebeeld als ridder van deze Orde met het typische kruis op de mantel (Copyright Koninklijk Instituut van het Kunstpatrimonium 6002 C).

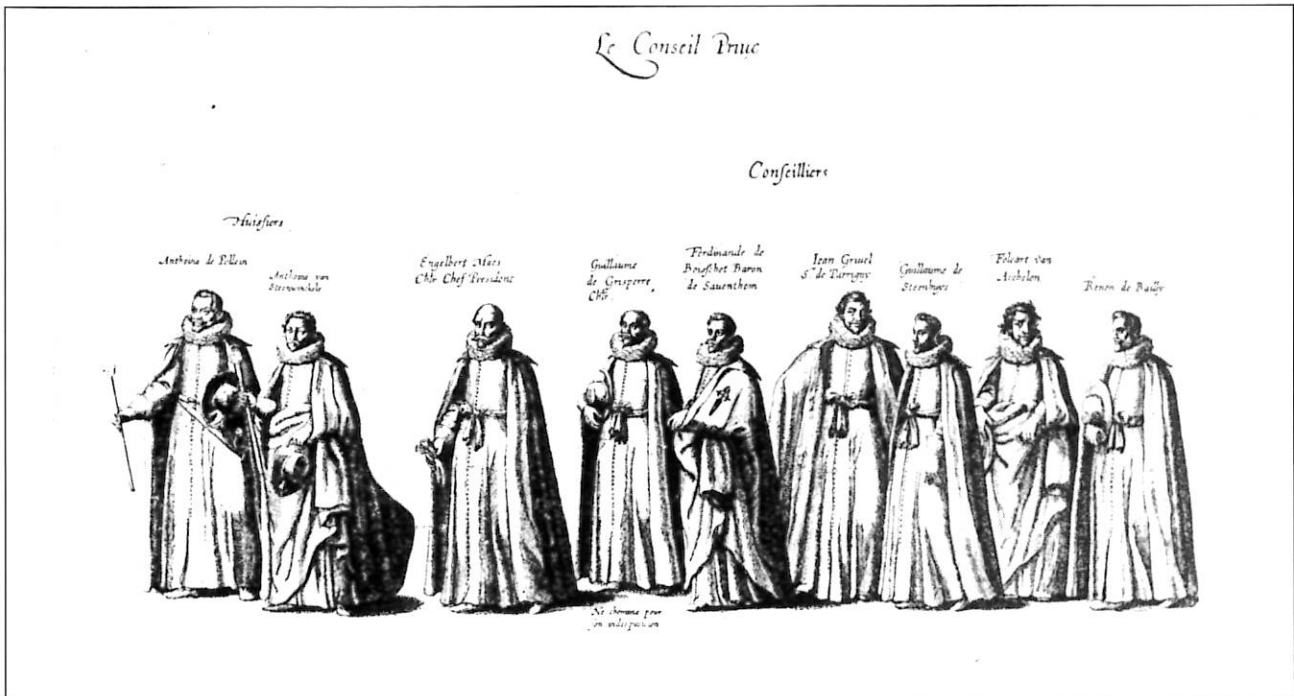
cipe was een oudadellijke afkomst vereist (vier generaties) en mocht de kandidaat geen functie uitoefenen die met de adellijke status onverenigbaar was (commerciële en financiële activiteiten). In de praktijk fungeerde een ridderschap van het Heilig Graf voor bemiddelde zakenlui meermaals als een sluike weg tot de adel. Een naamlijst werd samengesteld door B. de Meester de Ravestein in zijn *Essai d'une liste des chevaliers belges de l'Ordre du Saint Sépulcre de Jérusalem, 1292-1939* (Hombeek, 1984).

BESLUIT

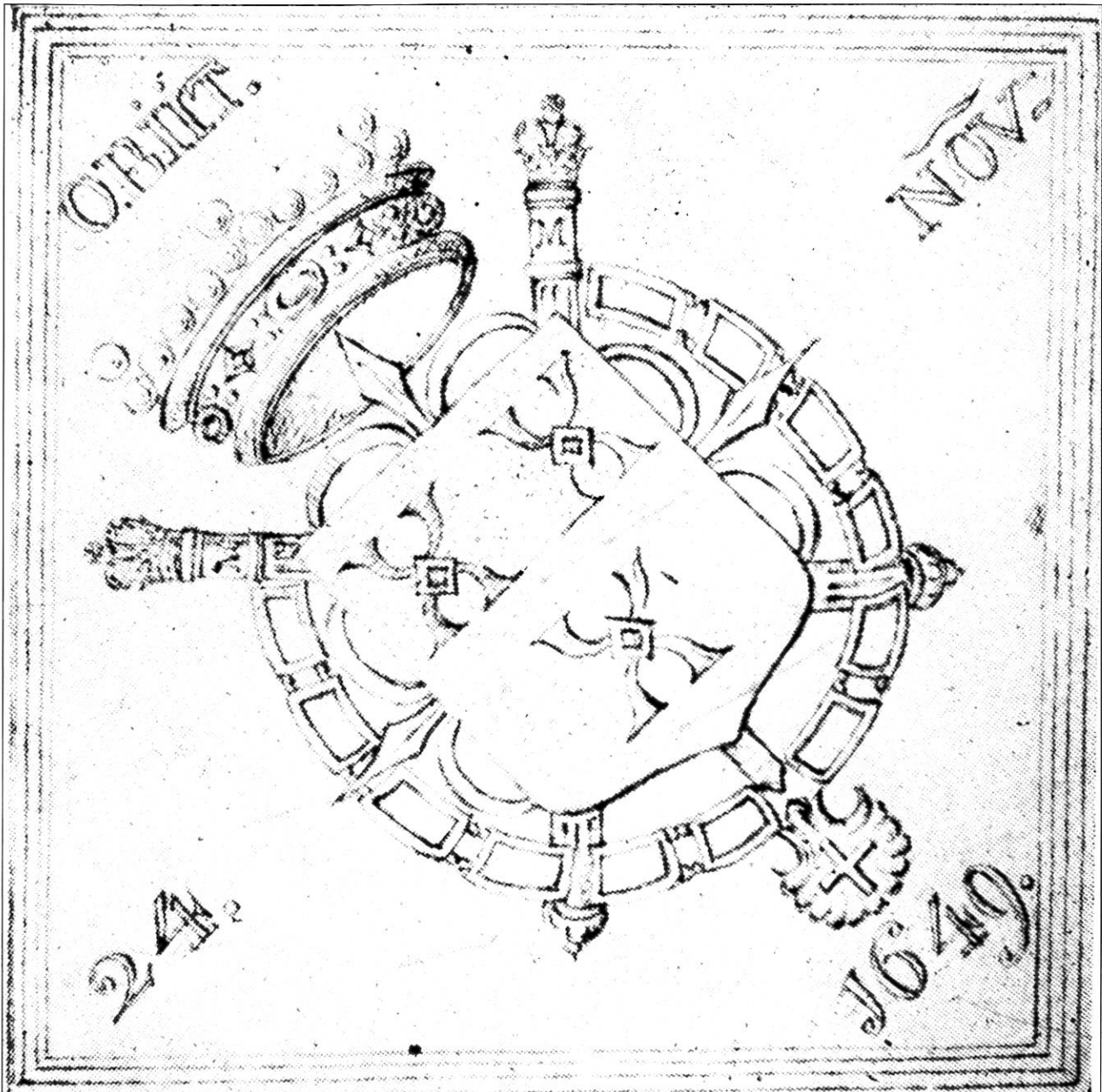
Het hoogtepunt van de religieuze ridderorden situeerde zich in de 12de en 13de eeuw. Nadien zouden vorstelijke legers meer en meer de taak van de ridderorden in hun strijd tegen de heidense staten overnemen en op het einde van de Middeleeuwen verdwenen de gepantserde ridders. Sommige ridderorden, zoals de Duitse Orde, zouden een sterke aantrekkingskracht blijven uitoefenen als verzorgingsinstelling voor jongere telgen van adellijke geslachten. De Orde van Malta behield zelfs tot op het eind van het Ancien Régime een bescheiden militaire en

religieuze functie, al had de Orde daarnaast ongetwijfeld ook een verzorgende functie. Beide ridderorden straalden een groot prestige uit omdat de afkomst bij de aanwerving een belangrijke rol speelde. In de Spaanse ridderorden telde de afkomst veel minder mee. Hier werden geen adellijke kwartieren gevraagd; een adellijke geboorte volstond. Vele leden van burgerlijke afkomst infiltrerden in deze Orden om op die manier een onbesproken adellijke status te verwerven. Bij de opkomst van de moderne staten hebben de vorsten met wisselend succes getracht de controle over de toegang tot de ridderorden te verwerven. Ook hebben ze zelf dynastieke ridderorden in het leven geroepen.

De twee grote internationale religieuze ridderorden bestaan nog steeds. Zij hebben de caritatieve ingesteldheid uit hun ontstaansperiode teruggevonden en blijven omwille van hun aristocratisch verleden een sterke aantrekkingskracht uitoefenen. De Orde van Malta wordt zelfs door de internationale gemeenschap als een soevereine staat erkend, hoewel hij sinds 1798 geen grondgebied, noch onderdanen meer heeft. Vandaag telt deze Orde meer dan 10.000 leden. Alleen de hoogste rangen zijn nog aan de adel voorbehouden.

De begrafenisstoet van aartshertog Albrecht met de leden van de Geheime Raad. 5de v.l.n.r. Ferdinand de Boisschot, baron van Zaventem, gekleed als ridder van de Orde van Sint-Jacob van Compostela. (Copyright Koninklijke Bibliotheek Brussel. Prentenkabinet)

Het obit of rouwwapenschild van Ferdinand de Boisschot (+24 november 1649). Het wapenschild is omringd met de gravenkroon (Graafschap Erps), de halsketting en het zwaard van de Orde van Sint-Jacob van Compostela en de twee kanseliersstaven (kanselier van Brabant). Dit rouwwapenschild wordt bewaard in de kapel van het kasteel van Groot – Bijgaarden. Bron: H. VANNOPPEN en L. SOMMEREYNS-PARENT, *De geschiedenis van Sterrebeek, het kastelendorp*, s.l., 1978, p.76.

BIBLIOGRAFIE

Over de geschiedenis van de ridderorden bestaat er een oeverloze documentatie, maar deze is van zeer ongelijke waarde. Zowel in de bibliotheken als op het internet kunnen waardevolle studies en naslagwerken geraadpleegd worden.

De onvolprezen digitale *Almanach de la Cour* van Guy Stair Sainty bevat veel historische informatie over de ridderorden (<http://www.chivalricorders.org/orders/ordersextant.htm>). Goed gedocumenteerd zijn ook de rubrieken *ordres et décorations* van de Franse encyclopedie *Quid* (www.quid.fr). De oude *Catholic Encyclopedia*, die op de website van New Advent vrij geraadpleegd kan worden (www.newadvent.org), bewijst nog steeds uitstekende diensten, al zijn de bibliografische verwijzingen verouderd (*military orders, Templars, Hospitallers of St. John*, e.d.). Het Zwitserse *Museum of the Order of Malta* biedt ook heel wat informatie (www.smommuseum.ch).

Over het ridderschap in de Middeleeuwen bracht G. DUBY vernieuwende ideeën. Zijn belangrijkste studies werden onlangs samengebundeld in *Qu'est-ce que la société féodale?*, Parijs, 1996.

De standaardwerken van H.J.A. SIRE, *The Knights of Malta*, New Haven, 1994 en J.S.Ch. RILEY-SMITH, *Hospitallers: the History of the Order of St. John*, Londen, 1999 brengen een internationaal overzicht. Met zijn *Histoire de l'Ordre souverain et militaire de Saint-Jean de Jérusalem, dit de Rhodes ou de Malte, en Belgique*, Brussel, 1932 biedt G. DANSAERT een grondige monografie met ledenlijst. Een recentere, maar minder omvattende stand van zaken kan gevonden worden bij M. FORRIER, ed., *De Orde van Malta in de Zuidelijke Nederlanden, 12de-18de eeuw*, Brussel, 1993. Zie over de commanderijen in Waals-Brabant: *Templiers et Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem en Brabant Wallon*, Villers-la-Ville, 1988. Genealogische gegevens zijn terug te vinden in X. DE GHELLINCK VAERNEWYCK, *Armorial et historique des alliances contemporaines de la noblesse du royaume de Belgique: 1. Les alliances des chevaliers belges de l'Ordre de Malte*, Brussel, 1962.

Ridders en Priesters. Acht eeuwen Duitse Orde in Noordwest-Europa, Turnhout, 1992 geeft een ruim synthetisch overzicht. Het Historisch Studiecentrum Alden Biesen, waarvan Jozef Mertens de wetenschappelijke medewerker is, verzorgt de uitgave van de *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Duitse Orde in de Balije Biesen*. Zie bijvoorbeeld *deel 4: Crux et arma: kruistochten, ridderorden en Duitse Orde*, Bilzen, 1997 of nog E. VAN ERMEN, *De vestiging van de Duitse Orde in Brabant*, in : *Miscellanea Baliviae de Juncis*, Bilzen, 1995, p. 30-48.

Het standaardwerk over het H. Graf werd geschreven door J.P. DE GENNES, *Les chevaliers du Saint-Sépulcre de Jérusalem*, Paris, 1995.

De naamlijst van F. KOLLER, *Gens de chez nous dans les divers ordres de chevalerie*, Dison, 1974 bevat een zeer nuttige verzameling gegevens. Vliesridders en leden van de Duitse Orde en van de Orde van Malta zijn in deze bundel echter niet opgenomen. In de *Carnet Mondain*, die jaarlijks in boekvorm verschijnt, worden de huidige Belgische leden vermeld van de Orde van het Gulden Vlies en van de Orde van het Sterrenkruis, evenals de bestuursleden van de Orde van Malta en van de ridderorde van het Heilig Graf.

In mijn studie *De evolutie van de Belgische adel sinds het einde van de Middeleeuwen*, Brussel, 1998 loopt de bibliografie niet verder dan 1988. Aanvullende bibliografische verwijzingen worden vermeld in: P. DE WIN en P. JANSSENS, Oriënterende bibliografie, in : *Het adelsrecht en de Raad van Adel, 1844-1994*, Brussel, 1994, p. 245-252. Sinds de redactie van dit algemeen overzicht publiceerde ik nog de volgende bijdragen over de geschiedenis van de Belgische adel:

- La transmission des titres de noblesse dans les Pays-Bas espagnols, in *Le Parchemin*, 290, s.l., 1994, p. 135-147 (reprint in : *Bulletin de l'Association de la Noblesse du Royaume de Belgique*, 198, s.l., 1994, p. 28-45).

- La transmission des titres de noblesse dans les Pays-Bas autrichiens, in *Le Parchemin*, 295, s.l., 1995, p. 1-28 (reprint in : *Bulletin de l'Association de la Noblesse du Royaume de Belgique*, 201, s.l., 1995, p. 18-46).

- Die Höfe und Residenzen des belgischen Adels im Barockzeitalter (1600-1750), in : *Opera Historica*, 5, s.l., 1996, p. 91-115.

- Het lot van de Belgische adel in de revolutiejaren 1789-1799, in : *De Achttiende Eeuw*, 28, s.l., 1996, p. 103-118.

- Le rôle économique de l'aristocratie belge aux XVIIe et XVIIIe siècles, in : R. BRENNER, P. JANSSENS en B. YUN CASALILLA, eds., *Aristocracy, patrimonial management strategies and economic development, 1450-1800*, Madrid, 1998, p. 43-53 (in samenwerking met K. DEGRYSE).

- Niveau de consommation et endettement de la noblesse aux Pays-Bas espagnols et autrichiens, in : "Proeve't al, 't is prysselyck". *Verbruik in Europese steden (13de-18de eeuw)*. *Liber amicorum Raymond van Uytven*, Antwerpen, 1998, p. 235-243.

- De Belgische adel van de 16de tot de 18de eeuw, in :

Ons Heem, 52, Gooik, 1998, p. 74-84.

- Brabantse kastelen geportretteerd, 15de-18de eeuw, in : *Met Passer en Penseel. Brussel en het oude hertogdom Brabant in beeld*, Brussel, 2000, p. 58-66.

- Les lettres de noblesse révoquées dans les Pays-Bas autrichiens sous Charles VI, in : *Le Parchemin*, 330, 2000, p. 401-413.

- Chefs d'entreprise et aristocrates belges aux XIXe et XXe siècles, in : *Ondernemen en maatschappij in historisch perspectief. Liber Amicorum Roland Baetens*, Antwerpen, 2001, p. 121-133 (*Bijdragen tot de Geschiedenis*).

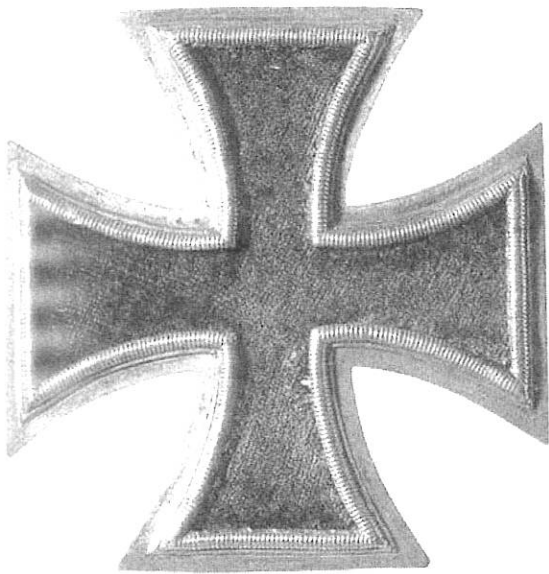
- La noblesse au seuil des temps modernes: continuités et discontinuités, in : J.M. CAUCHIES, éd., *Les élites nobiliaires dans les Pays-Bas au seuil des temps modernes. Mobilité sociale et service du pouvoir*, Bruxelles,

2001, p. 83-102 (*Cahiers du Centre de recherches en histoire du droit et des institutions* 16).

- L'influence politique de la noblesse belge de l'Ancien Régime à la Restauration, in : *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, s.l., 2002, p. 97-129.

- Châteaux forts et châteaux de plaisance dans l'espace belge: de la noblesse médiévale à la noblesse moderne, in : J. PONTET, M. FIGEAC en M. BOISSON, eds., *La noblesse, de la fin du XVIe au début du XXe siècle, un modèle social?*, Anglet, 2002, I, p. 395-410.

Paul Janssens
Lindenlei 34
2640 Mortsel

Het insigne van de Duitse Orde

Het Pruisische 'ijzeren kruis' eerste klas (1813), geïnspireerd op het kruis van de Duitse Orde. Het religieus teken werd vanaf het begin van de 19de eeuw om nationalistische redenen misbruikt; privé-bezit.

Jozef Mertens

Het kruis of insigne van de Duitse Orde is beter gekend dan men zou vermoeden. Wie kent er immers niet het zwarte kruis dat door Duitsland gebruikt werd op tanks en vliegtuigen tijdens de twee wereldoorlogen? Zelfs vandaag nog is dit kruis het embleem van de *Deutsche Bundeswehr*. Met het kruis als christelijk symbool van de Duitse Orde heeft dit militaire teken evenwel niets meer te maken. Pruisen (en later het Duitse Keizerrijk) heeft immers vanaf het begin van de 19de eeuw de middeleeuwse symboliek van de Duitse Orde uit ideologische overwegingen gebruikt en misbruikt en stichtte in 1813 het *zwart-zilveren* 'ijzeren kruis', geïnspireerd op het Ordekruis. Het was lang het beroemdste onderscheidingsteken van militaire moed. In de eeuwen voordien was Pruisen evenwel een uitgesproken vijand geweest van de Duitse Orde, op wiens Baltisch grondgebied die nieuwe staat ontstaan was. Nazi-Duitsland, dat het ijzeren kruis in 1939 opnieuw invoerde als dapperheidsteken, heeft de Duitse Orde zelfs verdreven in de door haar bezette gebieden. In deze bijdrage gaan we niet verder in op de recuperatie van het kruis door Pruisen en Duitsland. Wel willen we het insigne van de Duitse Orde zelf bespreken, omdat die Orde op het huidige Belgische grondgebied een voorname rol gespeeld heeft en er tal van sporen nagelaten heeft.

In algemene termen is een insigne een uiterlijk teken van waardigheid, gezag en/of onderscheiding. Men mag zulk teken dragen vanuit een ambt of functie, wegens het lidmaatschap van een reguliere orde (bv. een geestelijke riddersorde) of seculiere orde (bv. het Gulden Vlies) of wegens een officieel erkende verdienste. Een insigne van een geestelijke instelling kunnen we nader definiëren als een teken of *signum*, meestal een kruis, dat de leden van eenzelfde orde, stift, kapittel enz. dragen 1) om aan te geven dat die bepaalde gemeenschap dezelfde overtuiging deelt en dezelfde doelstellingen, idealen of belangen nastreeft en 2) om zich tegenover de buitenwereld kenbaar te maken als een groep, die van andere groepen of verenigingen te onderscheiden is. Na een beknopte geschiedenis van de Duitse Orde onderzoeken we in de volgende bladzijden het ontstaan en de evolutie van haar insigne, t.w. zowel het mantelkruis (textiel) als het halskruis (sieraad). Tenslotte gaan we nader in op het gebruik van dit insigne in de heraldiek van deze geestelijke riddersorde¹.

¹ De studie die zich met zulke ordetekens bezighoudt, is de faleristiek en staat nog maar in haar kinderschoenen. Alleen al de verzameling van oude kathedrale en collegiale kapittelinsignes is onvoorstelbaar groot. Zdenko G. Alexy heeft bijvoorbeeld de insignes van de kapittels in de voormalige Oostenrijkse erflanden te boek gesteld, m.n. kruisen in allerlei kleuren en vormen, vaak vergezeld van een religieus tafereel, een afbeelding van de patroonheilige, een monogram, inscriptie enz., zodat het geheel van die beeltenissen ons een boeiend christelijk iconografisch programma te zien geeft; Z.G. ALEXY, *Distinctive ensigns of chapters in formerly Habsburg dominated countries*, Wenen, 1996.

De Duitse Orde

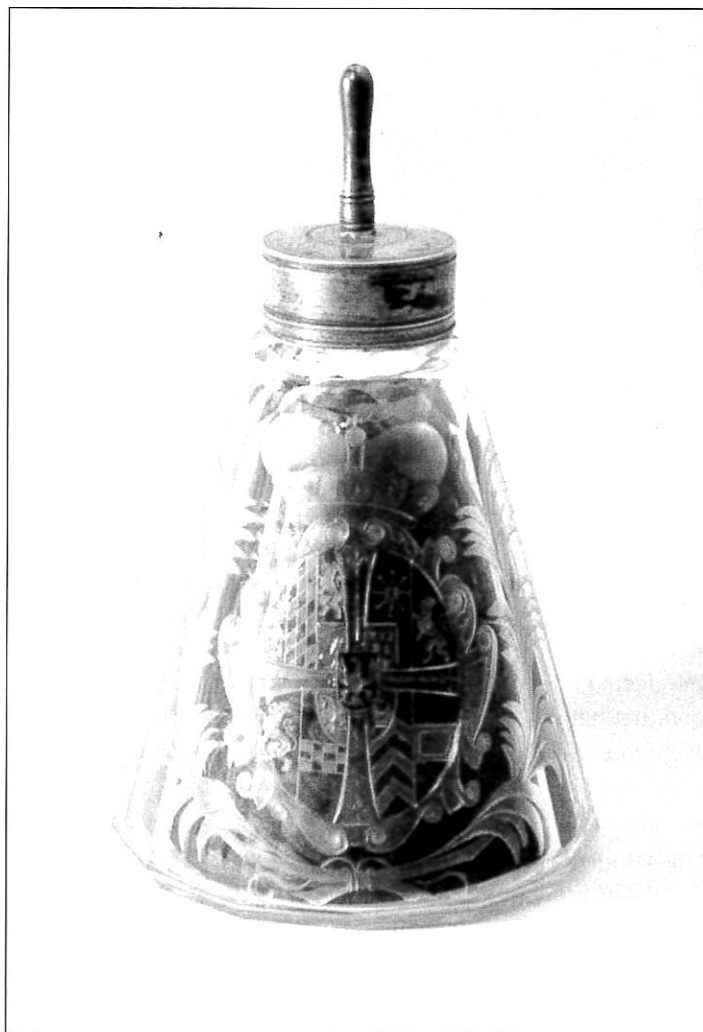
Bij de belegering van Akko in Palestina, in 1190 tijdens de derde kruistocht, richtten kooplieden van Bremen en Lübeck met de zeilen van hun koggen een tentenhospitaal op om de zieke en gewonde kruisvaarders op te vangen. Een nieuw burgerlijk hospitaalbroederschap was geboren! In navolging van de Johannieten en de Tempeliers en in het kader van de Middellandse-Zee-politiek van de keizers van het Heilig Roomse Rijk werd dit broederschap acht jaar later al omgevormd tot een heuse ridderorde: de Duitse Orde. Hospitaalzorg en strijd tegen de 'heidenen' ter verdediging van het christendom vormden de twee pijlers van deze Orde, die uit priesters en ridders bestond. Beide taken waren door eeuwige geloften gebonden, ook al waren de ridders niet gewijd.

Adel en burgerij steunden het nieuwe instituut en schonken de Orde voor haar werking bezittingen over heel Europa: landbouwgronden, bossen, vijvers, molens, boerderijen, huizen, hospitalen, kerken en privileges allerhande... Op enkele decennia tijd groeide de Duitse Orde uit tot een politieke machtsfactor en was ze aanwezig van Spanje tot in het Balticum. In die aanvangsfase kwamen ook de eerste vestigingen in het huidige België tot stand, bv. Alden Biesen (Bilzen) dat tot 1795 de hoofdzetel van de Ordeprovincie Biesen in het Maas-Rijngedebied zou blijven. Ook in Vlaanderen en Brabant zou de Orde bezittingen verwerven. Een deel van de opbrengsten uit die goederen werd aangewend om de strijd tegen die "heidenen" te financieren.

In de loop van de 13de eeuw verloor de Duitse Orde haar vestigingen in Jeruzalem en elders in het Heilige Land. Aan de Oostzee onderwierp ze echter de autochtone bewoners van Pruisen en Lijfland. Ze bouwde er met succes de 'Staat van de Duitse Orde' uit. De zetel van de grootmeester werd naar de Marienburg in het huidige Polen verlegd. De 14de eeuw werd de glorietijd van deze Pruisische Ordestaat. De slag bij Tannenberg (Polen) tussen de Orde en Polen-Litouwen in 1410 was voor de ridderorde het begin van het einde. In 1525 onderwierp grootmeester Albrecht van Brandenburg zich na een uitzichtloze oorlog aan de Poolse koning. Hij trad uit de Orde, bekeerde zich tot het protestantisme en seculariseerde het territorium. In die 16de eeuw speelde de Orde ook de rest van het Oostzeegebied kwijt en viel ze terug op haar vele, maar verstrooide bezittingen in het Heilig Roomse Rijk.

In de twaalf Ordeprovincies binnen dit Rijk is de Duitse Orde in de loop van de 14de eeuw compleet veradellijkt. Alleen zonen uit de adel konden er nog ridder worden. De burgerij mocht enkel nog priesters leveren. Met het verlies van de heidenstrijd in het Balticum verloor de Orde meteen ook haar eigenlijke missie. Ze was vanaf toen een loutere verzorgingsinstelling van de adel geworden. Altijd dezelfde families lieten hun ongehuwde zonen erin opnemen om de rijke inkomsten van de commanderijen te genieten. Tegelijk cumuleerden de commandeurs vooral officiersfuncties in de diverse legers.

Om in de Nieuwe Tijd te overleven had het adelsinstituut hoge steun nodig, die zij vond in het Habsburgse keizershuis. Tegen dit huis zou ze eeuwenlang blijven aanleunen. In ruil zou een Habsburgse aartshertog nagenoeg altijd het ambt van grootmeester toegewezen krijgen. Wanneer geen aartshertog beschikbaar was, kwamen telgen uit andere Duitse katholieke vorstenhuizen voor de hoogste leiding binnen de Duitse Orde in aanmerking, zoals de Beierse Wittelsbachers of het huis van Pfalz-Neuburg.

Kinderzuegfles uit het begin van de 18de eeuw met het grootmeester'swapen van Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg; Stuttgart, Württembergisches Landesmuseum.

De Franse revolutionairen joegen de ridders en priesters van de provincie Biesen in 1794-1795 op de vlucht. Ze namen de bezittingen van de Orde in beslag, waarna ze openbaar verkocht werden. Napoleon schafte de Orde in de staten van de Rijnbond af, zodat het instituut enkel nog overeind bleef in Oostenrijk en de Habsburgse erflanden. In 1929 werd een grondige hervorming van het oude adelsinstituut doorgevoerd. De Duitse Orde kreeg nieuwe regels en statuten. Ze bleef enkel nog bestaan als een zuiver kerkelijke kloostergemeenschap van paters, zusters en *familiares* (lekenleden). Die staan nog altijd onder de leiding van een grootmeester (nu priester), met hoofdzetel in Wenen².

De witte mantel

Toen het Duitse hospitaalbroederschap in 1198 tot ridderorde omgevormd werd, werkte die, voor wat haar eigenlijke ridderlijke taken betreft, naar de regel van de al langer bestaande tempeliers. Voor haar caritatieve werking, namelijk de hospitaalzorg, nam ze een deel van de regel van de Johannieten over. De Duitse Orde droeg van in het begin (1190) de witte mantel, die ook de tempeliers droegen. Toen deze nieuwe Orde onder grootmeester Hermann von Salza (1209-1239) aan leden en betekenis won, rees er een heuse 'mantelstrijd'. Zolang de Duitse Orde een hospitaalbroederschap was, vormde het voor

Staatsieportret van de laatste 'Belgische' ridder van de Duitse Orde, Guillaume de Wal (1736-1818), met het mantelkruis, het halskruis en onderaan rechts zijn persoonlijk blazoën op het kruis van de Duitse Orde, waarvan men derhalve enkel de uiteinden ziet; privé-bezit.

² U. ARNOLD e.a., *Ridders en Priesters. Acht eeuwen Duitse Orde in Noord-West-Europa*, [Turnhout], 1992; zie ook de reeks *Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen*, zeven delen sedert 1994, en recent ook J. MERTENS, *De onderwijspolitiek van de landcommandeurs Reuschenberg († 1603) en Amstenrade († 1634) in de balije Biesen, provincie van de Duitse Orde. Doelstellingen, functies en effecten van 34 studiebeurzen in Gemert, Keulen, Leuven en Maastricht (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis vóór 1796, 63)*, Brussel, 2002.

de tempeliersorde immers geen probleem dat de broeders van de Duitse Orde eenzelfde mantel droegen als zij. Toen deze broeders evenwel 'echte ridders' werden en in het begin van de 13de eeuw metterdaad ook in het gevecht van zich lieten horen, maakten de tempeliers wel bezwaar tegen dezelfde kleding. Het was dan immers niet meer te overzien welke ridderorde zich in de strijd onderscheidde van de andere. Bijgevolg was dan ook niet duidelijk wie welk aandeel in de oorlogsbuit mocht opeisen. Na tussenkomst van keizer Frederik II bij paus Honorius III besliste deze laatste in 1221 niet alleen dat de Duitse Orde aan de Johannieten en de tempeliers gelijkberechtigd was, maar ook dat de leden van de Duitse Orde definitief de witte mantel mochten blijven dragen. De Orde van de tempeliers (die overigens in het begin van de 14de eeuw opgeheven zou worden) heeft in deze mantelstrijd het onderspit gedolven³.

Het zwarte kruis: teken en symbool

Het zwarte kruis van de Duitse ridderorde was een bijzonder kenteken dat haar toegekend was bij haar omvorming tot riddergemeenschap in 1198. Eigenlijk was dit teken naast de witte mantel noodzakelijk als voornaamste herkenningsteken in de strijd, m.n. om vriend en vijand van elkaar te kunnen onderscheiden. Het insigne verschilde immers in kleur van de andere tekens, in het bijzonder van het rode kruis van de tempeliers, die immers ook die witte mantel droegen. Zoals in de inleiding gezegd gaf het Duitse-Ordekruis aan de buitenstaander te kennen dat de drager ervan lid was van deze ridderorde⁴. Voor de leden zelf was het een teken van samenhang en lotsverbondenheid. Al zag dit uiterlijk teken het levenslicht uit praktische militaire overwegingen, toch had dat kruis ook een symbolisch karakter. Het ging immers om het kruis van Christus, voor wiens eer men streed, in wiens navolging men leefde en voor wiens verdediging zulke kruistochtorden eigenlijk gesticht waren. Zo was het Ordekruis dus tegelijk *signum* (teken) van de gemeenschap én *symbool* voor het engagement van de leden.

Oorspronkelijk ging het om een zwart balkenkruis op een witte achtergrond (het zwarte kruis op de witte mantel). Dit teken kreeg in de heraldiek gestalte in het eenvoudige zwarte kruis op een wit schild. *Heraldisch* bleef deze simpele kruisvorm tot diep in de 17de eeuw gehandhaafd. In het Ordekruis *als juweel*, namelijk het halskruis, kreeg dit kleinood een meer sierlijke vorm. De armen van het Ordekruis werden aan de uiteinden verbreed, met als gevolg een licht naar binnen gebogen vorm van die armen. In de 17de eeuw werden de uiteinden van het kruis nog aanzienlijk verbreed om duidelijker af te steken tegenover het Johannieterkruis. Vooral in de 18de eeuw tenslotte trad dit breedarmige kruis uiteindelijk ook in de heraldiek van de Duitse Orde binnen.

Toen het dus (sedert de late 15de eeuw?) gebruikelijk werd een halskruis (naast of i.p.v. een mantelkruis) te dragen, werd dit zwarte kruis afgezet met een witte boord (in herinnering aan die oorspronkelijke witte achtergrond). Zeker al in de 16de eeuw versierden pronkzuchtige Ordeleden hun mantelkruis vaak met een kostbare boord, bv. van zilver. Die trend was niet meer tegen te houden en in de regelhervorming van de Duitse Orde van 1606 werd die decoratieve omlijsting bevestigd voor het mantelkruis, het opgespelde borstkruis (gedragen als teken van de eeuwige geloften) en het halskruis.

Zilveren halskruis van de Duitse Orde, gedragen door Guillaume de Wal; privé-bezit.

³ M.-L. FAVREAU, *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens (Kieler Historische Studien 21)*, Stuttgart, [1974], p. 17-19.

⁴ Voor wat volgt, zie U. ARNOLD, *Der Deutsche Orden als Korporation: Geistliche Gemeinschaft in acht Jahrhunderten*, in: U. ARNOLD en G. BOTT, red., *800 Jahre Deutscher Orden*, Gütersloh-München, 1990, p. 339-344; U. ARNOLD e.a., o.c., p. 109 en 146-147; G. MÜLLER, *Die Familiaren des Deutschen Ordens (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 13)*, Marburg, 1980, p. 261-262.

Kortom, het eenvoudige kruis bleef, zowel bij de ridders als bij de priesters van de Duitse Orde, vormelijk en inhoudelijk eeuwenlang in belangrijke mate hetzelfde. Er waren enkel lichte aanpassingen aan de smaak van de tijd en eventueel kleine toevoegingen aan de bovenste balk van de halskruisen ter onderscheiding van enkele groepen binnen het instituut Duitse Orde zelf. Het ging bij die 'opzetstukjes' vaak om versieringen zoals - bij de ridders - een helm (ridderlijkheid) en - bij de priesters - een geopende beurs (armoede). Daarbovenop kwam tenslotte de slangenring (kuisheid), waardoor het insigne als halskruis gedragen kon worden aan een zwart lint. Dit snoer gold als symbool voor het gebonden-zijn van de ridder of priester aan de grootmeester, namelijk door de eeuwige gelofte van gehoorzaamheid. Als de slang die de ring vormt, in de eigen staart bijt, staat deze *ouroboros* ook symbool voor de eeuwigheid van de genoemde geloften. Omdat lidmaatschap in de ridderlijke tak van de Duitse Orde voorbehouden was aan zonen uit de oude adel, behoorde wie opgenomen werd, tot een instituut met een hoog sociaal aanzien. De nieuweling maakte deel uit van een select gezelschap van ca. 100 edellieden uit bekende families, die het insigne of kruis van de Duitse Orde mochten dragen⁵. Dit lidmaatschap was niet gering: het gaf de ridder het vooruitzicht op een standmatig leven en op bescherming tegen de buitenwereld. Het was tevens exclusief, want onverenigbaar met het lidmaatschap van andere orden of kapittels. Geen ander teken, zelfs niet dat van het Gulden Vlies, was het in de ogen van de Duitse Orde waard om naast haar kruis gedragen te worden. Ook grootmeesters, afkomstig uit regerende vorstenhuizen, zagen af van de ketting van het Gulden Vlies, bv. Karel Alexander van Lotharingen (1761-1780).

Een ridder van de Duitse Orde pronkte met zijn lidmaatschap in alle pracht en praal. Als groep stonden de leden op grote wandkalenders of in kleine zakkalenders. Als individu maakte de ridder dit met het Ordekruis, met zijn specifiek ornaat, met portretten (vaak in harnas), met zijn heraldiek in boeken en handschriften, op gebouwen en zilverwerk en zelfs met zijn grafsteen zo aanschouwelijk dat men er niet naast kon kijken⁶. Ook in ons land zijn de sporen legio, niet alleen in Alden Biesen, maar ook - om slechts één voorbeeld te geven - op het dorpsplein van het Oost-Vlaamse Massemen. Daar is nu nog de grafsteen van commandeur Christoph von Lützerode († 1659) te zien. Twee originele Ordekruisen uit de 18de eeuw bleven in ons land bewaard. Het halskruis van Guillaume de Wal

(Anthisnes 1736 - Andenne 1818), de laatste 'Belgische' ridder van de Duitse Orde, bevindt zich nog bij de erfgenamen⁷. Het halskruis van Frederik Smeysters (Bunde 1738 - Borgloon 1809), priester van de Duitse Orde, hangt nu aan een cilindermonstrans van de Sint-Odulphuskerk in Borgloon⁸.

Het grootmeesterskruis

Voor het hoofd van de Duitse Orde, de grootmeester, had het kruis nog een bijzonder karakter. Volgens de Orde-traditie is de 'Europese' betekenis van de Orde erin tot uitdrukking gebracht. Het balkenkruis stond symbool voor de exclusieve onderworpenheid aan de paus. Het gouden, in lelies eindigende krukkenkruis op dit balkenkruis verwees naar het ontstaan en het centrum van de Orde in het koninkrijk Jeruzalem. Deze lelies, die er al in de 13de eeuw aan toegevoegd werden, staan heel waarschijnlijk symbool voor de Moeder Gods, de eerste en belangrijkste patrones van de Duitse Orde. Op dit kruis werd al in het begin van de 13de eeuw het gouden hartschild met de zwarte rijksadelaar gelegd. Dit verwees naar de enge relatie van de Duitse Orde met de Staufische keizers van het Heilig Roomse Rijk⁹.

In ons land bleven verschillende blaoenen en/of insignes van een grootmeester van de Duitse Orde bewaard. Het grootmeesterskruis werd vaak op verschillende manieren gecombineerd met het wapenschild (namelijk een vaak ingewikkeld persoonlijk blaoen, eventueel gekoppeld aan de symbolen van de uitgeoefende waardigheden). Bij de ene grootmeester werd het blaoen op het kruis gelegd (Leopold Willem), bij de andere werd het kruis op het wapen aangebracht (Karel Alexander).

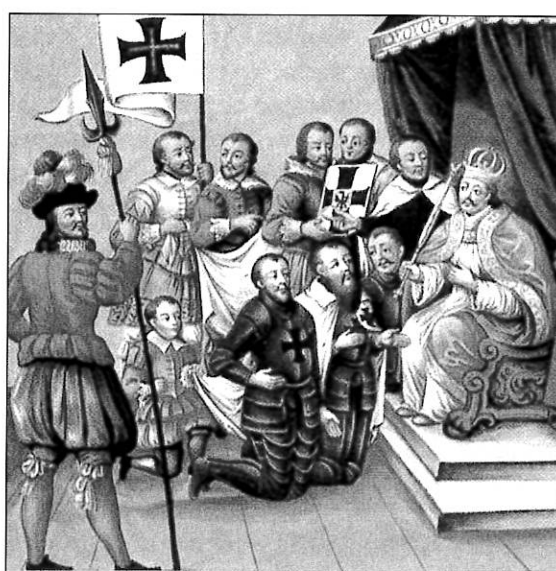
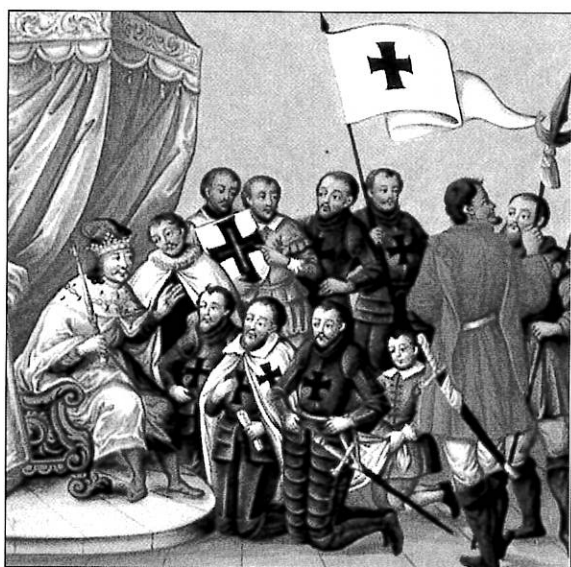
⁵ KL. OLDENHAGE, *Kurfürst Erzherzog Maximilian Franz als Hoch- und Deutschmeister (1780-1801) (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 34)*, Bad Godesberg, 1969, p. 67.

⁶ J. MERTENS, *Van page tot landcommandeur. Opleiding, intrede in de Duitse Orde en militaire loopbaan van de ridders van de balije Biesen in de 18de eeuw (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen 5)*, Bilzen, 1998, p. 229-230; U. ARNOLD e.a., o.c., p. 104 en 144.

⁷ FR. AUMANN, Guillaume de Wal, ridder en historiograaf van de Duitse Orde (1736-1818), in: J. MERTENS, red., *Miscellanea Baliviae de Juncis I (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen 2)*, Bilzen, 1995, p. 313-358.

⁸ U. ARNOLD e.a., o.c., p. 197-198.

⁹ R. KAHSNITZ, Modelstein, in: U. ARNOLD en G. BOTT, red., o.c., p. 16-17, en U. ARNOLD, Das Hochmeisterkreuz, in: U. ARNOLD en G. BOTT, red., o.c., p. 356-358.

Een 'stripverhaal' over het ontstaan van de Duitse Orde, haar insigne en dit van de grootmeester, een ten dele fantasierijke kijk uit de tweede helft van de 18de eeuw die teruggaat op een 17de-eeuws voorbeeld en op een mogelijk 15de-eeuwse voorstelling van zaken. De ridders rukken onder de hoede van de Piëta op naar Jeruzalem (1). Een delegatie wordt ontvangen door paus Coelestinus III, die een oorkonde met het zwarte balkenkruis op een wit schild voor het nog lege vaandel overhandigt (2). Koning Hendrik van Jeruzalem geeft toestemming aan de kruisridders om het gouden kruis in het zwarte te voeren (3). Keizer Frederik II verleent de Orde zijn bescherming door de rijksadelaar aan het kruis toe te voegen (4) en de heilige Lodewijk IX, koning van Frankrijk, staat toe om de vier uiteinden van het kruis met lelies te versieren (5); Wenen, Centraal Archief van de Duitse Orde, handschrift nr. 732 A.

Leopold Willem van Oostenrijk († 1662), grootmeester en landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden, met een getrouwe weergave van zijn grootmeesterskruis; gravure van Cornelis II Galle naar een ontwerp van Antoon van den Heuvel, 1647/1650, privé-bezit.

Leopold Willem van Oostenrijk, landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden en grootmeester (1641-1662), liet bijzonder veel sporen na: op tal van portretten (schilderijen, gravures, penningen...) en in een hele reeks registers van godvruchtige broederschappen, onder meer in Brussel en Antwerpen. Op een glasraam in de Brusselse Sint-Michielskathedraal staat hij afgebeeld met het halskruis van de grootmeester, met zijn patroonheiligen Leopold en Willem en met zijn blazoën¹⁰. Op het gebouw boven de bron van de Voer in het park van de commanderij Sint-Pieters-Voeren ziet men het wapen van grootmeester Johann Kaspar von Ampringen (1664-1684). In de gevels van de hoeve van de commanderij Bernissem bij Sint-Truiden bemerken we de blazoenen van de grootmeesters Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg (1694-1732),

Clemens August van Beieren (1732-1761) en de al genoemde Karel Alexander van Lotharingen. Bij het wapen van elk van die grootmeesters staan telkens nog twee anders wapens, namelijk die van de toenmalige landcommandeur en commandeur, waarmee de hiërarchie aangegeven werd. Op de gevel van de kerk van O.-L.-Vrouw van Goede Bijstand in Brussel en op de voormalige rentmeesterswoning van de heerlijkheid Diepenbeek herkennen we eveneens het wapen van laatstgenoemde grootmeester, die tevens landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden was.

¹⁰ J. MERTENS en FR. AUMANN, *Krijg en Kunst. Leopold Willem (1614-1662), Habsburger, landvoogd en kunstverzamelaar*, Bilzen, 2003, passim.

Blazen in de voormalige rentmeesterswoning van de heerlijkheid Diepenbeek, met het wapen van Karel Alexander van Lotharingen († 1780), waarop diens grootmeesterswapen gelegd is.

Ook op vele andere voorwerpen vinden we Karel Alexanders insigne of blazen terug¹¹. Op de binnenplaats van de commanderij Ordingen (Sint-Truiden) bleef tenslotte een rijk gesculpteerd grootmeesterskruis van 1740 bewaard, waarbij op de voorziene ruimte het persoonlijke wapen [van Clemens August van Beieren] - merkwaardig genoeg - bewust niet ingevuld werd.

Grootmeesterswapen op de gevel van de commanderij Ordingen in Sint-Truiden, 1740. Enkel het kruis is aangebracht, een persoonlijk wapen (van toenmalig grootmeester Clemens August van Beieren) om onbekende redenen niet.

¹¹ L. DUERLOO, red., *Karel Alexander van Lotharingen. Mens, veldheer, grootmeester*, Bilzen, 1987.

In de heraldiek

In de Middeleeuwen gebruikte de ridder of priester geen persoonlijk wapen. Met zijn intrede in de Duitse Orde was hij immers in een geestelijke gemeenschap getreden, in een ander leven. Het oude leven had hij achter zich gelaten en als privé-persoon was hij als het ware gestorven. In de 13de-14de eeuw betekende dit dat men zodoende ook zijn oorspronkelijke sociale identiteit opgaf en enkel nog lid van die ene gemeenschap was. Zo wendden de (land)commandeurs ook in hun middeleeuwse zegels geen persoonlijk blazoen aan. We zien enkel christelijke tafereelen als zegelbeeltenis. Als teken van het lidmaatschap was het in de Duitse Orde nooit toegestaan om aan het hals-, borst- of mantelkruis van de Duitse Orde een persoonlijk wapen te koppelen, tenzij aan de grootmeester en de drie middeleeuwse landmeesters.

Vanaf het midden van de 14de eeuw zou die opvatting evenwel sterk veranderen, omdat de ridderlijke Duitse Orde

toen een exclusief adellijk instituut werd. De individualiteit bleef meer en meer behouden. De ridder keerde zich hoe langer hoe minder van de wereld af, ondanks de geloften¹². De heraldiek van de Duitse Orde zou dientengevolge een evolutie doormaken. Zoals gezegd plaatsten enkel de hoogste gezagdragers binnen de Orde, namelijk de grootmeester en de landmeesters, al in de Middeleeuwen hun familiewapen op het wapenschild met het kruis van de Duitse Orde¹³. Toen na de teloorgang van de Staat van de Duitse Orde in het Balticum in de 16de eeuw de functie van grootmeester en landmeester samenviel, werd het tweevoudige blazoen (familiewapen en wapen met het kruis) vervangen door een verdeling van het schild in vier kwartieren. Daarin werden dan tweemaal het persoonlijke blazoen en tweemaal het kruis geplaatst (vierdeling), met het grootmeesterswapen in het hartschild (zie hiernaast de foto met het zegelwapen van grootmeester Wolfgang Schutzbar).

Zegel met het wapen van grootmeester Wolfgang Schutzbar genaamd Milchling (1543-1566), aan een oorkonde van 1 februari 1554 waarin Jan van Goer als landcommandeur van de provincie Biesen bevestigd werd.

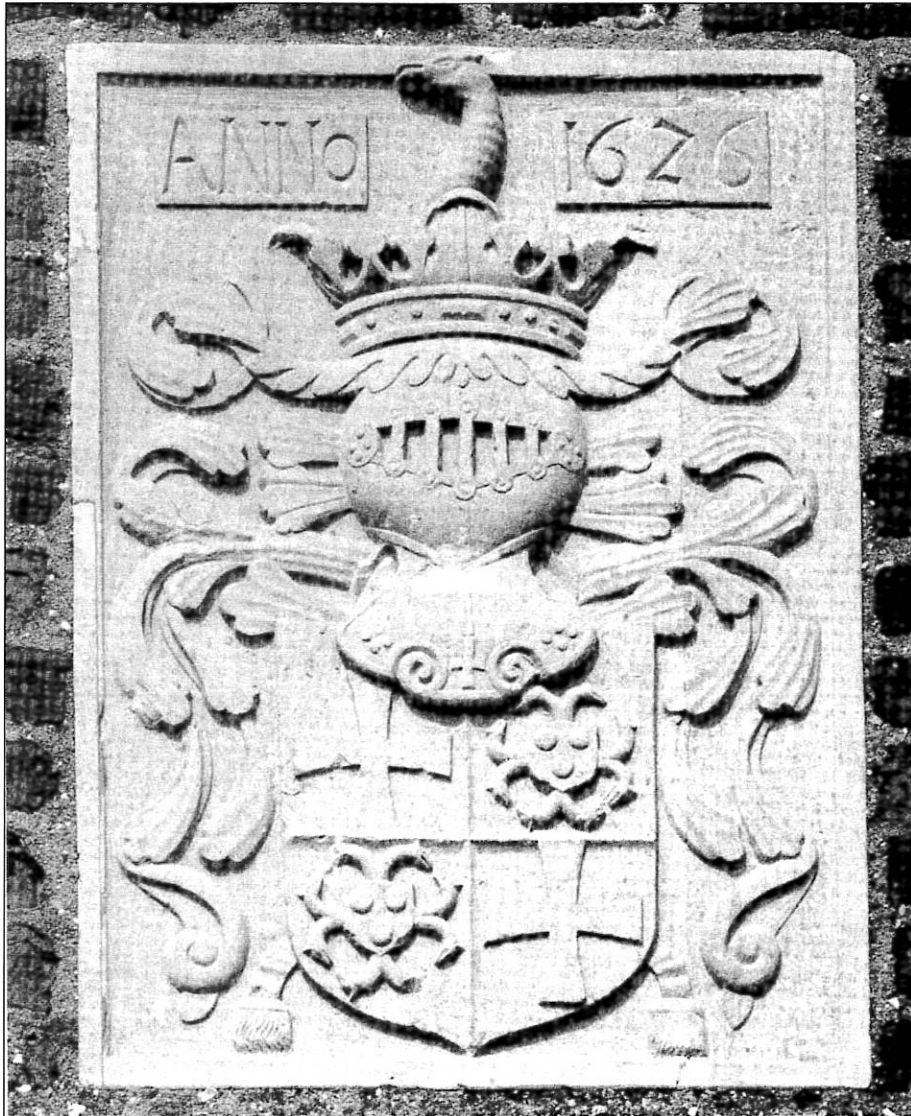
¹² U. ARNOLD en G. BOTT, red., *o.c.*, p. 169; J. MERTENS, *De onderwijspolitiek van de landcommandeurs Reuschenberg († 1603) en Amstenrade († 1634) in de balije Biesen, provincie van de Duitse Orde. Doelstellingen, functies en effecten van 34 studiebeurzen in Gemert, Keulen, Leuven en Maastricht (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis vóór 1796, 63)*, Brussel, 2002, p. 9-15.

¹³ Voor wat volgt, zie J.-J. VAN ORMELINGEN, *Usages héraldiques dans le bailliage des Vieux-Jones de l'Ordre Teutonique*, in : *Actes du Congrès de Mons*, deel 1, Bergen, 2000, p. 220; IDEM, *Groei van een typische heraldiek. Wapenbord van landcommandeur Bocholtz*, in : J. MERTENS en FR. AUMANN, *o.c.*, p. 161-162.

In navolging van hun oversten zouden de landcommandeurs, om zich van hun onderhorige ridders en priesters te onderscheiden, geleidelijk aan ook hun familiewapen op het schild met het kruis van de Duitse Orde aanbrengen. Het oudste voorbeeld is een losse wapenstein van landcommandeur Jan van Goer (1554-1572), die bewaard wordt onder de poortdoorgang van het waterslot van de Landcommanderij Alden Biesen in Bilzen¹⁴.

Van het hoger beschreven, gevierendeeld wapen van de grootmeester bleef na een tijd enkel het grootmeesters-

kruis zelf nog behouden, zodat het rangsymbool (namelijk de vierdeling) vrijkwam. Dit zou geleidelijk aan door de landcommandeurs overgenomen worden. Zo konden die zich nog beter van hun ondergeschikte commandeurs onderscheiden. In de balije Biesen is landcommandeur Edmond Huyn van Amstenrade (1605-1634) daarmee begonnen. Onder meer in de muur van de pastorie van Overrepen (1626) en op de poort van de commanderij Ordingen in Sint-Truiden¹⁵ (1633) is zijn gevierendeeld landcommandeurswapen aangebracht.

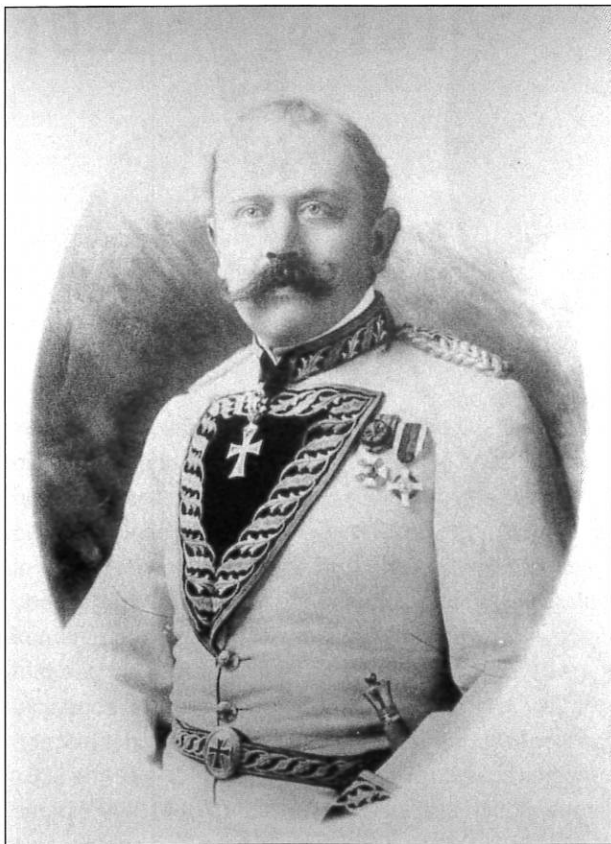
Wapenstein van landcommandeur Edmond Huyn van Amstenrade (1605-1634) in de muur van de pastorie van Overrepen, aangebracht in 1626.

¹⁴ Afbeelding in: J. MERTENS, red., *Miscellanea Baliviae de Juncis I (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen 2)*, Bilzen, 1995, p. 272.

¹⁵ Afbeelding in: *Ibidem*, p. 186.

Op hun beurt konden nu de commandeurs en priesters van de Duitse Orde het vroegere rangsymbool van de landcommandeur overnemen, namelijk het persoonlijke blaasgeplaatst op het schild van de Duitse Orde. Het oudste voorbeeld daarvan vinden we in een boek van 1624, waarin het wapen van de Luikse Duitse-Ordepriester Henri Haling afgebeeld is¹⁶. In de 18de eeuw is dit schild van de Duitse Orde vaak gereduceerd tot enkel het breedarmige kruis van de Duitse Orde (zonder schild), dat dan onder aan de vier zijden van het persoonlijke wapen uitstak. Hiermee volgde de Duitse Orde de Spaanse riddersorden en de Orde van Malta, die eerder al op die wijze heraldisch te werk gegaan waren. Bij landcommandeurs werd zelfs het gevierendeelde wapenschild, waarin al twee kruisen opgenomen waren, nogmaals op een Ordekruis geplaatst. Van dit laatste zijn de uiteinden aan de vier zijden dan eveneens nog net te zien. Dit bemerkt men bijvoorbeeld bij het wapen van landcommandeur Caspar Anton von der Heyden (1766-1784), dat aangebracht is boven de deur aan de tuinzijde van het waterslot in Alden Biesen¹⁷.

Staatsieportret van graaf Léon de Hemricourt de Grunne (1873-1927) met het halskruis van de Duitse Orde en het insigne op de gesp; verzameling graaf de Hemricourt de Grunne, kasteel van Hamal (Tongeren). Deze katholieke Belgische politicus (burgemeester van Rutten en provincieraadslid) werd net als zijn vader Arthur, wegens hun familiale banden met het Weense hof en het Oostenrijkse leger, ereridder van de Duitse Orde. Die onderscheiding verplichtte hen financieel bij te dragen tot het hospitaalfonds (1865-1918) van de Duitse Orde.

Onderscheidingstekens van de Duitse Orde

Tussen 1866 en 1918 werden achtenveertig edellieden tot ereridder van de Duitse Orde benoemd, omwille van hun bijdrage aan de toenmalige militaire veldhospitaal-zorg van de Duitse Orde. Twee Limburgse edellieden werden *Ehrenritter des hohen Deutschen Ritterordens*: vader en zoon Arthur en Léon de Hemricourt de Grunne. Ook zij droegen het kruis van de Duitse Orde als decoratie. In België zijn er op dit ogenblik een vijftieng-tal *familiares van de Duitse Orde*, die het Orde-insigne mogen dragen. Deze personen zijn de werking en doelstellingen van de huidige kloostergemeenschap Duitse Orde genegen en hebben zich verenigd in de 'Commanderij Alden Biesen'. Zij dragen het kruis van de Duitse Orde aan een zwart-wit lint¹⁸. Onder hen waren de Limburgse eregouverneur Louis Roppe († 1982) en Johan Fleerackers († 1989), voorzitter van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht en stichter van het Historisch Studiecentrum Alden Biesen (1988). Tenslotte kent de Duitse Orde nog altijd het kruis van verdienste, met vier graden: zilver, goud, groot verdienstekruis en grootkruis. Een gouden kruis van verdienste kreeg de Limburgse eregouverneur Harry Vandermeulen in 1995 wegens zijn bijdrage in de totstandkoming van het Historisch Studiecentrum Alden Biesen, dat zich nu al ruim vijftien jaar op het onderzoek van de geschiedenis van de Duitse Orde toelegt¹⁹.

Jozef Mertens
Stippelmansweg 13
3940 HECHTEL

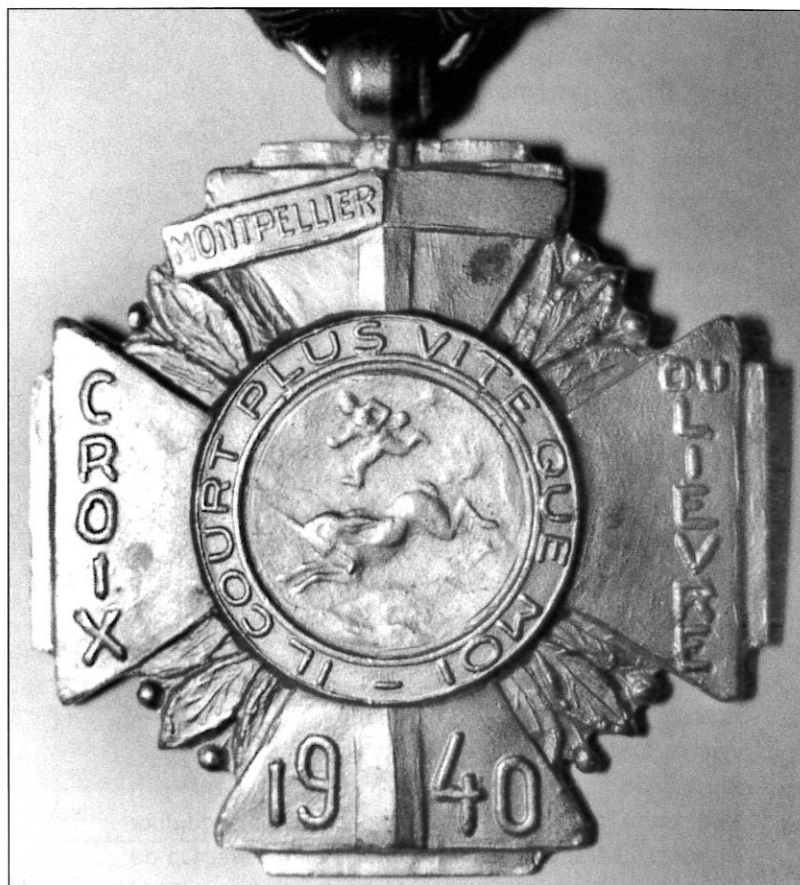
¹⁶ Afbeelding in: U. ARNOLD e.a., o.c., p. 134.

¹⁷ Afbeelding in: J. MERTENS, red., *Miscellanea Baliviae de Juncis II (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balijs Biesen 6)*, Bilzen, 2000, p. 350-351.

¹⁸ FR. AUMANN, Halskruis van een familiaris, in: U. ARNOLD e.a., o.c., p. 267. Met dank aan deze auteur voor het kritisch nalezen van deze bijdrage.

¹⁹ De foto's die in deze bijdrage opgenomen zijn, werden ter beschikking gesteld door de Landcommanderij Alden Biesen in Bilzen.

DE HAZENORDE 1832-1914-1918-1940-1945¹

Marcel Nuijttens

Het woord Hazenorde bevat twee delen. De haas is een dier dat bekend staat om zijn argwaan en angst en dat bij het eerste onraad op de vlucht slaat. Boerke Naes was al bij Guido Gezelle bekend om zijn 'hazenhart'. 'Orde' is hier in de betekenis te nemen van personen die één zelfde doel betrachten; het kan onder andere gaan om geestelijken en militairen. In deze bijdrage gaat het om personen met een 'hazenhart'. Deze spottende draagtekens en de bijgaande oorkonden maken een speciaal facet van onze geschiedenis uit. De verleningen van de Hazenorde in 1832 en 1914-1918 waren een typisch Antwerps verschijnsel, die van 1940-1945 kunnen zeker als nationaal aanzien worden.

Het draagteken en de oorkonde van 1832

We starten ons verhaal met de 'tiendaagse veldtocht' die in werkelijkheid veertien dagen duurde. Het Nederlandse leger had zich onder de leiding van generaal baron David Chassé gedeeltelijk in de Antwerpse vesting teruggetrokken. Met hulp van een Frans leger onder het bevel van Maarschalk Maurice Etienne, graaf Gérard, verzocht de Belgische overheid generaal Chassé de vesting over te geven. Toen Chassé het aanbod afwees, werd beslag gelegd op de Nederlandse schepen die zich in Britse en Franse havens bevonden en op 4 december 1832 begon een negentien dagen durend bombardement op Antwer-

¹ Met dank aan de heer en mevrouw Hugo en Jeannine Jacobs; de heer Jan Lippens, conservator bij het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Albert I; de heer Robert Overlaet; de heer Ivo Suetens; Mevrouw Solange Van Haecke-Baes; wijlen de heer André Van Keymeulen, hoofdtechnicus bij het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Albert I en voor de meeste fotografische opnames mijn zoon Filip.

pen. Het Belgische leger had zich op bevel van de Franse bevelhebber teruggetrokken tot op de lijn Lier - Diest - Turnhout. Bij het geschutsduel tussen Fransen en Nederlanders ontvluchtte een aantal mensen, vooral uit de gegoede burgerij, Antwerpen. Zelfs na de capitulatie van Chassé op 23 december 1832 bleef een aantal burgers nog maanden buiten Antwerpen wonen, wat aanleiding gaf tot hoon en spot van zij die gedwongen of vrijwillig gedurende de bombardementen in Antwerpen gebleven waren. Dat was de aanleiding tot de aanmaak van de Hazenorde, een draagteken dat men onder vrienden, in het stamlokaal of in de huiskring, spottend aan iemand verleende.

Dit draagteken is gegoten uit een mengsel van lood en tin, naar een beeld gesneden in leisteen. Het is rond van vorm met een draagoog en de afmetingen bedragen normaalgezien 35,5 x 46 millimeter. Omdat er méér dan één vorm van draagoog voorkomt en er zowel exemplaren met als zonder accent op het woord *lièvre* zijn, moet er meer dan één gietvorm geweest zijn. Ook het formaat is soms afwijkend, vooral wat de dikte van het draagteken betreft. Op de voorzijde bemerken we een naar rechts vluchtende haas op een grasveld, met achter zich een brandende granaat. Dit middengedeelte is omringd door de tekst "GARE LA BOMBE", in kapitale letters. Op de keerzijde lezen we, op het middelste gedeelte verdeeld over vier regels, "ORDRE DU LIEVRE 1832". Deze tekst is omgeven door de tekst "DIEU PROTEGE LES POLTRONS", gescheiden door een bloemenmotief. Volgens de gegevens die we kregen van wijlen heer Etienne Michaux bevinden er zich in zijn verzameling exemplaren aan een rood en een roosachtig gekleurd lint in zijde met een breedte van 20 millimeter.

Het roosachtige zou een verkleuring kunnen zijn wat oorspronkelijk oranje van kleur was.

Bij het draagteken hoort ook een oorkonde. De volledige tekst vonden we terug in het werk van J.L. Guioth uit 1844. We konden ook nog een variant van deze oorkonde bekomen. De uitvoering gebeurde typografisch in zwarte druk en de afmetingen bedragen 328 x 422 mm. Er moet ook méér dan één drukker werkzaam geweest zijn, daar de drukken in lettertypes en zetwijze van elkaar afwijken. Wie de drukkers zijn geweest en wie de leistenen heeft gesneden, konden wij niet achterhalen. De gietstenen zijn tot op heden nooit teruggevonden.

Daar zich in diverse musea en privé-verzamelingen maar enkele exemplaren van het draagteken en de oorkonden bevinden, mogen wij wel schrijven dat beiden zeldzaam zijn.²

Generaal David, baron Chassé, bevelhebber van de Antwerpese vesting.

Maarschalk Maurice Etienne graaf Gérard, bevelhebber van het Franse leger.

² Een jaar geleden zegde een museumconservator ons dat hij géén vertrouwen heeft in een paar exemplaren welke momenteel op de verzamemarkt te verkrijgen zijn. Hoewel de dag van vandaag veel kan worden nagemaakt, wijzen we deze bewering van de hand. Zou een vervalsers zich immers met twee exemplaren tevreden stellen? Normaal zou het marktaanbod groter zijn, want vervalsers willen zeker geld verdienen.

Het draagteken van 1832: voor en achterzijde zonder accent.

ORDRE DU Lièvre.

**NOUS, SANS-COURAGE I., ROI DES PEUREUX,
ARCHIDUC DES POLTRONS, ETC ETC ETC.**

A tous ceux qui les présentes verront, salut, sécurité.
Usant des Pouvoirs à nous donnés par notre bonne mère la *Pdeur* fille de la *Peur* &c.
Où les rapports de notre conseil d'état;
Attendu qu'il est prouvé que notre bien aimé sujet _____ a donné
des preuves éclatantes d'une *poltronnerie* sans égale;

Voulant donner à tous nos amis et sœurs sujets une preuve non équivoque de notre constante sollicitude, avons arrêté et arrêtons:

Art. 1. Notre bien aimé sujet _____ est nommé _____ de l'ordre du *Lièvre*; il sera en outre revêtu de l'importante dignité d'inspecteur général de toutes les caves à l'abri de la bombe.

Art. 2. Et pour qu'il puisse dignement occuper une charge aussi éminente, *notre* portera constamment une médaille honorifique, qui l'autorisera à passer partout, sans pouvoir jamais être ni molesté, ni arrêté, ni embarrassé dans sa fuite rapide;

Mandons & ordonnons à tous les gens *peureux*, *poltrons* & *sans courage* de le reconnaître en ses grades et qualités et de lui obéir toutes les fois qu'il leur fera connaître ses volontés; car tel est notre bon plaisir.

Donné en notre palais de St. Poltron sous notre sceau le _____

1832

Pour copie conforme,

Le Secrétaire Général,
LAFUITE.

Signé: SANS-COURAGE.

Le ministre des trembleurs,
Signé: SAUVE QUI PEUT.

De oorkonde van de Hazenorde van 1832.

De Hazenorde 1914-1918

Antwerpen is steeds een vestingstad geweest. Ook na 1840 worden de Antwerpse vestingen uitgebreid. Wanneer het Duitse leger in 1914 met de inval in België begint, volgen de Slag bij Luik, de Slag der Zilveren Helmen bij Halen en de beschieting op 7, 8 en 9 oktober 1914 van Antwerpen. Zowel het Belgische Leger als een deel van de Antwerpse bevolking en een paar duizend Britse mariniers verlaten de stad. Het grootste gedeelte komt in Nederland terecht, waar de militairen geïnterneerd worden en ook de Antwerpenaars in kampen worden ondergebracht, een ander deel zal in West-Vlaanderen, zowel vóór als bachten de Kupe een onderkomen vinden.

De Antwerpse bevolking kon onmiddellijk na de Duitse bezetting van Antwerpen terugkeren, of een tijdje in Nederland verblijven en dan pas naar Antwerpen terugkeren ofwel de kat uit de boom kijken en pas na de bevrijding van Antwerpen in 1918 terugkeren.

Sommige burgers herinnerden zich nog de Hazenorde van 1832. Om spottend de terugkeer van de vluchtters te herdenken, ging men over tot het instellen van een draagteken met volgende klassen:

- een bronzen 'ridderkruis' voor de burgers die Antwerpen verlieten gedurende de bombardementen van 7, 8 en 9 oktober 1914, maar onmiddellijk terugkeerden.
- het verzilverd bronzen 'kruis van officier' voor wie na een tijdelijk verblijf in Nederland naar Antwerpen terugkeerde.
- het verguld bronzen 'kruis van commandeur' voor wie pas na de bevrijding van Antwerpen terugkeerde.

Van deze draagtekens weten wij dat de slagmatrijzen gegraveerd én aangemaakt werden door Alphonse Mauquoy en dat het voorstel voor ontwerp en aanmaak vooral uitging van Joseph Junes, goud- en zilversmid die toen in de Pilgrimstraat woonde en na 1918 als schepen van schone kunsten en feestelijkheden fungeerde.

Antwerpenaars die onmiddellijk na de bombardementen terugkeerden, troffen meestal een stukgeschoten woning aan met alle zorgen eraan verbonden. Zij die een poosje later naar Antwerpen terugkeerden, stonden soms voor een leeggeplunderde woning, maar zij die pas na de bevrijding van Antwerpen terugkeerden, hadden vaak een handel of een bedrijf in Nederland opgezet en waren heel wat rijker geworden dan voor hun vertrek.

Het draagteken van het tweede type (1914-1918) is rond van vorm met bovenaan een versiering in knoepvorm en twee verbindingsringen. Onderaan hangt aan drie schakels een hazenfiguur. De afmetingen bedragen 25 x 33 millimeter. Zoals gezegd kan dit draagteken gemaakt zijn uit brons, dat ook nog kan verzilverd of verguld zijn. Op de voorzijde bemerken wij een vierarmig kruis door schakels

A scene in the retreat from Antwerp. It was a sore ordeal for Belgium to yield up her most strongly fortified city, but it was a choice of the lesser of two evils, the alternative being the prospect of having her army surrounded and captured.

Vluchtende Belgische militairen op weg naar Nederland. Een wagentje getrokken door een ezel bevat hun bagage.

aan elkaar verbonden, op het middenstuk een naar links vluchtende haas met in zijn muil een regenscherm en op de achtergrond een grenspaal. Op de kruisarmen zien we een naar links vluchtende haas en op de onderste kruisarm het jaartal 1914. Op de keerzijde lezen wij volgende tekst: "CROIX DU LIEVRE DE ..... CLASSE DECERNEE A"; deze tekst is omgeven door de woorden "DIEU PROTÈGE LES POLTRONS". Rangorde en naam van de vereremerkte konden ingegraveerd worden. Het bijhorende lint heeft een breedte van 27 millimeter en bestaat uit twee gelijke banen van rood en wit, zijnde de kleuren van de stad Antwerpen, het geheel is afgebiesd met de nationale driekleur. Soms is het lint maar 16,5 millimeter breed, zonder afboording.³

De oorkonde is in een typografische kleurendruk, met name zwarte druk op geelgrijze fondkleur en een formaat van 290 x 220 millimeter. Deze oorkonde is zeer kunstvol opgevat. De voorstelling van een Hollands boerinnetje dat liefdevol een haas in haar armen omsluit terwijl op haar rok het woord 'securitas' voorkomt, hoeft zeker géén uitleg.

Een slagaantal kennen wij niet, ook niet de verhouding tussen de vergulde, verzilverde en de bronzen exemplaren. De drukker was 'Maison d'Édition, Marché St Jacques 7, Anvers'.

Ook deze draagtekens zijn zeldzaam en zoals reeds vermeld berusten er een paar in diverse musea en in privé-bezit.

³ Van dit draagteken kennen wij drie éézijdige afslagen, één verguld, één verzilverd en één in brons. Deze afslagen zijn op aanvraag van een verzamelaar gemaakt door de Firma Mauquoy op het moment dat de slagmatrijs van de keerzijde niet terug te vinden was, nu berust deze slagmatrijs wel in de tupoteek van de Firma Mauquoy en de afslagen in het Penningkabinet te Brussel, schenking Dom Gregorius de Clercq.

De Hazenorde van 1914.

De oorkonde van de Hazenorde van 1914.

Het Hazenkruis 1940-1945

Het Hazenkruis 1940-1945 is niet zoals bij de twee voorgaande Antwerps getint, maar wel nationaal. Wanneer op 10 mei 1940 Duitsland België aanvalt, is meteen de *Blitzkrieg* in het westen begonnen. Al op 11 mei vluchten militairen, ministers en andere hoogwaardigheidsbekleders naar Frankrijk. De mannelijke personen tussen de 16 en de 35 jaar die nog niet aan hun militaire dienstplicht voldeden, krijgen bevel zich naar Frankrijk te begeven en zullen deel uitmaken van het zogenaamde rampzalige '*Folienleger*'. Op 28 mei capituleert het Belgisch Leger onder het opperbevel van koning Leopold III. Wanneer Frankrijk een poosje later eveneens de wapens neerlegt, besluiten sommige ministers, militairen en prominenten in onbezet Frankrijk te blijven of naar Londen uit te wijken. Anderen zullen zich vestigen in Zwitserland, Spanje, Portugal of Belgisch Kongo en nog anderen keren naar huis terug. De sukkelaars van het '*Folienleger*' zullen na een hard deerniswekkend verblijf in de Franse werkkampen berooid naar huis terugkeren.

Al in 1940 besluit de Brusselse beroepsnumismaat Jef Dillen om naar de traditie een Hazenkruis te laten maken.

Hij doet dat in samenwerking met de Firma Mauquay. Na enkele proefslagen komt het tot de definitieve aanmaak en al in 1941 komt het Hazenkruis voor op de verkooplijst van Jef Dillen, met de vermelding: "*Mag enkel verleend worden aan de militairen die hun plicht niet vervulden*". Uit de briefwisseling die Jef Dillen met de numismaat C. Lefébure voert in 1941, kunnen we lezen dat een twintigtal stuks zijn geslagen met het woord "*LONDRES*" en met foutieve datum. Van het definitief type zouden zijn aangemaakt: 2 stuks verguld, 40 stuks verzilverd en 60 stuks in brons, of een totaal van 102 exemplaren. Alle exemplaren waren op 7 mei 1941 reeds verkocht en hij overwoog om er nog een honderdtal te laten bijmaken. Op deze exemplaren zou hij een speciaal kenmerk laten aanbrenge, om een verschil tussen de eerste en de tweede slag duidelijk te maken. Omdat wij tot op heden géén enkel Hazenkruis met een speciaal kenmerk in handen kregen, vermoeden wij dat de tweede aanmaak nooit gebeurde, te meer omdat een dergelijke slagmatrijs bij de Firma Mauquoy niet bestaat. Jef Dillen die reeds in 1942 via de Gewapende Weerstand en de Inlichtings- en Actiedienst bij het Verzet betrokken raakte, werd opgepakt door de Duitsers en verdween als *Nacht und Nebel*-gevangene in een Duits concentratiekamp waar hij overleed.

De Hazenorde van 1940.

Het Hazenkruis is vervaardigd uit brons, meet 43 x 47 millimeter en is bovenaan voorzien van een bolloog en lintdraagring. We beschrijven eerst de definitieve slag. Op de voorzijde bemerken wij een cirkelvormig middenstuk met een naar links vluchtende haas met in zijn muil een regenscherm. Boven de haas is een vluchtende militair afgebeeld. Dit geheel is omringd door een cirkel met daarin de tekst: "IL COURT PLUS VITE QUE MOP". Boven de grenspaal lezen wij "MONTPELLIER", het rechtse gedeelte van de grenspaal is blanco. Op de linker- en rechterkruisarm lezen wij "CROIX DE LIEVRE" en onderaan het jaartal 1940. Tussen de kruisarmen zijn lauwerbladeren aangebracht. De keerzijde vertoont eveneens een rond middenstuk met centraal een vluchtende militair, bovenaan de tekst "DÉCERNÉ AUX FROUSSARDS" en links en rechts de datum "10-28 MAI". Van dit type kennen wij exemplaren die verguld en verzilverd zijn, de overige zijn in normale bronzen uitvoering. Het lint is donkerbruin van kleur met heel wat variatie, de breedte bedraagt soms 35 tot 40 millimeter naar gelang het in de handel verkrijgbaar was. Wij kennen één exemplaar met rozette op het lint.

De proefslagen onderscheiden zich van de normale slag. Bij de eerste proefslag ontbraken de lauwerbladeren tussen de kruisarmen op de voorzijde en op het rechtervak van de grenspaal lezen wij "LONDRES". Op de keerzijde

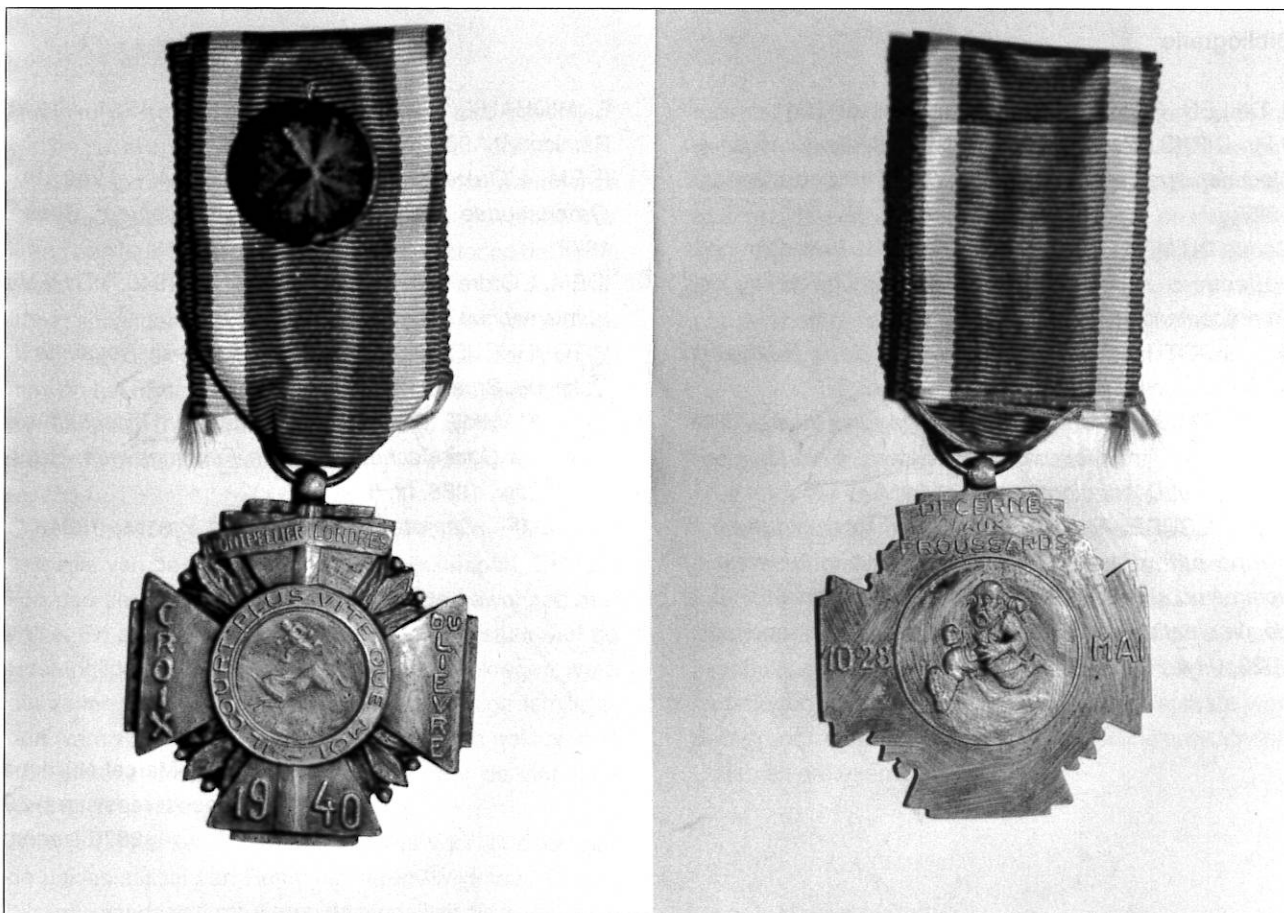
is de datum "10-18 MAI" foutief. De tekst "DÉCERNÉ AUX FROUSSARDS" ontbreekt. Bij de tweede proefslag zijn de lauwerbladeren wel aangebracht, maar voor de rest is de uitvoering precies dezelfde als bij de eerste proefslag. Van het Hazenkruis zijn vooral de proefslagen zeldzaam, een normale uitvoering wordt soms nog eens aangeboden.

Verder bestaat er één exemplaar zoals hierboven beschreven, maar dan wel met een blanco keerzijde. Pas daarna brengt men op de keerzijde de tekst "DÉCERNÉ AUX FROUSSARDS" en "10-28 MAI" aan.

Er bestaat ook nog een éézijdige proefslag van het definitieve type omstreeks 1950 op verzoek aangemaakt. Sommige verzamelaars verwijzen nog naar een variatie bij de bolloog voor ophanging.

Wat de oorkonde betreft: deze is een typografische kleurendruk in okergeel en zwarte druk op crèmekleurig papier en meet 323 x 247 millimeter. Van deze oorkonde worden er exemplaren die blijken namaak te zijn, aangeboden, vervaardigd via het fotokopiesysteem.

En hoe halsreikend een verzamelaar ook mag uitzien naar een vierde type van de Hazenorde, wij zijn persoonlijk de mening toegedaan dat een oorlog weinig personen baat brengt en een nieuwe uitgifte van de Hazenorde zeker niet waard is.

De Hazenorde van 1940 met de tekst "Londres" en de datum "10-28 Mai". Bemerkt de rozette op het lint.

De oorkonde van het Hazenkruis van 1940.

Bibliografie

J. DILLEN, *Prijzlijsten april en juli*, Brussel, 1941.

J.Mr. DIRKS, *Beschrijving van de Nederlandsche en op Nederlanders betrekking hebbende penningen*, Haarlem, 1887.

Comte DU MONCEAU DE BERGENDAL, *Inventaire de la collection numismatique de la Chambre des Représentants*, Brussel, 1930.

J.L. GUIOTH, *Histoire numismatique de la Révolution belge*, Hasselt, 1844.

Dr. KLIETMANN, 'Der Belgische 'Ordre du Lièvre 1832-1914-1940'', in: *Journal Européen du Collectionneur d'Ordres et Décorations*, s.l., 1971, nr. 5.

C. LEFUBURE, *Exposé succinct et chronologique de la frappe patriotique de nécessité, de bienfaisance et commémorative en Belgique occupée. Contribution à la documentation du temps de Guerre*, Brussel en Parijs, 1923.

E. MICHAUX, *L'Ordre du Lièvre 1832 - 1914 - 1940*, Remicourt, 1969.

IDEM, *L'Ordre du Lièvre 1832 - 1914 - 1940*, in: *Ordenskunde Verlag 'Die Ordens Sammlung'*, Berlijn, 1972.

IDEM, *L'Ordre du Lièvre 1832 - 1914 - 1940*, in: *La Vie numismatique*, Brussel, 1973.

V. TOURNEUR, *Catalogue des médailles du Royaume de Belgique*, Brussel, 1910.

L. VANDAMME, 'De orde van de haas', in: *Tijdschrift vzw Limburgs Genootschap Munt- en Penningkunde*, Heusden-Zolder, 1988, nr. 6.

L. WILMET, *Carnets de la Fourragère*, Brussel, 1934.

Marcel Nuijttens
 Boomforeeststraat 39
 8870 Izegem

Orden en eretekens van het Nieuwe Regime

Henri Vannoppen

Heemkundigen komen dikwijls in contact met 'medailles'. Het begint al in de kindertijd. Vroeger kregen kinderen dikwijls een speekmedaille van vader of moeder, wanneer ze iets goed gedaan hadden. Het eerste meisje van de klas kreeg een lauwerkrans door de burgemeester op het hoofd gezet.

In het secundair onderwijs kregen de eersten van de klas in het katholiek onderwijs een medaille, die aan een lint hing. In het rijksonderwijs vocht men voor de medaille van de Regering. Deze werd toegekend aan de beste leerling van de retorica, meestal een leerling uit de Grieks-Latijnse afdeling.

Ook de landbouwers kenden medailles. Zo was er de medaille van de vette os bij de veeprijskampen. De boer kon dan fier zijn op zijn prijsos en op de gewonnen medaille. En als grootvader lid was van het bestuur van de Boerengilde en het landbouwereteken had gekregen, werd dat zeker op de doodsbrief vermeld. Sommige familieleden waren oud-strijders van WO I of WO II en trokken met hun eretekens op de borst gespeten naar de vieringen rond 11 november en Wapenstilstand.

Zelfs in de keuken kwamen medailles voor. Ik denk aan de pakjes stijfjesel van Remy uit Herent-Wijgmaal. De publiciteit voor deze firma waren de medailles die ze behaald hadden op de internationale tentoonstellingen en deze werden op de pakjes stijfjesel afgedrukt. Wanneer de burge-

meester overleed, werd zijn burgemeesterssjerp op de kist gelegd en droeg men een kussen met zijn eretekens achter de lijkwagen. De vereremering in het dagelijks leven is enerzijds een element van fierheid voor de drager en anderzijds een element van waardering van de samenleving voor sommige van haar leden. Dit waren slechts enkele voorbeelden van orden, eretekens en medailles in het leven van de gewone Vlaming.

Orden en eretekens passen in de studie van de heemkunde in Vlaanderen. Men krijgt er mee te maken wanneer men een familiegeschiedenis opstelt en bij de interpretatie van doodsbrieven, foto's en bidprentjes. Men heeft interpretatieproblemen in de heemkundige musea wanneer men de kast met eretekens wil beschrijven en catalogeren. Orden en eretekens zijn elementen van onze beschaving en van onze samenleving die ook historisch niet mogen verloren gaan. Vandaar onze beperkte wandeling door meer dan twee eeuwen officiële en andere Orden en eretekens.

1. De Franse periode

Napoleon Bonaparte stichtte als consul voor het leven op 19 mei 1802 de *Légion d'Honneur*. Deze Orde was bestemd voor militaire en burgerlijke verdiensten. Graaf Charles- Guillaume de Merode-Westerloo uit Everberg werd door keizer Napoleon I tot *maire* of burgemeester van Brussel benoemd, een functie die hij vervulde van 1805 tot 1809. In 1805 werd hij lid van de *Légion d'Honneur* als *président du collège electoral de departement de la Dyle*. In 1832 waren er in België nog 447 ridders, 8 officieren en één commandeur van de *Légion d'Honneur* en dat op de 2.060 militairen die deze Orde ontvangen hadden. Er waren ongeveer 175.000 Belgen, die deel uitmaakten van de *Grande Armée* van Napoleon I. De ridders genoten een jaarlijks pensioen van 250 frank en de officieren een pensioen van 1000 frank.

Op 15 augustus 1809 stichtte Napoleon I de Orde van de Drie Gulden Vliezen (België, Spanje en Oostenrijk). Deze Orde werd afgeschaft op 27 december 1813 wegens de vele protesten van het *Légion d'Honneur*.¹

2. De Nederlandse periode

Koning Willem I stichtte op 30 april 1815 de Willemsoorde, een strikte militaire onderscheiding. Op 19 december 1815 stichtte hij de Orde van de Nederlandse Leeuw.² Deze Orde gaf reeds aanleiding tot heel wat moeilijkheden. In 1814 was het Frans bestuur ten einde. Graaf Charles-Guillaume de Merode-Westerloo uit Everberg werd dan ondervoorzitter van de Privéraad onder de Prins van Oranje, de latere koning Willem I. In 1815 werd hij Grootmaarschalk van het Hof van koning Willem I. Hij was eveneens lid van de commissie die de hervorming van de grondwet moest bestuderen. Als katholiek en verdediger van het Ancien Régime met een katholieke staatskerk, had de Everbergse graaf moeite met de Hollandse grondwet die verplicht de godsdienstvrijheid moest invoeren. Hij weigerde dan ook deel uit te maken van de Eerste Kamer, de senaat van het koninkrijk der Nederlanden. Hij werd geen lid van de Staten-Generaal (het parlement) omdat hij de eed op een grondwet met godsdienstvrijheid

niet wenste af te leggen. In december 1815 werden eretekens uitgedeeld. Graaf Charles-Guillaume de Merode -Westerloo kreeg de kleine medaille van de Orde van de Nederlandse Leeuw, terwijl de andere hofdignitarissen het Grootkruis van deze Orde kregen. Terstond nam Graaf Charles-Guillaume de Merode-Westerloo ontslag als Grootmaarschalk van het Hof. Hij weigerde het ereteken en het kwam tot een breuk met koning Willem I. Hij trok zich ook terug uit het openbaar leven en werd een fervent tegenstander van koning Willem I. In 1829 tekende hij de petitie voor de vrijheid van onderwijs en voor de vrijheid van drukpers tegen Willem I. Tachtigduizend handtekeningen volgden na de zijne. Hij stierf op 18 februari 1830 in het *Hôtel de Merode* te Brussel even voor de Belgische onafhankelijkheid.³

3. De Belgische grondwet van 1831

De Belgische grondwet bepaalt dat alle Belgen gelijk voor de wet zijn. Artikel 76 van dezelfde Belgische grondwet kent aan de koning het recht toe om enkel militaire orden te verlenen. Burgerlijke Orden werden niet vernoemd, maar waren niet verboden. In praktijk kwam het erop neer dat militaire Orden verleend werden op basis van de grondwet en de burgerlijke eretekens op basis van een wet. De meeste Orden worden zowel verleend voor militaire als voor burgerlijke verdiensten.

4. De Leopoldsorde

Graaf Felix de Merode legde op 8 juni 1832 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers een wetsontwerp voor ter stichting van een burgerlijke en militaire verdienstenorde. Hij stelde als naam voor Orde van de Eendracht. Op 9 juli 1832 werd deze Orde goedgekeurd door de Kamer van

¹ C. DUCOURTIAL, Ordres et décorations, in : *Que sais-je?*, nr. 747, s.l., p.56-74.

A. L'HOIST, *De la Toison d'Or à l'Ordre de Léopold II*, s.l., 1939, p. 50-54.

H. VANNOPPEN, *Het kasteel van Westerloo en de prinsen de Merode*, Westerloo, 1989, p. 76-77.

H.J.COUVREUR, *Les Wallons dans la Grande Armée*, Gembloux, 1971, p. 70-71.

² A. L'HOIST, o.c., p. 54-56.

³ H. VANNOPPEN, o.c., p. 77-78.

A.WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, deel 8B, Brussel, 1973, p. 417-419.

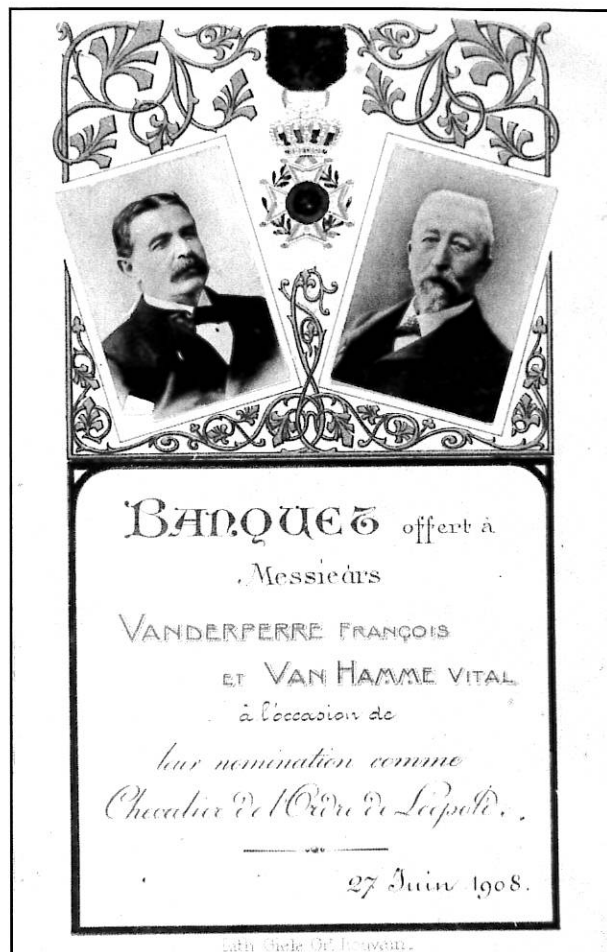
Volksvertegenwoordigers maar dan wel onder de naam Orde van Leopold. In de Kamer was er veel protest omdat men dacht dat de koning zijn macht zou uitbreiden door de instelling van deze Orde en omdat men vreesde dat de gelijkheidsidee in gevaar kwam door deze ridderorde. In de Senaat werd het ontwerp aangenomen met tweëndertig stemmen tegen twee. De wet werd op 11 juli 1832 door koning Leopold I ondertekend. De koning is de grootmeester van de Leopoldsorde. Er waren ook pensioenen verbonden aan deze Orde. Een militair met een graad lager dan officier die lid was van de Leopoldsorde kreeg een jaarlijks pensioen van honderd frank. Men had bij de Leopoldsorde een burgerlijke en een militaire afdeling en deze verdeeld in vier klassen:

- Groot Cordon
- Commandeur
- Officier
- Ridder

In 1938 kwam daar nog een klasse bij, namelijk die van Groot Officier tussen die van Groot Cordon en die van Commandeur. De diploma's van de Orde werden ondertekend door de koning zelf van 1833 tot 1844. De Leopoldsorde werd toegekend bij Koninklijk Besluit. Wanneer bepaalde personen ridder in de Leopoldsorde werden dan werd hun een banket aangeboden. De Leopoldsorde werd ook postuum uitgereikt aan bijvoorbeeld gesneuvelde soldaten.⁴

De juwelen van officier in de Leopolds-orde en ridder in de Leopoldsorde.
Verz. Henri Vannoppen

Vital Van Hamme uit Bertem en François Vanderperre werden op 27 juni 1908 een banket aangeboden ter gelegenheid van hun benoeming tot ridder in de Leopoldsorde. Collectie Het Erfgoedhuis Kortenberg

⁴ A. VAN KEYMEULEN en I. SUETENS, *Munten en eretekens van het koninkrijk België 1831-1976*, Brussel, 1977, p. 109, p.128-129.

A.C. BORNE, *Distinctions honorifiques de la Belgique 1830-1985*, Brussel, 1985, p. 55-81.

I. SUETENS, De halsketen van het grootlint der Leopoldsorde, in: *Tijdschrift voor Numismatiek*, s.l., 1975, p. 136-138.

C. TERLINDEN, *Une des nos grandes institutions nationales. La création passionément discutée de l'Ordre de Léopold. Les Cahiers Léopoldiens. Serie II*, nr. 9, Tervuren, 1961.

H. QUINOT, *Recueil illustré des décorations belges et congolaises*, Hasselt, 1946, p. 12.

H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Bertem, de parel van de Voervallei*, Bertem, 1978, p. 252.
Schepencollege van Erps-Kwerps, Gemeentearchief Kortenberg, 27 april 1948.

De viering van burgemeester Domien Olenaed van Bertem in 1976. Hij bestuurde de gemeente als burgemeester van 1947 tot 1976. Hij was voorzitter van de fanfare 'De Vier Heemskinderen' en ridder in de Leopoldsorde.
Collectie Het Erfgoedhuis Kortenberg

5. Het IJzeren Kruis

Het IJzeren Kruis, gesticht op 30 december 1833, was een ereteken voor burgers die zich ingezet hebben voor de Belgische onafhankelijkheid en die gewond werden tussen 25 augustus 1830 en 2 februari 1831. De zwaar verminkten kregen het IJzeren Kruis eerste klas en de gewone gewonden een IJzeren Kruis tweede klas. Joseph Redelborght (°Brussel 26 januari 1811), onderluitenant negende linie kreeg het IJzeren Kruis omdat hij in 1830 gewond werd in de slag bij Berchem. In 1840 trok hij naar het Vreemdelingenlegioen.

Jozef Arnout uit Tervuren kreeg het IJzeren Kruis omdat hij gewond raakte aan het rechterbeen door een gewerschot, toen hij aan het hoofd van de vrijwilligers van Tervuren op 24 september 1830 de vijandelijke voorposten aanviel bij het bos van Linthout.

Jean Mellaerts, de leider van de Tervuurse vrijwilligers kreeg hetzelfde ereteken. Petrus Jozef Smeyers, afkomstig uit Molenbeek-Wersbeek maar wonend te Kortenberg kreeg ook het IJzeren Kruis en een pensioen als oudstrijder van 1830. Zijn overlijdensakte vermeldde 'gedecoreerde van het IJzeren kruis'. In de Rijksarchieven vinden we heel wat dossiers in verband met aanvragen voor het IJzeren Kruis onder het Provinciearchief.

Jan-Frans Tasson uit Heverlee was student geneeskunde en werd later dokter. Hij was kapitein van de Burgerwacht van Heverlee. Hij leidde de vrijwilligers van Heverlee op 23 september 1830 in de slag tegen het leger van de Hollandse generaal Cortheligers voor Leuven. Hij nam ook deel aan de gevechten van Mechelen en Walem. Hij was een respectabel burger en werd door iedereen gewaardeerd. De gouverneur van Brabant adviseerde om hem het IJzeren Kruis toe te kennen. Ange Ectors was landbouwer, jeneverstoker en handelaar. Hij nam mee de kazerne van de Nederlandse soldaten te Leuven in op 2 september 1830. Hij vocht ook te Brussel en te Antwerpen en ook hij was een gewaardeerd burger, een groot patriot. Dank zij hem kreeg Heverlee een erevaandel. De gemeente sprak voor hem ten beste en de gouverneur adviseerde gunstig voor het IJzeren Kruis.

Dagloner Antonius Verbist werd te Heverlee geboren op 27 april 1793 en nam als vrijwilliger deel aan de gevechten te Leuven en te Antwerpen. Hij was gehuwd en had zes kinderen. Hij was een dronkaard die zijn gezin via de drank naar de armoede leidde. De gouverneur stelde daarom voor om hem geen ereteken toe te kennen. Joseph Servranckx, geboren te Heverlee op 29 mei 1808, was schrijnwerker van beroep. Hij keerde terug uit Parijs om in augustus 1830 de wapens op te nemen voor België en

nam mee de kazerne van Leuven in. In zijn geval adviseerde de gouverneur gunstig voor het IJzeren kruis.⁵

Het Koninklijk Besluit van 20 april 1878 lag aan de basis van het Herinneringskruis van de vrijwilligers van 1830. Het Verbond van de Strijders van 1830 werd geleid door Ridder de Biseau de Hauteville (1809-1878) en deed heel wat lobbywerk om een nieuw ereteken te creëren. Het IJzeren Kruis was alleen voor de gewonden, de andere oudstrijders van 1830 kwamen niet aan de bak. Hieronder bevonden zich de oud-strijders die de delegatie vormde aan dewelke koning Leopold I op 27 september 1832 plechtig de erevaandels overhandigde. Rond de honderd steden en gemeenten kregen een erevaandel wegens hun inzet bij de strijd om de onafhankelijkheid. Oud-strijders waren diegenen die militair actief geweest waren voor het vaderland tussen 25 augustus 1830 en 4 februari 1831. Rond de honderd gemeenten die zich ingezet hadden voor de onafhankelijkheid van België kregen in 1832 een erevaandel. Koning Leopold I overhandigde deze vlaggen op 27 september 1832. Volgens het Belgisch Staatsblad van 28 september 1832 ging het om volgende gemeenten: Aalst, Aarschot, Andenne, Anderlecht, Ans en Glain, Antwerpen, Arlon, Ath, Bastogne, Binche, Boom, Bouillon, Braine -L'Alleud, Braine-le-Comte, Brugge, Brussel, Charleroi, Châtelet, Couvin, Dendermonde, Diest, Dinant, Dour, Enghien, Ensival, Fayt-lez-Manage, Fleurus, Fontaine-l'Évêque, Geel, Gembloux, Genappe, Gent, Geraardsbergen, Gosselies, Grâce-Montegnée, Grez-Doiceau, Halle, Hasselt, Herenthout, Hermée, Herstal, Herve, Herzele, Heverlee, Hodimont, Huy, Ixelles (Elsene), Jemappes, Jemeppe-sur-Meuse, Jodoigne, Kortrijk, La Hestre, La Hulpe, Leuven, Leuze, Liège, Lier, Luxembourg, Maaseik, Maffle, Meerhout, Menen, Meslin-l'Évêque, Mol, Molenbeek-St.-Jean (Sint-Jans-Molenbeek), Mons, Morlanwelz, Namur, Neufchâteau, Nivelles, Oostende, Overijse, Paris, Péruwelz, Perwez, Philippeville, Quaregnon, Quiévrain, Rebecq-Rognon, Roermond, Roeselare, Ronse, Saint-

Ghislain, Saintes, Sclayn, Seneffe, Sint-Pieters-Leeuw, Soignies, Tervuren, Thuin, Tielt, Tournai, Venlo, Verviers, Waterloo, Watermael-Boifort, Wavre en Westerloo. Eigenaardig genoeg werd ook in Nederland een ereteken gecreëerd om de strijd tegen de Belgen in 1830-1831 te gedenken. Na de Tiendaagse Veldtocht werd in Nederland immers het Metalen kruis ingesteld.⁶

6. De epidemiemedailles

De medaille van vaccinateur ging terug tot de geallieerde bezetting van België in 1814. Het Koninklijk Besluit van 18 april 1818 bepaalde dat de gouden medaille van vaccinateur kon toegekend worden aan dokters en chirurgijnen die gratis burgers gevaccineerd hadden tegen de koepokken. Het Koninklijk Besluit van 23 mei 1833 nam dit ereteken over. Er waren gouden, zilveren en bronzen eretekens. Op de voorkant van de medaille staat koning Leopold I afgebeeld en op de achterkant een koe met de tekst *propagation de la vaccine*.

Het koninklijk besluit van 31 augustus 1833 lag aan de basis van de cholera-medaille.

Vijf cholera-gevallen troffen België: in 1832, in 1848, in 1854, in 1859 en in 1866.⁷

⁵ A.C. BORNE, o.c., p. 98-105.

Liste nominative des décorés de la Croix de Fer. Bulletin Officiel, Brussel, 1835.

Liste nominative des citoyens décorés de la Croix de Fer. Publié d'après la Moniteur, par les soins du Comité de la Société Centrale des Décorés de la Croix de Fer, Brussel, 1865. Drukkerij P.M. Michelli.

A. WAHLEN, *Ordres de Chevalerie et marques d'honneur*, Brussel, 1872, p. 40-41.

Musée Monétaire. Ordres de chevaleries et récompenses nationales, s.l., Catalogus expo 20 maart-30 mei 1956, p. 141-142.

CH. FOUVEZ, *Les Belges à la Légion étrangère*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, s.l., 1972, p. 636.

Provincie Brabant. Griffie. Combattans de 1830, Algemeen Rijksarchief Brussel, nr. 1 (lijst dragers IJzeren Kruis 1834), nrs. 2 en 3 (briefwisseling rond IJzeren Kruis 1834-1838), nrs. 4 tot 12 (oorlogspensioenen 1830-1831 voor dragers van het IJzeren Kruis en voor zwaar gewonden). De voorbeelden uit Heverlee komen uit nr. 4.

A. SCHEPERS, *De Tervurenaars en de Omwenteling van 1830*, in: *De Horen*, 1980, p. 152-166.

⁶ A. BORNE, o.c., p. 181-183.

Provincie Brabant. Griffie. Croix commémorative (la loi de 9 janvier 1878), Algemeen Rijksarchief Brussel, nrs. 24 (aanvragen 1878), 25 (aanvragen 1879), 26 (aanvragen 1881-1884) en 27 (aanvragen 1885).

A.M. PARIDAENS, *Les drapeaux d'honneur remis par Léopold I er le 27 septembre 1832*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1891, p. 109.

M. WYNANTS, *Het Tervuurs erevaandel*, in: *De Horen*, 1984, p. 183-189.

J.P. NATER, *De Tiendaagse Veldtocht. De Belgische Opstand 1830-1831*, Haarlem, s.d., p. 123.

L. VAN HECK, *1830 geïllustreerd*, Brussel, 1903, p. 185.

⁷ A.C. BORNE, o.c., p. 87-94.

7. De medailles voor moed en zelfopoffering

Dit ereteken werd gecreëerd bij Koninklijk Besluit van 24 juni 1837. In 1840 kwam er een speciale medaille voor moed en zelfopoffering bij mijnrampen.

De Carnegie Hero Fund-medaille past eveneens in hetzelfde kader. Andrew Carnegie (1835-1919) was een arme Schot, die met zijn ouders uitweek naar de VS. Hij was leerjongen in een spinnerij, telegrambesteller, spoorman en eindigde als staalkoning. Men kent hem als de bekendste Amerikaanse staalfabrikant. Hij was niet alleen één van de rijkste Amerikaanse industriëlen, maar ook een grote filantroop. In 1904 verloren 178 mijnwerkers het leven bij een mijnramp in een klein Amerikaans dorp. Hij was vooral getroffen door een werkleider die zijn leven liet om één van zijn kameraden-mijnwerkers te redden. In 1909 stelde Carnegie vijf miljoen dollar ter beschikking voor de Carnegie Hero Fund in Pittsburgh. De gelden waren bestemd voor helden, die hun leven gewaagd hadden voor hun medemens. In 1911 was ook België bereid om hierin mee te spelen. Een kapitaal van 230.000 dollar werd ter beschikking gesteld om hulp te bieden aan helden en hun families. Het Koninklijk Besluit van 29 december 1911 regelde de werking van de Carnegie Hero Fund in België. Er zijn drie klassen:

- een gouden medaille, die meestal postuum wordt toegekend
- een zilveren medaille wanneer de redder zwaar gewond werd bij de redding
- een bronzen medaille.⁸

8. De landbouw- en industrie-eretekens

Het Koninklijk Besluit van 7 november 1847 lag aan de basis van het Ereteken voor Werk- en Ambachtslieden. Het Koninklijk Besluit van 9 mei 1863 veranderde de benaming in Industrie- en landbouwereteken. Bij het ereteken voor de industriearbeider was de lauwerkrans blauw en bij het ereteken van de landbouwarbeider was de lauwerkrans groen. Het Koninklijk Besluit van 29 april 1958 vormde dit ereteken om tot Ereteken van de Arbeid.

Het Koninklijk Besluit van 6 oktober 1868 lag aan de basis van het Ereteken van de Arbeid. Dit kon verleend worden voor de organisatie en het beheer van verenigingen van onderlinge bijstand (categorie Mutualiteitsereken of Onderlinge Bijstand). In 1878 werd dit uitgebreid tot coöperatieve verenigingen van arbeiders (categorie Coöperatie of Samenwerking). In 1889 werd het Bijzonder Ereteken uitgebreid tot promotors van beschermcomités van arbeiderswoningen en van hulpkassen ten voordele van arbeidsslachtoffers (categorie Voorzienigheid). In 1903 kwam er ook een bijzonder ereteken voor beroepsverenigingen (categorie Beroepsverenigingen). Het ereteken werd toegekend aan de beheerders van de landbouwverenigingen en de lesgevers van landbouwcursussen (categorie Landbouwvereniging). Dit werd het Bijzonder Landbouwereteken.⁹

Het Bijzonder Mutualiteitsereken werd gesticht op 2 augustus 1889 tegelijk met het Bijzonder Coöperatieëretken.¹⁰

Deze eretekens werden dikwijls in de plattelandsgemeenten uitgereikt tijdens een gemeenteraadszitting.

Burgemeester Guillaume Dewals van Bertem behoorde tot de fanfare 'De Vier Heemskinderen'. Hij was onder andere drager van het ereteken van de mutualiteit als voorzitter van de pensioenskas.

Collectie Het Erfgoedhuis Kortenberg

⁸ A. BORNE, *o.c.*, p. 304-308.

H. VANNOPPEN, *o.c.*, p. 269-270.

⁹ A. VAN KEYMEULEN en I. SUETENS, *o.c.*, p. 134-135, p. 142-143.

A. BORNE, *o.c.*, p. 226-228.

H. QUINOT, *o.c.*, p. 74-77.

¹⁰ H. VANNOPPEN, *o.c.*, p. 317-318.

Mevrouw weduwe ALFONS VANGEEL, geboren ELISABETH GEEURTS ;
 De rustende kapitein en Mevrouw PIERRE VANGEEL-LANGENDRIES hun kin-
 deren schoon- en kleinkinderen ;
 Mijnheer CONSTANT VANGEEL ;
 Meester en Mevrouw J. CLYNMANS-VANGEEL en hunne kinderen ;
 Mijnheer en Mevrouw VINCENT DE CUEBER-VANGEEL en hunne kinderen ;
 Mijnheer en Mevrouw JAN BEX-VANGEEL scheikundig, landbouwingenieur en
 hun kinderen ;
 Mijnheer en Mevrouw CAMILLE VANGELDER-VANGEEL, landbouwingenieur ;
 Mevrouw weduwe VERVOORT-VANGEEL, kinderen, schoon- en kleinkinderen ;
 Mijnheer en Mevrouw J. VANGÉEL-ERVEN ;
 Mevrouw weduwe J. LAMBRECHTS-GEEURTS, kinderen, schoon- en kleinkin-
 deren ;
 Mijnheer en Mevrouw L. BOULANGER-GEEURTS, kinderen, schoon- en klein-
 kinderen ;
 Mevrouw weduwe G. BUELENS-GEEURTS, kinderen, schoon- en kleinkinderen ;
 De familiën VANGEEL-GEEURTS,

melden met kristene gelatenheid dat het den Heer behaagd heeft tot Zich te roepen de
 ziel van zijnen dienaar hun teergeliefden echtgenoot, vader, schoon-, en grootvader,
 overgrootvader, broeder, schoonbroeder, oom en grootoom,

Mijnheer ALFONS VANGEEL

OUDEBURGEMEESTER DER GEMEENTE WILSELE

*Oud-Voorzitter van het Weldadigheidsbureau. — Oud-Voorzitter der Kerkfabriek St-Martinus
 Lid van den Bond van het H. Hart., den Katholieken Kring en van de Fanfare St-Isidorus.
 Vereerd met de Herinnerings- en Zegemedaliën 1914-18 — Ridder in de Orde van Léopold II
 Kruis van 1e Klasse voor bewezen diensten gedurende eene loopbaan van 46 jaren aan 't bestuur
 der gemeente. Medaliën van 1e klas van Weldadigheid, 2e klas van Onderlingenbijstand, 2e klas
 van Landbouw, 4e klas van voedingskomiteit ;*

Echtgenoot van Anna-Elisabeth GEEURTS

Geboren te Winksele den 22 November 1856 en godvruchtig in den Heer ontslapen te Wilsele den
 27 September 1935, voorzien van de genademiddelen van onze Moeder de Heilige kerk.

*Ued. wordt verzocht tot het bijwonen der volgende Diensten die tot lafenis
 zijner ziel zullen geschieden in de Parochiekerk van den H. Martinus te Wilsele :*

DINSDAG 1 OKTOBER, te 11 uur, den plechtigen Lijkdienst, voorafge-
 gaan van de Vigiliën en opgevolgd van de begrafenis, (familieplaats).

Vereeniging ten sterfhuize Wackerzeelschebaan, 77, te 10 1/2 uur

Woensdag 2 Oktober, om 8 uur, dienst vanwege de kinderen.

Maandag 7 Oktober, om 8 uur, dienst vanwege het Genootschap der H. Familie.

Dinsdag 8 Oktober, om 7 uur, dienst vanwege het genootschap der Geloofige Zielen.

Zondag 13 Oktober, om 9 1/2 uur, dienst vanwege de Katholieke kring.

De dertigsten en andere diensten later aan te kondigen.

NOCH BLOEMEN. NOCH KRONEN

Wilsele, den 28 September 1935.

Druk. A. Barette-Billen. Mechelse poort, Herent

De doodsbrief levert heel wat informatie op over eretekens. Alfons Van Geel (Winksele 1856-Wilsele 1935) was oud-
 burgemeester van Wilsele of 'Klein Winksel'. Hij was vereerd met de volgende eretekens: Herinnerings-en Zegemedaille
 1914-1918, Ridder in de Orde van Leopold II, Burgerlijk Kruis 1ste klas, Medaille 1ste klas van Weldadigheid, Medaille 2^{de}
 klas van de Onderlingen Bijstand, Landbouwereteken 2de klas en Medaille van het Voedingskomiteit 4de klas.
 Collectie Het Erfgoedhuis Kortenberg

9. Het Burgerlijk Ereteken

In 1867 ontstond het Burgerlijk Ereteken dat onder andere toegekend werd aan gemeentemandatarissen met een lange staat van dienst. Men sprak ook van het burgerkruis. Jan-Frans De Bontridder werd in 1893 gevierd als 50 jaar burgemeester van Bertem. Hij was ridder van de Leopoldsorde en drager van het burgerkruis 1ste klas. Hij

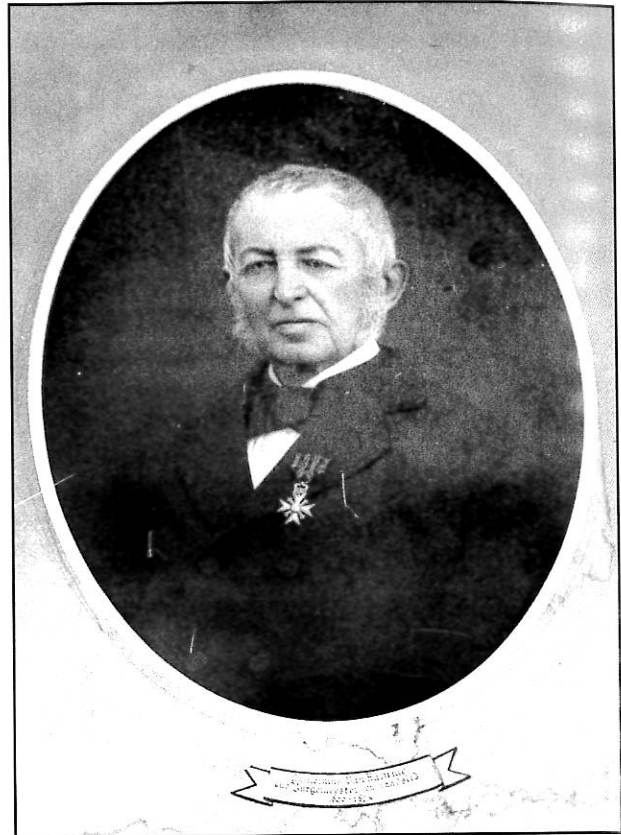

Schepen Henri Vrebos van Bertem was drager van het Burgerlijk Kruis 1ste klas.

In 1885 besloot de gemeenteraad 'zijn portret te laten trekken' en dit op te hangen in de gemeenteraadszaal van Bertem.

Collectie Het Erfgoedhuis Kortenberg

bewoonde het pachthof van Terbank in de Vossenstraat. Daar had hij een jeneverstokerij. Hij was één van de stichters van de katholieken of de 'sissen'. Hij bleef burgemeester van 1843 tot 1896. Op 30 november 1884 werd het burgerlijk kruis 1ste klas op de borst van de burgemeester gespeten in de gemeenteraadszaal door raadslid Hendrickx. Ook gemeenteraadslid Petrus-Josephus De Wals kreeg toen het burgerlijk ereteken 1ste klas. Hij was gemeenteraadslid van 1843 tot 1876 en schepen van 1876 tot 1884. Zijn broer Philippe De Wals was burgemeester van Bertem

Burgemeester Guilielmus Van Hamme van Bertem was drager van het Burgerlijk Kruis 1ste klas. Hij was burgemeester van 1836 tot 1843 en daarna nog vele jaren gemeenteraadslid.

In 1885 besloot de gemeenteraad 'zijn portret te laten trekken' en dit op te hangen in de gemeenteraadszaal van Bertem.

Collectie Het Erfgoedhuis Kortenberg

van 1896 tot 1904 en werd zelf opgevolgd door zijn zoon Guillaume De Wals, burgemeester van Bertem van 1904 tot 1921 en van 1933 tot 1938 en zelf de vader van schepen Filip De Wals. Ook Henri Vrebos, oud-schepen en gemeenteraadslid te Bertem sedert 1832 had zes jaar tevoren het burgerlijk kruis 1ste klas gekregen. Ook Guillaume-Jacobus Van Hamme, oud-burgemeester en oud-lid van het bureel van weldadigheid was drager van het burgerlijk kruis 1ste klas. Hij was burgemeester van 1836 tot 1843. Hij bewoonde het pachthof van Berti beneden de kerk te Bertem. Hij was gehuwd met Pauline Marguerite Forneville, de dochter van de vroegere Bertemse burgemeester en het liberaal provincieraadslid Jan-Frans Forneville. De familie Van Hamme behoorde ook tot de 'sissen' (de katholieken) of De Vrijheidszonen, de familie De Wals behoorde tot de 'liberalen' of De Vier Heemskinderen. Op 3 april 1885 besloot de gemeenteraad van Bertem om 'het portret te laten trekken' van deze vier gedecoreerden. De vier grote portretten van 1885 moesten opgehangen worden in de gemeenteraadszaal.¹¹

¹¹ H. VANNOPPEN, *o.c.*, p. 225, p. 270-274.

Schepen Jozef Dewals van Bertem was drager van het Burgerlijk Kruis 1ste klas. Hij was schepen van 1876 tot 1884. In 1885 besloot de gemeenteraad 'zijn portret te laten trekken' en dit op te hangen in de gemeenteraadszaal van Bertem.

10. De Herinneringsmedaille van 1870-1871

Op 5 juli 1870 verklaarde Frankrijk de oorlog aan Pruisen. België moest verplicht een neutraal standpunt innemen op basis van het Verdrag der XXIV Artikelen van 1831. Op 15 juli 1870 werd het Belgisch leger op oorlogsvoet gebracht om zijn neutraliteit te beschermen. Op 5 maart 1871 was de Frans-Duitse oorlog voorbij. Keizer Napoleon III werd afgezet. De koning van Pruisen werd de keizer van Duitsland. Eenenvoertig jaar later werd bij Koninklijk Besluit van 20 september 1911 door koning Albert I de Herinneringsmedaille van 1870-1871 gecreëerd voor de oud-soldaten die dienst deden tussen 15 juli 1870 en 5 maart 1871.¹²

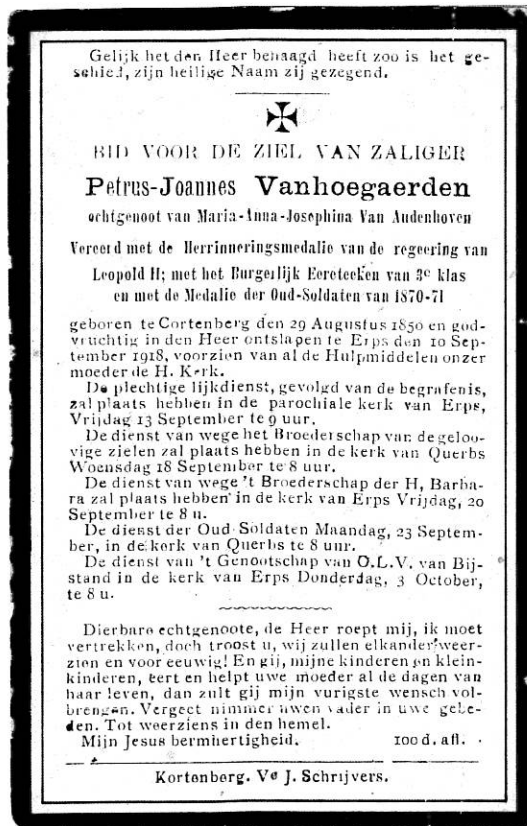
11. De kolonisatie in Kongo

In 1884 werd Leopold II Soeverein Vorst van Kongo Vrijstaat. Het Koninklijk Besluit van 30 april 1889 stichtte de Verdienstenmedaille voor inlandse opperhoofden van Belgisch Kongo. Het waren beloningsmedailles in verguld zilver, zilver en brons en te dragen aan een halsketting. De medaille droeg langs de voorzijde het portret van de Soevereine Vorst.

In 1958 bestond de kolonie Belgisch Kongo een halve eeuw. Bij Koninklijk Besluit van 1 augustus 1958 werd door koning Boudewijn I de Halfeeuwfeestmedaille van Belgisch Kongo gesticht. Ze was bestemd voor ambtenaren en agenten van het ministerie van koloniën. Ook sommige inlandse functionarissen konden aanspraak maken op deze medaille.

¹² A. BORNE, *o.c.*, p. 309-310.

In 1885 kwam er een personele unie tot stand tussen België en Kongo Vrijstaat. Alleen koning Leopold II was gemeenschappelijk voor beide gebieden. Hij stichtte bij decreet van 30 december 1888 de Orde van de Afrikaanse Ster. Deze Orde was bestemd voor de personen die zich speciaal ingezet hadden voor Kongo Vrijstaat. Deze Orde had een duidelijk koloniaal karakter. Op 9 april 1891 stichtte koning Leopold II bij decreet de Koninklijke Orde van de Leeuw. Ook deze Orde had een duidelijk koloniaal karakter. Beide Orden werden overgedragen in 1908 aan België, toen Kongo een Belgische kolonie werd. Ze bleven echter wel afgestemd op personen die actief waren in de kolonie.¹³

Bidprentje Petrus-Joannes Vanhoegaerden (Kortenberg 1850-Erps 1918), drager van de Medalie der Oud-Soldaten van 1870-1871.
Collectie Familieraad Van Audenhoven, Erps-Kwerps

12. De Kroonorde

Koning Leopold II stichtte bij decreet van 15 oktober 1897 de Kroonorde. Ze was bestemd voor literaire, artistieke, wetenschappelijke, economische of koloniale verdiensten. Deze Orde paste in het kader van de Kongo-tentoonstelling die koning Leopold II organiseerde in Tervuren. Toen in 1908 de staat Kongo als kolonie aan België overgedragen werd, werd de Kroonorde door de wet van 18 oktober 1908 een Belgische Orde. Deze Orde kreeg een algemeen burgerlijk karakter en was niet meer beperkt tot de koloniale.¹⁴

De juwelen van officier in de Kroonorde en Ridder in de Kroonorde.
Verz. Henri Vannoppen

¹³ A. VAN KEYMEULEN en I. SUETENS, *o.c.*, p. 116, p.117-118.

¹⁴ *Ibidem*, p. 130-131.

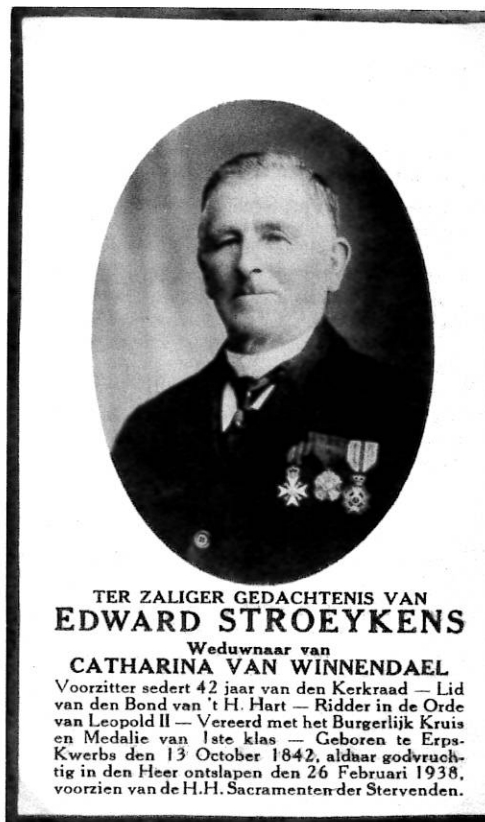
13. De Orde van Leopold II

Koning Leopold II had oorspronkelijk de bedoeling een huisorde te stichten waarover hij vrij kon beschikken. Dat gebeurde met het decreet van 24 augustus 1900. De naam van de huisorde was: 'Ereteken der Orde van Leopold II'. Het decreet werd gepubliceerd in het *Bulletin officiel de l'Etat indépendant du Congo* van 1 mei 1903. In 1908 ging de Orde ook over naar België. Het werd een algemene burgerlijke Orde. In 1912 werd de Orde ook uitgebreid tot de militairen.¹⁵

De juwelen van officier in de Orde van Leopold II en van ridder in de Orde van Leopold II.

Verz. Henri Vannoppen

Edward Stroeykens, voorzitter van de kerkfabriek van Kwerps, was Ridder in de Orde van Leopold II en drager van het Burgerlijk kruis 1ste klas en van de Medaille van 1ste klas. Deze eretekens vindt men ook terug op de foto op het bidprentje.

Verz. Henri Vannoppen

¹⁵ H. QUINOT, *o.c.*, p. 23-28.

Met dank aan G. Feron uit Erps-Kwerps voor de ons in 2003 de bezorgde gegevens.

14. Oorlogseretekens WOI

Bij Koninklijk Besluit van 27 november 1922 werd het Kruis van de Weggevoerden gesticht. Het was bestemd voor personen die door de Duitsers gedeporteerd waren zoals de bannelingen van Soltau. Bannelingen die overleden in gevangenkampen in Duitsland kregen postuum het ere-teken. In 1930 ontstond daarbij de Medaille van Politiek Gevangene 1914-1918.¹⁶

De Medaille van de IJzer, gesticht in 1914, werd toegekend aan personen die deelnamen aan de zware gevechten aan de IJzer van 17 tot 31 oktober 1914. Het symboliseert het hardnekkig verzet van het kleine België tegen de Duitse invallen en het stuiten van de Duitse aanval voor de IJzer. Bij Koninklijk Besluit van 5 februari 1934 werd deze medaille omgevormd tot het Kruis van de IJzer.¹⁷

Het Vuurkruis werd gesticht bij Koninklijk Besluit van 6 februari 1934 voor de houders van de Vuurkaart. Deze laatste ontstond bij Koninklijk Besluit van 14 mei 1932. De Vuurkaart werd toegekend aan de soldaten die minstens twaalf maanden dienst achter de rug hadden in een eenheid die voortdurend contact had met de vijand. Het Vuurkruis bestaat uit een breedarmig Latijns kruis met een rechthoekige centrale medaillon waarop de voorstelling van een verlaten slagveld waarachter de zon oprijst. Op de achterzijde staat de tekst *Salus patria-Suprema Lex 1914-1918*. De vuurkruisers vinden we terug in de verschillende delen van het Guldenboek der Vuurkaart in het

Frans: *Livre d'Or de la Carte de Feu*, uitgegeven door J. Rosez in 1937-1938.¹⁸

Het Oorlogskruis was gesticht bij de Besluitwet van 25 oktober 1915 in navolging van het Franse Oorlogskruis. Aanvankelijk was het een decoratie verleend aan opmerkelijke frontprestaties. Later devalueerde de waarde toen het kon verleend worden voor een langdurige tegenwoordigheid aan het front. Een bronzen palm wees op een vermelding op de legerdagorder, een zilveren palm verving er vijf bronzen en een gouden palm kwam in de plaats van vijf zilveren.

De Overwinningsmedaille heette officieel de Intergeallieerde Overwinningsmedaille. Ze werd gesticht bij Koninklijk Besluit van 14 juli 1919. Het was een voorstel van de Franse maarschalk Foch. Het lint van de decoratie zou voor alle landen hetzelfde zijn, namelijk de kleuren van twee aan elkaar tegengestelde regenbogen met een dun biesje aan de boord.

De medaille gaf een verzinnebeelding van de overwinning en langs de keerzijde de tekst: "*De grote oorlog voor de beschaving*". Deze medaille werd verleend aan iedereen die van ver of van dichtbij iets met de oorlog te maken had.

De Herinneringsmedaille van de Oorlog 1914-18 werd gesticht bij Koninklijk Besluit van 21 juli 1919. De voorzijde werd gevormd door een gehelmd en gelauwerd soldatenhoofd. Deze medaille werd eveneens verleend aan iedereen die van ver of van dichtbij bij de oorlog betrokken was.¹⁹

Louis Verheylewegen was vaandrigdrager van de Oud-Strijders van Erps-Kwerps van 1918 tot 1973. Vijfenvijftig jaar lang droeg hij als oud-strijder van WOI, die aan het IJzerfront gestreden had, de verschillende vlaggen van de oud-strijdersbond. Hij was vereerd met heel wat ere tekens.
Foto Willy De Keyzer, 1972, collectie Het Erfgoedhuis Kortenberg

¹⁶ A. BORNE, *o.c.*, p. 377-378.

¹⁷ H. VANNOPPEN, Soldaat Jan-Baptist Vanderauwera, in : *Curtenberg*, s.l., 1998, nr. 3-4, p. 193-194.

I. SUETENS, Een dankbaar verzamelobject: de decoraties van de Eerste Wereldoorlog, in : *Miscellanea Numismatica*, s.l., 1978, p. 253-256.

¹⁸ A. BORNE, *o.c.*, p. 419-424.

¹⁹ H. VANNOPPEN, Henricus Vannoppen of 'den Ender van Crabbes' uit Erps-Kwerps, soldaat-telegrafist aan de IJzer, in : *Curtenberg*, s.l., 1998, nr. 3-4, p. 203-204.

In 1919 ontstond de Herinneringsmedaille van het Nationaal Comité, soms spottend de spek- en bonenmedaille genoemd.

De Herinneringsmedaille van het Nationaal Comité werd toegekend aan de leden van het Comité. De foto geeft het Comité van Bertem in WOI.

V.l.n.r. zittend hoofdonderwijzer Dominicus Lambrechts, staand achteraan Bertus Trekker, zittend Jozef Van Geel, voorzitter van het bureau van weldadigheid (ook later burgemeester van Bertem), zittend burgemeester Guillaume Dewals, staand achteraan gemeenteraadslid August De Ruyter, zittend Albert De Keyzer en Engelbert Pinnoy.

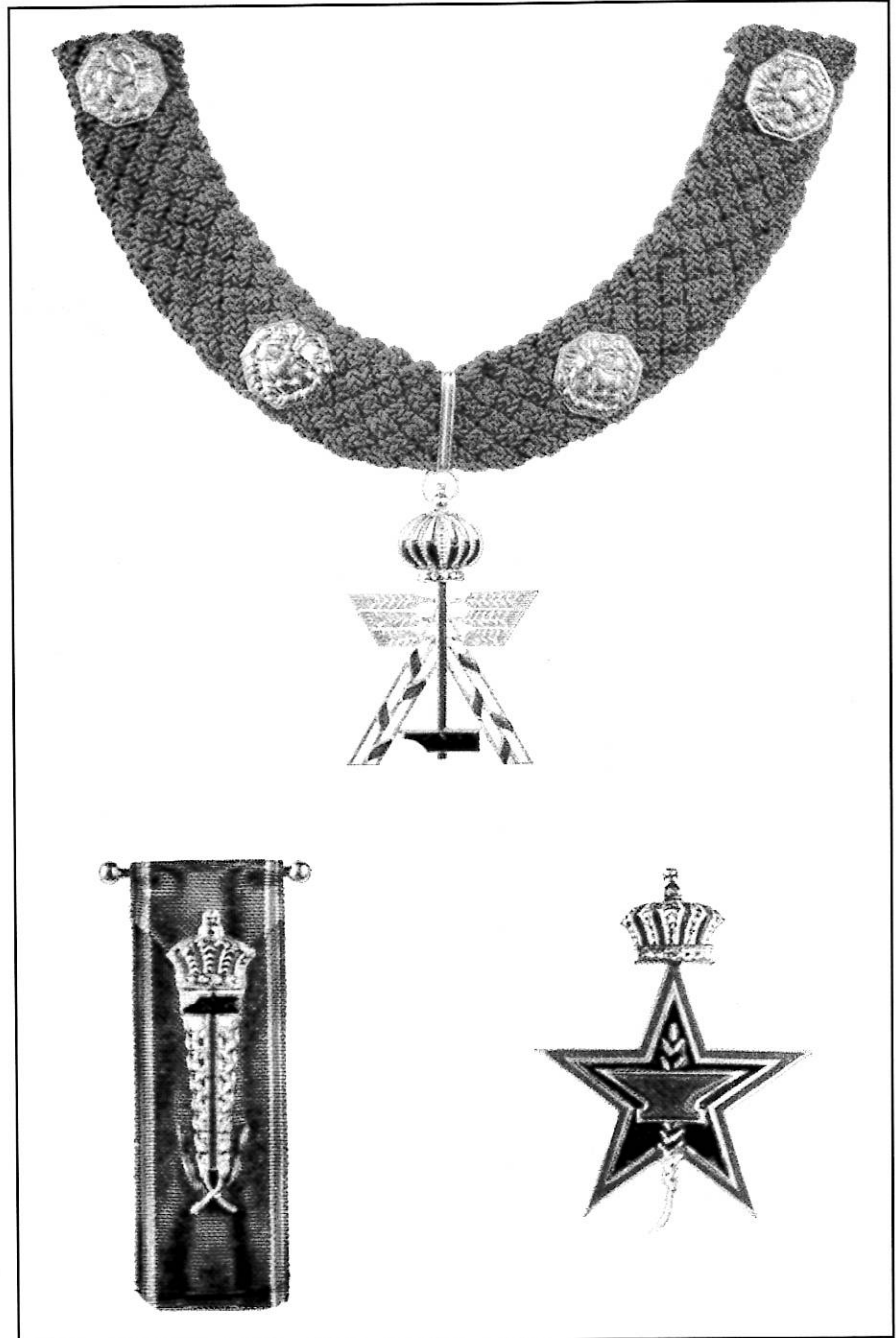
Collectie Filips Dewals, Bertem, bewaard in Het Erfgoedhuis Kortenberg

15. De Arbeidseretekens

Het Koninklijk Besluit van 14 maart 1929 creëerde de Nationale Arbeidstentoonstellingen. Bij die gelegenheid (voor het eerst op 12 oktober 1930) werden drie soorten kentekens verleend:

- de halsketting van Deken van de Arbeid
- het Ereteken van Laureaat van de Arbeid voor de arbeidselite van het land
- de Ster van Kadet van de Arbeid voor de jongeren die in de loop van hun beroepsopleiding het bewijs leverden van hun professionele en menselijke waarde. Een toepassing

bij de N.M.B.S. De gouden ster is er voor ambtenaren die hoger onderwijs genoten hebben, de vergulde ster voor ambtenaren met een diploma A1, de zilveren ster voor de beambten die tenminste de titel van opsteller of gelijkgestelde bezitten, voor de toezichtbedienden en de werklieden drager van een diploma A2. De bronzen ster is er voor de beambten beneden de graad van opsteller of gelijkgestelde en voor de werklieden drager van een diploma A3 of van een gelijksoortig diploma. Men mag de leeftijd van dertig niet bereikt hebben voor de ambtenaren, van achtentwintig voor de beambten en de toezichtbedienden en vierentwintig voor de werklieden.²⁰

De Eretekens van de Arbeid: boven het Hassnoer van Eredeken van de Arbeid, onder links get Ereteken van Laureaat van de Arbeid en onder rechts de Ster van de Cadet van de Arbeid.

²⁰ A. BORNE, red., *Eer aan de arbeid. Eretekens voor werknemers 1830-1980*, Brussel, 1982, p. 115.

L. BEAUFAYS, *Huldebetoon aan de arbeiders*, Brussel, 1970.

A. VAN KEYMEULEN en I. SUETENS, *o.c.*, p. 145-146.

Met dank aan de Heer G. Feron uit Erps-Kwerps voor eretekens voor spoorwegpersoneel.

---

16. De sportmedailles

In 1935 werd de Medaille voor de Lichamelijke Opvoeding en de Sport gesticht. Ze werd echter nooit toegekend. Ze werd vervangen in 1939 door de Medaille voor Sportverdienste. De eerste werd uitgereikt in 1949.²¹

---

17. De oorlogsmedailles WOII

Prins Karel stelde bij regentbesluit van 20 oktober 1947 de Medaille van Krijgsgevangene 1940-1945 voor. Op de voorzijde staat een zwaard afgebeeld en op de achterzijde de toren van een krijgsgevangenkamp. Bij regentbesluit van 13 november 1947 werd het Kruis van Politiek Gevangenen van de oorlog 1940-1945 ingesteld. Het was een zilveren St-Joriskruis. Koningin Boudewijn stichtte bij Koninklijk Besluit van 21 maart 1951 de Medaille van Burgerlijk weerstander. Dit ereteken was bedoeld voor burgers die weerstand hadden geboden tegen de Duitsers door sabotage, deelname aan weerstandsbewegingen, evacuatie van Joden en hulp aan neergestorte geallieerde piloten. Op de achterzijde van het ereteken vinden we 1940-1945 en de tekst *Resisterunt* (ze boden weerstand).

Het Koninklijk Besluit van 7 april 1952 lag aan de basis van de Medaille van oorlogsvrijwilliger. Op de achterzijde van de medaille vinden we het woord *Voluntariis*. Dit ereteken werd toegekend aan de militairen die vrijwillig dienst namen in het Belgische leger in WOII.²²

---

18. De Korea-oorlog van 1950

Op 25 juni 1950 begon het conflict tussen Noord-en Zuid-Korea. België leverde een contingent vrijwilligers dat onder de vlag van de Blauwhelmen meestreed aan de zijde van de Zuid-Koreanen. Koning Boudewijn stichtte op 26 september 1951 de Herinneringsmedaille van de buitenlandse oorlogstonelen. Deze medaille is bedoeld voor alle acties van Belgische troepen in Verenigde Naties-verband. In praktijk wordt deze medaille alleen gedragen door Korea-strijders met het stafje *Corée-Korea* op het lint. De militairen van het eerste contingent (1951-1952), mochten de baretten *imjin* en *haktang-ni* waarop hun contingent speciaal vermeld werd, dragen. Voor de militairen van het tweede contingent (1952-1953) gold eveneens een speciale vermelding met *chatkol*. In Korea werden 350 Belgische vrijwilligers gewond en 102 sneuvelden.²³

---

19. Het diploma van vaandeldrager van vaderlandslievende verenigingen

---

Bij Koninklijk Besluit van 10 oktober 1963 werd gedacht aan de vaandeldragers van de vaderlandslievende verenigingen. De vaandeldragers die minstens tien jaar het vaandel van hun vereniging hadden gedragen, kregen dan een erediploma.²⁴

---

20. De onderscheidingen van het koninklijk huis

Deze onderscheidingen zijn gesticht door de koning als hoofd van zijn huis. Ze zijn te beschouwen als privaataangelegenheden en de koning beschikt vrij over de verleningen. De stichtingsdecreten en de verleningen worden niet gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad. De verlening wordt ook niet getekend door ministers.²⁵

²¹ A. VAN KEYMEULEN en I. SEUTENS, *o.c.*, p. 143-144.

²² A. BORNE, *o.c.*, p. 465-468, p. 475-478, p. 486-491.

²³ A. VAN KEYMEULEN en I. SUETENS, *o.c.*, p. 111-112.

A. BORNE, *o.c.*, p. 483-485.

²⁴ A. BORNE, *o.c.*, p. 502.

²⁵ A. VAN KEYMEULEN en I. SUETENS, *o.c.*, p. 110.

21. De hiërarchie van de nationale orden

Het dragen van de eretekens gebeurt in hiërarchische volgorde:

1. De nationale Orden
  2. Belgische militaire eretekens en die van oud-strijders
  3. Eretetekens van WO van vreemde naties
  4. Eretetekens van andere landen
  5. Eretetekens van patriottische verenigingen
- Bij de rangorde moet men steeds voorrang geven aan de hoogste graad van een Orde.
- De hiërarchische rangschikking van de klassen waaruit de Belgische Nationale Orden zijn samengesteld gaat als volgt van hoog naar laag:
1. Halssieraad en grootlint van de Leopoldsorde
  2. Halssieraad of grootkruis van de Orde van de Afrikaanse Ster
  3. Halssieraad of grootkruis van de Koninklijke Orde van de Leeuw
  4. Grootkruis der Kroonorde
  5. Grootkruis der Orde van Leopold II
6. Grootofficier in de Leopoldsorde
  7. Grootofficier in de Orde van de Afrikaanse Ster
  8. Grootofficier in de Koninklijke Orde van de Leeuw
  9. Grootofficier in de Kroonorde
  10. Grootofficier in de Orde van Leopold II
11. Commandeur in de Leopoldsorde
  12. Commandeur in de Orde van de Afrikaanse Ster
  13. Commandeur in de Koninklijke Orde van de Leeuw
  14. Commandeur in de Kroonorde
  15. Commandeur in de Orde van Leopold II
16. Officier in de Leopoldsorde
  17. Officier in de Orde van de Afrikaanse Ster
  18. Officier in de Koninklijke Orde van de Leeuw
  19. Officier in de Kroonorde
  20. Officier in de Orde van Leopold II
21. Ridder in de Leopoldsorde
  22. Ridder in de Orde van de Afrikaanse Ster
  23. Ridder in de Koninklijke Orde van de Leeuw
  24. Ridder in de Kroonorde
  25. Ridder in de Orde van Leopold II

26. Gouden Palmen der Kroonorde
  27. Zilveren Palmen der Kroonorde
28. Gouden Medaille der Orde van de Afrikaanse Ster
  29. Gouden Medaille der Koninklijke Orde van de Leeuw
  30. Gouden Medaille der Kroonorde
  31. Gouden Medaille der Orde van Leopold II
32. Zilveren Medaille der Orde van de Afrikaanse Ster
  33. Zilveren Medaille der Koninklijke Orde van de Leeuw
  34. Zilveren Medaille der Kroonorde
  35. Zilveren Medaille der Orde van Leopold II
36. Bronzen Medaille der Orde van de Afrikaanse Ster
  29. Bronzen Medaille der Koninklijke Orde van de Leeuw
  30. Bronzen Medaille der Kroonorde
  31. Bronzen Medaille der Orde van Leopold II.²⁶

Artikel 228 van het Strafwetboek bepaalt dat Orden persoonlijk zijn. Zonen hebben niet het recht om de Orden van hun vader te dragen. Artikel 229 bepaalt dat men alleen buitenlandse Orden kan aanvaarden en dragen mits het akkoord van de koning.

²⁶ R. CORNET, *De Belgische nationale orden*, s.l., 1963, p. 127.

22. Buitenlandse orden zoals de Orde van de Ernestijnse tak van Saksen konden soms wonderen doen

Het Huis van Saksen - ook bekend onder de naam Wettin - omvat twee grote takken: de Albertijnse tak waartoe de keurvorsten en later ook de koningen van Saksen behoorden en de Ernestijnse tak waartoe de hertogen van Saksen-Altenburg, Saksen-Weimar-Eisenach, Saksen-Meiningen en Saksen-Coburg-Gotha, behoorden. Hertog Frederik I van Saksen-Gotha stichtte in 1690 de Orde van de Ernestijnse tak van Saksen. Ze werden later uitgedeeld door de hertogdommen Saksen-Altenburg, Saksen-Coburg-Gotha en Saksen-Meiningen. De orde telde vier klassen: Grootkruis, Commandeur 1ste klas, Commandeur en Ridder. De eerste Belgische koning Leopold I was een prins van Saksen-Coburg-Gotha. Hij was de broer van Ernst I, regerend hertog van Saksen-Coburg-Gotha (+1844). Deze werd opgevolgd door zijn oudste zoon Ernst II (+1893) als regerend hertog. Leopold I en Leopold II verdeelden heel wat van deze Orde van de Ernestijnse tak van Saksen via beide hertogen, respectievelijk hun broer en hun neef. Dat bleef zo in de loop van de 19de eeuw. De banden tussen België en Saksen-Coburg-Gotha waren op het einde van de 19de eeuw niet zo familiaal meer en werden eerder protocolair. De gespannen verhouding met Duitsland onder andere omwille van Afrikaanse koloniale belangen deden koning Leopold II afzien van het uitdelen van deze Duitse Orde.²⁷

23. Een Franse orde met propagandaneiging: het Kruis van Sint-Helena

Keizer Napoleon III stichtte in 1857 een nieuwe orde Het Kruis van Sint-Helena. De bedoeling was duidelijk de mythe van Napoleon I in ere te houden. Men noemde het het testament van Sint-Helena. Napoleon III droomde ook van de Rijngrens, wat het einde van België zou betekenen. Men was dan ook voorzichtig tegenover deze Franse keizer, want men durfde hem niet tegen het hoofd stoten. Het Kruis van Sint-Helena was bestemd voor de soldaten van Napoleon I, die onder keizer Napoleon III nog in leven waren. Vermits het om een buitenlandse orde ging, moesten die oud-soldaten de toestemming krijgen van het toen

malig Belgisch staatshoofd, koning Leopold I. Dit gebeurde door de publicatie van hun namen in het Belgisch Staatsblad van 23 januari, 20 februari, 18 maart en 17 april 1858 en van 16 januari 1859. 14162 oud-*grogards* werden aldus in België gedecoreerd met het Kruis van Sint-Helena. Jammer genoeg werden in het Belgisch Staatsblad de gemeenten niet vermeld. We volgen twee *grogards* of oud-soldaten van Napoleon I. Jan-Frans Verboomen was geboren te Erps op 16 november 1788. Hij overleed er op 8 november 1859. Zijn achterkleinzoon Hubert Verboomen te Braine l'Alleud vertelde ons het volgende over zijn voorvader:

"We zijn fier op onze stamvader Jan Verboomen, misschien wel de enige Erpsenaar, die de veldtocht naar Rusland meemaakte en die als bij mirakel heelhuids uit de ramp van de Beretsina terugkwam. Hij trouwde later met Paulina Luyckx. Rond 1820 woonde hij met zijn vrouw aan de Rechtestraat op de Erpse Olmenhoek. Ze hadden zes kinderen: mijn grootvader Petrus, Jacobus, Edward, Maria-Catharina, Clara en Marie. Clara is jong gestorven. Jan Verboomen werd met een medaille gedecoreerd. Hij heeft ze echter nooit ontvangen. Honderd jaar later werd het diploma gevonden in de gemeentearchieven. Nu is het verloren, hoe jammer toch."

In het Belgisch staatsblad van 1858 vonden we de naam J.F. Verboomen wat bewijst dat de gegevens van het interview van zijn achterkleinzoon juist zijn. Jan Verboomen had werkelijk de hongerwinter van 1812 in Rusland meegemaakt. Getroffen door honger en koude en aangevallen door de kozakken en de Russische partizanen stak hij met het Napoleontische leger tussen 26 en 28 november 1812 de Beretsinastroom over. In 1812 was Napoleon I met 700.000 man naar Rusland vertrokken, met 30.000 man - waaronder Jan Verboomen uit Erps - keerde hij terug.

Charles Thomas de Schietere de Lophem was te Brugge geboren op 17 september 1795. Op 28 september 1857 richtte hij een brief naar keizer Napoleon III waarin hij vroeg om het Kruis van Sint-Helena te bekomen en eventueel ook de *Légion d'Honneur*. Voor wat betreft het *Légion d'Honneur* had hij al brieven gericht aan de Franse koning Louis Philippe op 20 augustus 1847 en aan de Franse keizer Napoleon III zelf op 25 februari 1855. Hij wenste *"ces deux marques si honorables de l'Epoque la plus mémorable de l'histoire des peuples civilisés"* te bekomen. Hij werd in 1813 lid van de *Garde d'honneur* te paard. De leden voor deze groep werden gekozen uit de rijkste en belangrijkste families van het Leiedepartement. Hij nam deel aan de veldslagen bij Dresden en bij Leipzig op 16-18 oktober 1813, waar Napoleon I de nederlaag leed. Hij

²⁷ J. BASTIAENSEN, *Prins Filip en Prinses Mathilde. Twee families met geschiedenis*, Leuven, 1999, p. 56.
C. CANNUYER, *De Europese Vorstenhuizen*, s.l., 1989, p. 218.
C. DECOURTIAL, o.c., p. 83.

verloor hierbij ook zijn paard. Hij vervolgde dan zijn militaire carrière te voet in Duitse steden zoals Frankenthal, Worms en Homburg. Op 13 december 1813 keerde hij terug naar Brugge. Hij werd licentiaat in de rechten en werd opgenomen in de Ridderschap van West-Vlaanderen. In 1824 kreeg hij de adellijke titel van ridder. Hij werd burge-meester van Loppem en provincieraadslid voor het kanton Torhout en proost van de Edele Confrerie van het Heilig Bloed te Brugge. Hij bekwam het Kruis van Sint-Helena, echter niet het *Légion d'Honneur*. Een portret stelt hem voor als Ridder van de Leopoldsorde en drager van het Kruis van Sint-Helena. Hij overleed te Brugge op 13 oktober 1876. Hij huwde Françoise Pecsteen de Swevezele.²⁸

Ridder Charles-Thomas de Schietere de Lophem (1795-1876), drager van het Kruis van Sint-Helena en ridder van de Leopoldsorde (Collectie de Schietere de Lophem).

²⁸ C. DECOURTIAL, *o.c.*, p. 103.

H. VANNOPPEN, *De stamboom en de geschiedenis van uw familie*, Aartselaar, 2001, p. 142.

VACLAV MERICKA, *Book of Orders and Decorations*, s.l., 1975, p. 88, foto 53.

H. VANNOPPEN, *Het Midden-Brabants volksleven in het kader van het jaar van het dorp*, Erps-Kwerps, 1978, p. 23; geeft het verhaal van Jan Verboomen.

Franse periode. Croix de St.-Hélène, Koninklijk Legermuseum Etterbeek, A7/19 (de Schietere de Lophem).

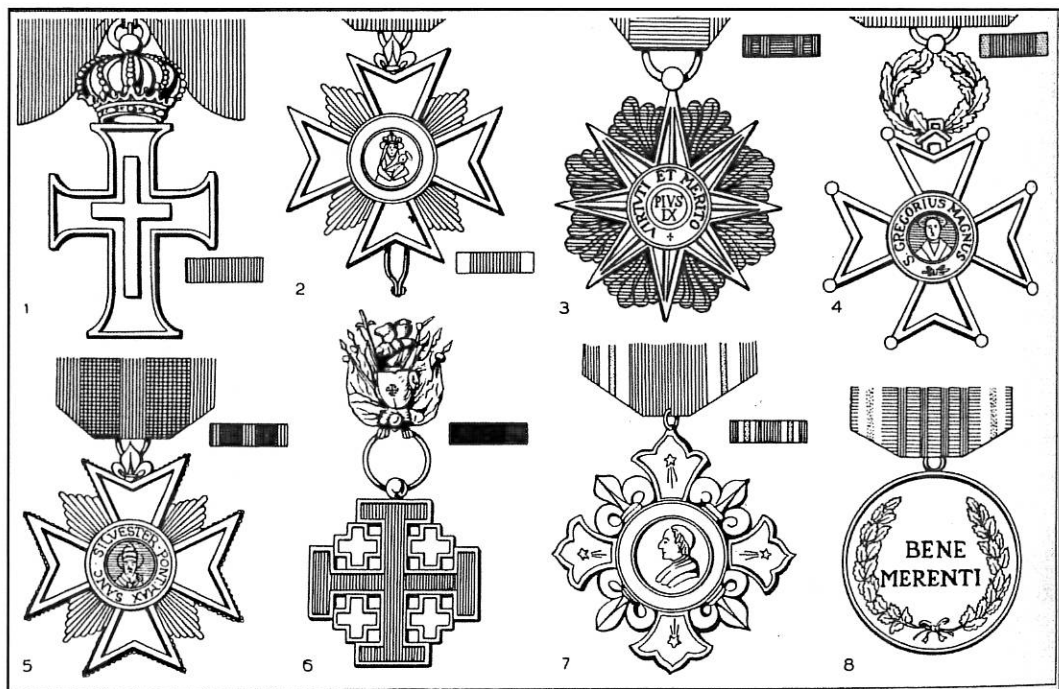
A. DE SCHIETERE DE LOPHEM, *Histoire de la Famille de Schietere*. Reeks Tablettes des Flandres. Recueil 9, Brugge, 1968, p. 405-409.

24. Naast de federale of de Belgische eretekens volgen andere privé-, burgerlijke en kerkelijke eretekens en medailles

De Orde van de Vlaamse Leeuw werd in 1971 opgericht op initiatief van de Nationale Bevlaggingsactie. Ze bestaat uit een zilveren plakiet met de beeltenis van de Vlaamse Leeuw en aan de andere zijde de naam van de houder. Deze onderscheiding wordt uitgereikt aan de personen die zich sterk inzetten voor de Vlaamse zaak en de Nederlandse taal en cultuur. De Orde van de Vlaamse Leeuw werd in 1971 uitgereikt aan Ernest Soens, burgemeester van Strombeek-Bever, in 1972 aan Jozef Deleu van de Stichting Ons Erfdeel en in 1974 aan Gaston Durnez, initiatiefnemer tot de Encyclopedie van de Vlaamse Beweging.²⁹ De verschillende provincies hebben hun medailles. De provincie Brabant evenals de provincie Vlaams-Brabant hadden en hebben hun Medaille van Verdienste. Dat geldt ook voor de andere provincies in Vlaanderen. Ook ministeries delen medailles uit. Zo waren er heel wat medailles van het ministerie van cultuur voor personen die 25 jaar voorzitter waren van een cultuurvereniging. Een vereniging die 50 jaar bestaat, kan via de provincie de titel van koninklijk aanvragen. Oudstrijdersverenigingen en vaderlandslievende verenigingen zoals Nationale Strijders-

Bond en Elf November hebben ook hun eigen eretekens om verdienstelijke leden te huldigen.

Kerkelijk zijn er ook heel wat eretekens. De paus in Rome verleent de Christusorde, de Piusorde, de Orde van het Gouden Spoor, de Gregoriusorde, de Sylvesterorde en de Orde van het Heilig Graf van Jeruzalem. De voornaamste pauselijke onderscheidingen zijn het Erekrus Pro Ecclesia et Pontifice en de Medaille Benemerenti.³⁰ Elk bisdom heeft zijn ereteken. Het aartsbisdom Mechelen-Brussel deelt het Sint-Rombouts kruis of Kruis van Sint-Rumoldus uit.

Kerkelijke ridderorden en onderscheidingen uitgereikt door de Paus: 1. Christusorde, 2. Orde van de Gouden Spoor, 3. Piusorde, 4. Gregoriusorde, 5. Sylvesterorde, 6. Orde van het H. Graf, 7. Erekrus Pro Ecclesia et Pontifice en 8. Medaille Benemerenti. Verz. Henri Vannoppen

²⁹ A. CALUWAERTS, Orde van de Vlaamse Leeuw, in : *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, Tielt, 1975, p. 1159.

³⁰ J.C. GROOT, *Encyclopedie van het christendom. Katholiek deel*, Amsterdam en Brussel, 1956, p. 683-684.

L. VAN EECKHOUDT, Pauselijke ridderorden en onderscheidingen, in : *Ons Heem*, Gooik, 1998, nr. 2, p. 136-140.

25. Eretekens van verenigingen

Heel bekend in Vlaanderen zijn de muzikale eretekens. Het Muziekverbond van België werd opgericht in 1941. Heel wat muziekmaatschappijen waren daarbij aangesloten. Dit verbond reikte eretekens zoals *Ex suo promerito* en *In veterani honorem* uit aan muziekmaatschappijen. *Ex suo promerito* was bestemd voor de bestuursleden, voor de beheerders, voor de dirigenten en mecenasen van muziek- en zangverenigingen.

Men kende de volgende indeling:

- na 15 jaar: 3de klasse
- na 25 jaar: 2de klasse
- na 35 jaar: 1ste klasse
- na 45 jaar: zilver
- na 50 jaar: verguld
- na 55 jaar: zilver met palmen
- na 60 jaar: verguld met palmen
- na 65 jaar: maximae fidelitatis causa.

In veterani honorem was bestemd voor muzikanten en zangers. Men neemt de dienstjaren van bij de aanvang van de muziekstudie.

Men kende de volgende indeling:

- na 5 jaar: kadet
- na 10 jaar: aspirant
- na 15 jaar: junior
- na 25 jaar: 3de klasse
- na 35 jaar: 2de klasse
- na 45 jaar: 1ste klasse
- na 50 jaar: verguld
- na 55 jaar: zilver met palmen
- na 60 jaar: verguld met palmen
- na 65 jaar: maximae fidelitatis causa.

Er waren muzikale onderscheidingen voor fanfareleden met een lange staat van dienst. Zo werd in Meerbeek bij de fanfare De Ware Vrienden (De Duvelen) in 1947 Frans Overloop gevierd als 50 jaar lid van de fanfare. Hij was de man die alle feesten en uitstappen van de fanfare bijwoonde. Hij kreeg een muzikaal ereteken en een grote foto voor de vlag van de fanfare hem aangeboden bij zijn gouden jubileum als fanfarelid.

Collectie Erfgoedhuis Kortenberg

Aan de majoretten werd na vijf jaar een groen ereteken, na tien jaar een blauw en na vijftien jaar een amarant ereteken uitgereikt.³¹

In sommige fanfares bestond de gewoonte om een grote foto van hun gouden leden (met een dienst van vijftig jaar) te laten maken. De gevierden werden dan gefotografeerd met op de achtergrond de Belgische vlag en de vlag van de fanfare. Vooraan plaatste men de muzikale onderscheiding. Dat gebeurde nog in 1947 bij de fanfare De Ware Vrienden beter gekend als De Duvelen te Meerbeek.

Ook de schuttergilden hebben hun Orde, namelijk de Orde van de papegaai.³²

³¹ *Caecilia*, s.l., 1964, nr. 54, p. 8-9.

Musica ex Brabantia, s.l., jg. 1, nr. 2, 2 februari 1971.

H. VANNOPPEN, *Koninklijke Muziekfederatie Vlaams-Brabant V.Z.W. 1946-1996. Twee eeuwen muziekleven in Brabant. Een halve eeuw muzikale overkoepeling*, Leuven, 1996, p. 41-45.

³² H. VANNOPPEN, *Enkele aspecten van het heemkundig onderzoek rond de schuttersgilden in het oude hertogdom Brabant, speciaal in Vlaams-Brabant*, s.l., 1994, p. 85.

De Hoge Gilderaad van Brabant treedt als overkoepelende vereniging op.

26. De appreciatie van orden en ereteken

De grote verdedigers van eretekens zijn te vinden in de militaire wereld en bij de oud-strijders. Met 21 juli en 11 novemberplechtigheden staan de oud-strijders, goed van eretekens voorzien, de personaliteiten op te wachten aan de kerk of aan het gemeentehuis. Men hoort het gerinkel van hun medailles wanneer ze achter de vlag naar het monument trekken. In 1956 werd koningin Elisabeth tachtig en socialistisch Eerste Minister Achille Van Acker overhandigde haar in naam van de regering het Hals snoer van Eredekens van de Arbeid. Hij sprak toen als volgt:

*"Het Koninklijk Instituut van de Elites van de Arbeid (verantwoordelijk voor de eredekens, laureaten en cadetten van de arbeid) is er dank zij koning Albert I. Koning Albert I wou een blijvende hulde brengen aan de elites, de keurtroepen van de arbeidswereld in de breedste zin van het woord, om aldus de wetenschapsmensen, de ingenieurs, de technici, deelgenoten te maken van de nederigste arbeiders uit de mijnen, uit de fabrieken en van het veld. Bij de aanduiding van de elites komt alleen de verdienste in aanmerking. Want het algemeen welzijn kan slechts worden bereikt wanneer elkeen op zijn plaats met fierheid en naar best vermogen, de hem toegewezen taak vervult".*³³

Bij de uitreiking van officiële eretekens in onze stadhuisen ziet men tevreden mensen. Ze appreciëren de waardering van de maatschappij voor hun inzet. In 1965 werden 170 vreemde arbeiders uit de steenkoolsector toegejuicht die Laureaat van de Arbeid werden. Men zag dit ereteken ook als een vorm van integratie van immigranten.³⁴

Er zijn ook de mensen die lachen met de uitreiking van eretekens en die het publiek aan hun kant krijgen via spot en moppen.

In een kalender, namelijk de Druivelaar, vonden we volgende mop betreffende eretekens voor ambtenaren: *"Zoals gebruikelijk wordt een ambtenaar voor zijn promotie nog eens gedecoreerd. De vraag is: "Wat hebt u dan wel voor bijzonders gepresteerd, dat u zo'n prachtige decoratie krijgt?" vraagt iemand. Het antwoord van de gedecoreerde: "Niets, antwoordt de gedecoreerde, maar dan wel een heel lange tijd".*³⁵

Langs Vlaams-nationalistische zijde was er heel wat protest tegen de officiële Belgische eretekens. Het Verbond der Vlaamse Oud-strijders (V.O.S.), dat in het interbellum sterk antimilitaristisch was, vroeg aan de 'Vossen' (Vlaamse Oud-strijders) om hun Belgische decoraties naar de IJzertoren te Diksmuide te sturen om er een reusachtig 'Vloek den Oorlog' mee samen te stellen. Duizenden eretekens werden toen door 'Vossen' naar Diksmuide gestuurd. V.O.S stond vijandig tegen de Belgicistische N.S.B. (Nationale Strijdersbond).³⁶

In de praktijk vinden we waardering voor het werk van burgers in elke samenleving, zelfs communistisch Rusland had de Orde van Lenin. In de praktijk zien we doodsbrieven in Vlaanderen vrij breed voorzien van eretekens en medailles, misschien toch wel een bewijs dat men om deze appreciatie geeft. In 1857-58 waren er ook heel wat zonen van *grognaards* van Napoleon I, die vroegen of ze het brevet en het juweel van het Kruis van Sint-Helena toch konden bekomen, alhoewel hun vader kort na de aanvraag gestorven was, nog voor het diploma en het kruis op het gemeentehuis van hun gemeente toegekomen waren. De families waren uitzonderlijk fier omdat hun vader recht had op dit ereteken.³⁷

Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

³³ L. BEAUFAYS, *Huldebetoon aan de arbeiders*, Brussel, 1970, p. 31-32.

³⁴ *Ibidem*, p. 33.

³⁵ *Kalender Druivelaar*, 20 maart 2002.

³⁶ G. PROVOOST, Verbond der Vlaamse Oudstrijders, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, Tielt, 1975, p. 1741.

³⁷ H.J. COUVREUR, o.c., p. 72-73.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Burgerlijke drama's rond het thema armoede

Foto uit: 150 jaar België, Brugge, 1980.

Eline Vanhoye

1. Inleiding

De negentiende eeuw in Vlaanderen werd gekenmerkt door een plotse stijging van armen en arme gezinnen, vooral op het platteland. De enorme economische groei van de achttiende eeuw had een rijk Vlaanderen kunnen opleveren, maar de kapitaalkrachten misbruikten deze gunstige positie.

De industriëlen zagen in de boerenbevolking de mogelijkheid tot goedkope en arbeidsintensieve werkrachten. Tussen arm en rijk ontstond een enorme kloof: de rijken werden rijker en de armen werden armer. Het probleem van de armoede werd door de overheid niet aangepakt. De maatschappij belofde de arme een hemel; was het niet op aarde (na intensieve arbeid) dan wel in de hemel. De arme bevolking werd klein gehouden. Uit geldgebrek moesten kinderen naar hun werk in plaats van naar school met als bekend gevolg dat het grootste deel van de bevolking analfabeet was.

Er ontstond een maatschappij die aanstuurde op het immobilisme van de bevolking en slechts voor enkelen verrijking bracht. Chris Vandenbroeke beschrijft de oorzaak van de armoede in de *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk* als volgt: "De hoge bevolkingsdichtheid en het feit dat de landbouw maar een fractie van het inkomen opleverde, zorgden in Vlaanderen voor snel olopemde en onzinnige grond-en pachtprizen. De plattelander, die de economische groei van de 18^e eeuw had bewerkstelligd, was meteen de dupe van de rekening. Zijn inzet leidde tot een snelle verrijking van de commerciële en industriële belangengroepen in de centra, van waaruit dan de nieuwe impulsen moesten komen voor het verduurzamen van de economische relance. In Wallonië zal deze mutatie slagen en tot een vroege start van de industrialisatie leiden. De kapitaalkrachten in het Vlaamse land hebben daarentegen de gunstige uitgangspositie volledig verknoeid door in te teren op de werkracht van het platteland."¹

¹ CHRIS VANDENBROEKE, *De Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Leuven, 1984, p.149.

Deze maatschappelijke situatie werd - zoals steeds het geval is - weerspiegeld in kunst en cultuur. Het burgerlijke drama is een genre theatertekst die veel geschreven werd tussen 1850 en 1910. De term 'burgerlijk' slaat op de afkomst van de auteur: de auteurs kwamen uit het burgerlijk milieu; een milieu dat de decadente en perverse kant van de maatschappij bedekte met een zeer morele levenshouding en visie. Ze geloofden rotsvast dat hun normen en waarden de enige juiste waren. Uiteraard was deze houding gevuld met paradoxen. Hoe kon men immers in een maatschappij als de eind negentiende-eeuwse zichzelf 'burgerlijk man' verklaren terwijl duizenden armen de hongersdood nabij waren. Hoe kon men blijven vertrouwen in die hoogdravende waarden en normen die zulke maatschappelijke wantoestanden toelieten?

In verschillende burgerlijke drama's stellen de auteurs zich

in meer of mindere mate dezelfde vragen. In deze stukken trachten ze de armoede in Vlaanderen in het licht van hun eigen maatschappelijke positie te bekijken. Sommigen slagen daar wonderwel in, anderen raken uit de oorzaak van deze tegenstelling niet uit. De meesten kunnen de armoede een plaats geven binnen hun burgerlijk gedachtegoed, maar enkelen beseffen dat om de ware oorzaak van de armoede te detecteren, ze moeten afstapen van hun burgerlijke idealen.

Meestal houden ze er echter dezelfde mening op na: armoede is een zegen en menige arme weet deze zegen niet te waarderen.

In dit artikel ga ik de visie van de burgerlijke auteur op het probleem van de armoede bespreken en vooral zoeken naar hun houding tegenover de maatschappij waarin zij, maar ook de armen leefden.

Foto uit: *150 jaar België*, Brugge, 1980.

2. Armoede als voorwaarde voor een rein en puur leven

De meeste burgerlijke auteurs die het thema armoede in hun stukken behandelen, hebben een zeer naïeve voorstelling van het probleem. Velen zien het niet eens als een probleem, maar als een voorrecht. Ze denken dat armoede ervoor zorgt dat het nastreven van een rein en puur leven (dit is één van de burgerlijke idealen) een gemakkelijke opgave is. Er is minder verleiding, want er is geen geld. En dit gebrek aan geld wordt in hun voorstelling van de armoede gecompenseerd door een overdaad aan huiselijke liefde en gezelligheid. Meestal worden deze vredige taferelen verstoord door een indringing van de 'rijke wereld' in het arme gezin. Deze intrusies stellen eer en geweten van zowel rijk als arm op de proef en pleiten voor het bewandelen van het ethisch correcte, maar wel te verstaan burgerlijke, levenspad.²

Zulk een naïeve voorstelling van de armoede vindt men onder andere terug in Jef Toussaint's *Driftenstorm* van 1900. In zijn drama stelt hij armoede voor als een voorrecht. Zo zegt Jan, de molenaar, tegen zijn familie: "*Moeilijkheden komen slechts voor in rijke familiën.*"³ De moeilijkheden die zijn gezin zal moeten trotseren, komen inderdaad voort vanuit de driften van het gezin van de graaf. Het verloop van het verhaal is zeer onwaarschijnlijk en ongeloofwaardig. Het enige wat overblijft, is de boodschap van de auteur: armen zijn eerlijk en simpel en dus gelukkiger. Wat ze moeten doen is werken, maar dit wordt als heilzaam gezien. Zo zegt de molenaar na alle doorstane emoties: "*Werken alleen zal mijnen moed opbeuren.*"⁴

Jef Toussaint formuleert hier de visie van de burgerlijke auteur: de armen bezitten 'reinheid en puurheid', iets wat de rijke families niet langer in hun bezit hebben. Arm zijn wordt bijna als een voorrecht voorgesteld. Jan, de molenaar eindigt het stuk wanneer hij zegt: "*Ach, weest gezegend, kinderen! Gij zijt arm, maar niet bedorven!*"⁵

De burgerlijke auteur stelt het leven van de arme man zeer romantisch voor. Het gezin leeft zonder geld en zonder luxe, maar ondanks dit alles zijn ze gelukkig. Sommige auteurs lijken dit simpele, maar eerlijke leven van de arme man te benijden. Zij zien het leven van de rijke families gevuld met verraad, zonde en afstandelijkheid.

In *De Vlaemsche wever* van Emmanuel Van Driessche wordt de kloof tussen rijk en arm ook op deze wijze verwoord. Mevrouw Poenmans, de vrouw van de slechte rijke,

mijnheer Poenmans⁶, verzucht over haar problemen: "*Hoe zeer moeten wij met al onze weelde, hunne reine gevoelens benijden.*"⁷ 'Arm is rein' is ook hier de boodschap van het stuk.

De problemen die het arme gezin van Thomas en zijn kinderen Jan en Klara bedreigen, worden veroorzaakt door Poenmans. Hij is de aangewezen schuldige voor het armoede-probleem van zijn arbeiders. Dit draagt een ander, burgerlijk idee uit: armoede wordt veroorzaakt door één individu en is niet het gevolg van de maatschappij. Heel even bevraagt Jan de oorzaak van hun lijden en overstijgt hij die individuele omgeving:

"*wij verstaen niets, wij zijn als Parias die in den maatschappelijken chaos van deugden en ondeugden rondwalen, zonder immer de opregte klaerte te zien!*"⁸

Jan denkt dat de maatschappelijke chaos voortkomt uit 'deugd en ondeugd'. Hij twijfelt weliswaar aan de maatschappij, maar wijt de problemen aan een ethisch tekort en dit is wederom typisch burgerlijk. Bovendien wordt Jan op het moment dat hij deze uitspraak doet, overmand door emoties. Zijn uitspraak is dus niet gebaseerd op rationeel denken, maar is een ingeving van het moment. Zo rechtvaardigt de auteur de houding van zijn personage.

Ook misdaden die gebeuren in een emotionele bui kunnen vergeven worden. Wanneer de vader des huizes (of iemand anders van het gezin) verscheurd wordt door de aanblik van verhongerende familieleden en hierdoor geld of eten gaat stelen, begaat hij nog steeds een misdaad, maar kan deze hem of haar wel vergeven worden. De burgerlijke auteur wijst erop dat dit ongepaste gedrag het gevolg is van een overmacht van emotie. De daad zelf wordt niet goedgekeurd want deze druist in tegen een burgerlijke levenshouding.

In *Karel en Robrecht* moet de rijke Devroom het goede voorbeeld geven. Zelf was hij vroeger een arme werkman, maar door zijn noeste arbeid heeft hij een fortuin verdiend. Hij moet Karel, de zoon van de werkman Robrecht bedaren wanneer deze op 'slechte' gedachten komt: "*Karel: Zoolang er zullen rijken en armen bestaen, is er geene gelijkheid te verkopen.*

Devroom: 't is door mijn werk en't uw daarbij, dat ik mijn rijkdom heb verkregen." (p.15)

Wanneer Karel hierdoor nog niet genoeg gesust is, zegt Devroom later: "*vergeet niet dat men met een goed gedrag tot alles kan geraken.*"⁹

Devroom is het voorbeeld bij uitstek van de ethische bur-

² Opmerkelijk is dat de visie van de burgerlijke auteur over een tijdspanne van vijftig jaar, nauwelijks verandert. Het is pas bij Nestor de Tière en Miel Frantzen dat men een aanzet ziet tot een mentaliteitsverandering.

³ JEF TOUSSAINT, *Driftenstorm*, s.l., 1900, p. 35.

⁴ *Ibidem*, p. 35.

⁵ *Ibidem*, p. 125.

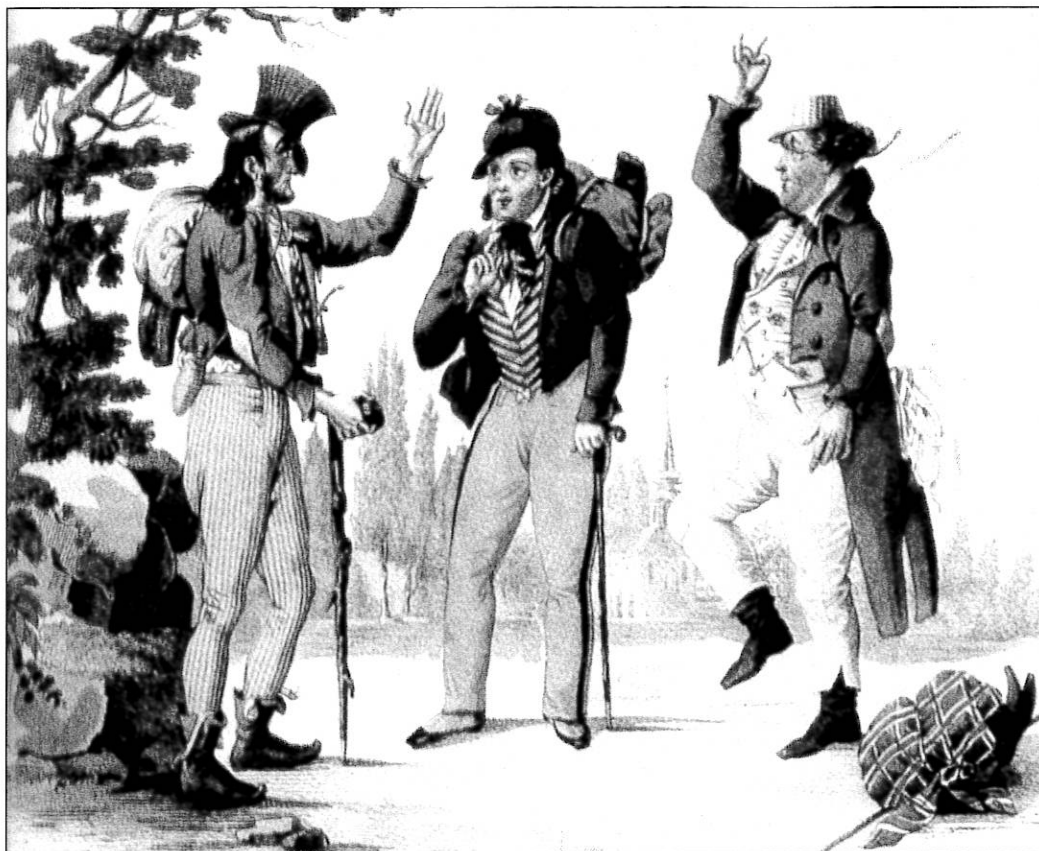
⁶ De namen van de personages in de burgerlijke drama's geven steeds hun belangrijkste karaktertrek weer. Subtiliteit is vaak zoek in de burgerlijke drama's: alles wordt in het teken van de 'boodschap' gesteld.

⁷ EMMANUEL VAN DRIESSCHE, *De Vlaemsche wever*, Gent, 1859, p. 18.

⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹ S.C.A. WILLEMS, *Karel en Robrecht*, s.l., 1848, p. 19.

Prent uit: P. HARTNOLL, *The Theatre, a concise history*, Londen, 1997.

gerlijke man. Hij toont hoe een burgerlijk gedrag de sleutel is van alle succes in het leven. Daar tegenover staat Robrecht; hij heeft vroeger een overval gepleegd om zijn familie te voeden. Dit onburgerlijk gedrag heeft ervoor gezorgd dat hij geen succes in zijn leven heeft bereikt. Integendeel, na achttien jaar komt het uit dat het slachtoffer van zijn overval niemand minder is dan Devroom. Maar de enorme goedheid van Devroom kent geen grenzen. Net zoals het hem past, vergeeft hij op grootse wijze de misdaad van Robrecht.

Een interessant neventhema in dit stuk is de verhouding tussen werkmans en werkgever (arm versus rijk). Meermaals spreken de personages over de gelijkheid tussen de twee. Vooral de rijke personages benadrukken deze gelijkheid. De auteur is een voorstander van een mentaliteitsverandering die zich rond die tijd (1848) begon voor te doen. Hendrik, de rijke vriend van Robrecht, zegt:

*"Tegenwoordig zijn er geene vooroordelen meer! Werkman en heer zijn gelijk!"*¹⁰

Dus de gelijkheid is slechts een recent bekomen status voor de werkmans. Chris Vandenbroeke beschrijft in *De Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk* de toestand in Vlaanderen in de eerste helft van de negentiende eeuw: *"Anno 1850 is de kleine man op het platteland in Vlaanderen dan ook letterlijk en figuurlijk heel klein geworden,*

*met een IQ dat een tijdgenoot toeliet hem met stomme lastdieren te vereenzelvigen. Zoals het lastdieren past, was hij in zijn miserie en domheid ook heel braaf en volgzzaam, zonder aspiraties en zich ten volle van zijn minderwaardigheid bewust."*¹¹

De auteur loopt dus voor op zijn tijdsgeest en behoorde tot de eersten die deze gelijkheid erkenden. Maar ook deze erkenning past perfect in de burgerlijke levensvisie. De grootheid om ieder mens als je gelijke te erkennen, verheft de geest en maakt nobel en dit is uiteindelijk ook de reden waarom deze auteurs de misstappen van hun personages vergeven.

't Onsterfelijke van Lodewijk Slock toont dat de gelijkheid tussen arm en rijk echter nog niet voor iedereen evident is. Alhoewel dit stuk meer dan een halve eeuw later geschreven is, symboliseert het personage Stubbe de houding van sommige rijken tegenover de arme man. Hij weigert aalmoezen te geven aan bedelaars en jaagt ze weg als honden. Deze houding wordt afgekeurd en afgestraft door de auteur in de vorm van andere personages. Maar het bestaan van een personage als Stubbe wil echter zeggen dat de gelijkwaardigheid nog niet vanzelfsprekend is. De personages die het opnemen voor de arme man, moeten opnieuw het goede voorbeeld geven. Alhoewel het gezin van het hoofdpersonage niet in armoede leeft, verkiezen zij een minder luxueus leven boven het

¹⁰ *Ibidem*, p. 6.

¹¹ CHRIS VANDENBROEKE, *De Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Leuven, 1984, p. 224.

leven van de onreine rijkdom. In het gezin staat de eer op de eerste plaats.

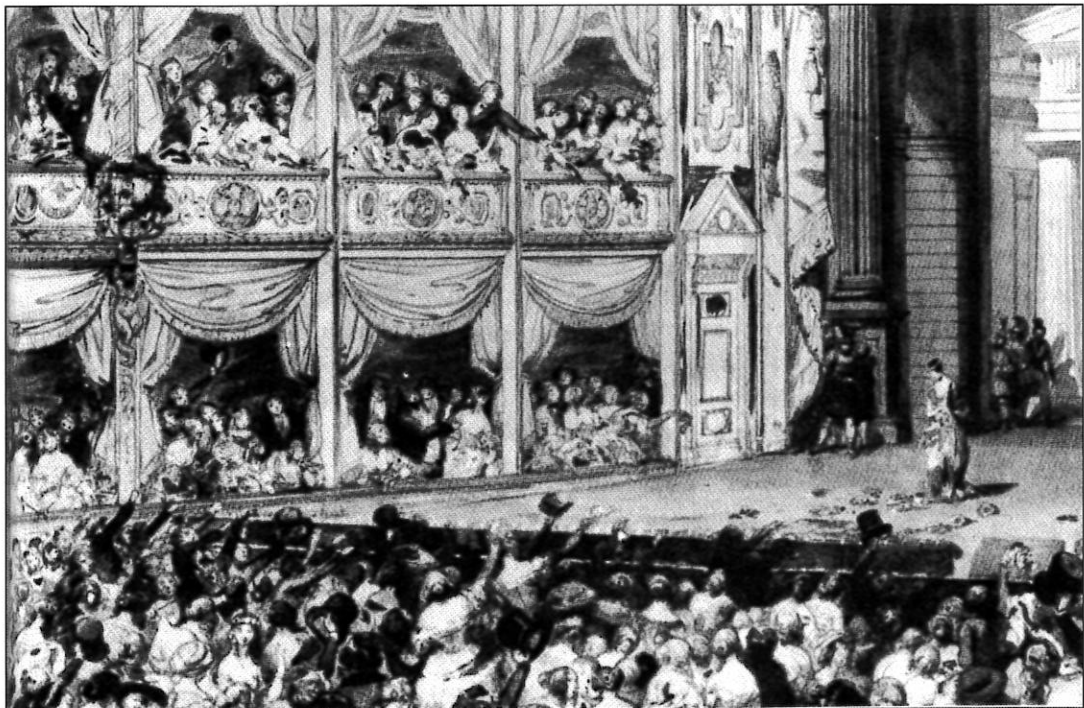
In de proloog van *De fortuna* wordt een gelijkaardige boodschap verkondigd. De auteur schrijft de moraal van het verhaal reeds in de proloog van het lyrisch drama neer. De stijl van het stuk is volledig anders dan die van de andere burgerlijke drama's: het is in verzen geschreven en de taal is zeer bombastisch. Het taalgebruik lijkt in niets op de nagestreefde volkstaal van de andere burgerlijke drama's. Bovendien speelt het verhaal zich af op een exotische locatie (een eiland boven Schotland). Alles wordt in het teken van de morele les gesteld; het drama lijkt zelfs op een allegorie (onder andere door het meespelen van Moloch, de goudduivel). Maar ondanks dit stijlverschil, wil auteur Jan Adriaensen dezelfde les als de andere burgerlijke auteurs aan lezer en publiek vertellen. De gezellige huiselijkheid van het arme gezin overtreft alle voordelen van rijkdom en wat echt telt, is:

*"De reine zielerust en het stille genot van hen, die met hunnen geringen staat en hunnen nederigen stand in de wereld tevreden zijn."*¹²

Zo vindt Peters, een arme visser, zijn einde wanneer hij zijn huiselijke rust inruilt voor een contract met de goudduivel. Peters wil het fortuin op het spookschip *De Fortuna* bemachtigen en komt hierbij om het leven. Het goud was blijkbaar niet voor hem bestemd en zal altijd op het spookschip blijven. De auteur impliceert dus dat rijkdom een niet najaagbare fantasie is voor de arme. Werkelijke rijkdom is het pure en reine leven in het gezin. Er wordt de ontevreden arme (in dit geval Peters) kwalijk genomen dat hij deze pure schatten niet (h)erkent als het grootst mogelijke geluk.

Ook in *Verbroken geluk* van Jef Haugens wordt dezelfde boodschap verkondigd. Wanneer Alfred – een rijke jonge man – de getrouwde Liza komt versieren, wordt hij erop gewezen dat het koppel één van de gelukkigste op aarde is. Zij hebben geen rijkdom nodig en genieten volop van de intense arbeid die ze moeten verrichten om te kunnen overleven. Maar opnieuw is het de rijke die de eenvoud en rust van het gezin komt verstoren. Alfred beschuldigt Frans – de man van Liza – van moord. Frans wordt opgepakt door de politie, Liza wordt waanzinnig van verdriet en op het einde krijgt Alfred wroeging en pleegt hij zelfmoord. Frans schenkt hem alsnog vergiffenis. De goedheid van het arme koppel kent geen grenzen. De beschrijving van hun leven kan alleen maar afgunst opwekken; ze zijn perfect gelukkig en leiden hun leven volgens alle mogelijk denkbare burgerlijke waarden en normen.

De auteurs die de boodschap verkondigen 'arm is rein en puur', leveren geen kritiek op de indeling van de maatschappij, maar onbewust wel op de levenswijze van de burgerlijke families. Ze lijken te verlangen naar het eenvoudige en warme leven van de werkmansgezinnen en op deze manier zijn hun stukken interessant. Dit onuitgesproken verlangen laat toe om het gevoelsleven van de koele en ethisch correcte burgerlijke man te onderzoeken. De stukken die hij schrijft, stellen allen het verkrijgen van een ethisch burgerlijk leven centraal. Nergens worden de gevoelens van de auteur geuit (wel zijn visie en morele boodschap), maar deze romantische voorstelling van het leven van de armen legt toch een emotie van de auteur bloot.¹³

Prent uit: P. HARTNOLL, *The Theatre, a concise history*, Londen, 1997.

¹² JAN ADRIAENSEN, *De Fortuna*, s.l., 1875, p. 1.

¹³ Anderzijds moet men er natuurlijk ook rekening mee houden dat door deze romantisering de toestand van de armoede in Vlaanderen mild wordt voorgesteld. Zo hoeven de burgerlijke man en vrouw zich geen zorgen te maken over hun geweten want de arme leeft toch beter dan hen.

Ondanks de realistische schijn die door de burgerlijke auteur nagestreefd wordt (onder andere door het 'volks' taalgebruik), staan deze drama's ver van de sociale realiteit. De auteur heeft blijkbaar geen besef van de levenswijze van de arme. Hij stelt diens leven ongecompliceerd voor: elk probleem dat hij op zijn weg tegenkomt, wordt opgelost door hard werken en zijn plichtsvervulling tegenover werk en gezin. Carlos Tindemans beschrijft volgende visie van de burgerlijke auteur op de armoede:

*"De burgerlijke auteur leeft niet in een oasis, hij kent het bestaan van de armoede. Maar het blijft voor hem hoofdzakelijk een probleem van menselijke waardigheid, de bedreigde mogelijkheid om een fatsoenlijke levenskring in te richten."*¹⁴

Dit is het probleem waar Vidal onder gebukt gaat in *Armoede en weelde* van Emiel van Goethem. Hij is in zijn trots gekrenkt wanneer Eveline, zijn geliefde, hem een aalmoes komt schenken. Onder geen omstandigheid wil hij deze aanvaarden: *"ik die zoo trotsch was dat ik in mijne armoede nooit de hulp van eenen andere heb moeten genieten."*¹⁵

Ook Vidal is het schoolvoorbeeld van de burgerlijke man. Het kost hem niet veel moeite om zijn ethische idealen na te streven: het is het enige waar hij – als arme – trots op kan zijn. De verleiding om van dit pad af te wijken, komt opnieuw voort uit een contact met de 'rijken'. Maar eens deze problemen uit de weg geruimd zijn, is het leven volgens het burgerlijk ideaal een evidentie voor Vidal. Veel moeilijker verging het de vader van Eveline: Van Dale. Deze moest nog afrekenen met de zorgen en verlokkingen die zijn fortuin met zich meebracht.

De burgerlijke auteur past zijn levensplan toe op de arme man en daardoor lijkt dit leven eenvoudig en mooi. De arme heeft immers maar één bekommernis: hard werken om zijn gezin te kunnen onderhouden. De burgerlijke auteur kijkt met enige afgunst naar dit leven. De arme man wordt niet belemmerd door verraad, ingewikkelde familieintriges en oplaaiende emoties (die hieruit voortkomen) om zijn burgerlijke levensplan te bereiken. Het komt niet in de auteur op dat de arme iets anders verlangt dan hem en dat de arme ontevreden kan zijn met dit - simpele en eerlijke - leven. In het leven van de burgerlijke man is dit ethisch ideaal veel moeilijker te bereiken. Dit wijst nogmaals op de enorme naïviteit en wereldvreemdheid van de burgerlijke auteur: alles beperkt zich tot zijn eigen levensvisie en levensopvatting. De gedachte dat de armoede in stand wordt gehouden door de inrichting van de burgerlijke maatschappij zelf, bestaat niet of nauwelijks bij de burgerlijke auteur.

3. Armoede als gevaar voor de maatschappij

Een naïeve houding tegenover het probleem armoede, kenmerkt de burgerlijke auteur. Toch zijn er enkele auteurs die in de armoede een maatschappelijk probleem en potentieel gevaar herkennen.

De spiegel voor oproermakers van Frans Roelants waarschuwt in 1851 al voor een opstand en de eventuele gevolgen ervan. De opstand in dit drama wordt door de auteur niet gelegitimeerd: de opstandelingen worden omschreven als 'luiertikken en valsaards' en krijgen niet de minste sympathie. Maar het is al opmerkelijk dat de auteur inziet dat een revolutie zou kunnen plaatsgrijpen als er maar genoeg armen zijn die opstaan tegen de maatschappij. Roelants wil met zijn drama mogelijke 'oproermakers' ontgoochelen door de nefaste gevolgen van zo'n revolutie te tonen.

De huisvader van een arbeidersgezin, Denis, heeft het werk naast zich neergelegd en zich aangesloten bij allerlei verenigingen die 'samenspannen' tegen de rijken. Hij vecht dus eigenlijk tegen het sociale onrecht, maar in het stuk wordt hij onsympathiek en barbaars voorgesteld. Hij wordt in dit rebelse avontuur meegesleept door Robrecht, de leider van de 'oproermakers'. Robrecht is echter alleen op het geld van zijn aanhangers uit. In het tweede bedrijf heeft de revolutie van Robrecht en Denis plaatsgevonden. Ze leven nu volgens enkele pre-marxistische standpunten en de auteur toont de rampzalige gevolgen van deze maatschappelijke veranderingen. De werkloosheid is enorm en alles is vernietigd. Denis verwaarloost vrouw en kinderen en pleegt op het einde zelfmoord wanneer hij inziet wat hij met zijn daden heeft aangericht. Het gezin krijgt het hele stuk door steun van Mr. Martin, de goede rijke huiseigenaar. Na de zelfmoord van Denis stelt hij - opofferend! - voor om met dochter Maria te huwen ondanks het feit dat ze zwanger is van de rebellenleider Robrecht.

De titel van het stuk spreekt voor zich; dit drama staat elke oproermaker te wachten. De moraal is dat de armen maar tevreden moeten zijn met wat ze hebben en moeten genieten van hun reinheid en puur leven. Alhoewel het werk dateert van 1851, waarschuwt de schrijver dan al voor een eventuele volksopstand en het gevaar dat dit kan inhouden voor de burgerlijke maatschappij. Hij brengt wel geen enkele sympathie op voor de beweegredenen van Denis en de oproermakers. Vrouw Denis noemt de oproermakers: *"de grootste plaag van de maatschappij"*.¹⁶ Dat zij en haar kinderen bijna van honger omkomen is een gevolg van de socialistische idealen van Denis. De

¹⁴ CARLOS TINDEMANS, *Samenleving en Maatschappij in de Toneelletterkunde van Zuid-Nederland. 1830-1914*, 1966, p. 402.

¹⁵ EMIEL VAN GOETHEM, *Armoede en weelde*, Antwerpen, 1871, p. 42.

¹⁶ FRANS ROELANTS, *De spiegel voor oproermakers*, s.l., 1851, p. 8.

Prent uit: P. HARTNOLL, *The Theatre, a concise history*, Londen, 1997.

auteur springt op een heel naïeve manier om met oplossingen en oorzaken van het armoedeprobleem in Vlaanderen. De oplossing is wachten op een aalmoes van de goede rijken en de oorzaak is het luie en domme karakter van mannen als Denis. Ook deze mentaliteit is typerend voor de burgerlijke auteur.

De armoede in een gezin is ofwel de schuld van de huisvader die zich met andere zaken bezighoudt dan met werken ofwel omdat het gezin onderdrukt wordt door een 'slechte rijke'. In het laatste geval is het stuk dan een morele les voor de rijken die - om een goed en ethisch burgerlijk leven te kunnen leiden - verplicht zijn om aalmoezen aan de armen te geven.

Maar in beide gevallen blijft het belangrijkste een ethisch leven naar burgerlijke normen na te streven. Het in vraag stellen van het hoe en waarom van het ellendig leven van

de armen toont zich overbodig en gevaarlijk. De auteur wijst erop dat de armen niet slim genoeg zijn om zich met grotere zaken dan het eigen gezin bezig te houden. Vrouw Denis verwoordt het duidelijkst de standpunten van de auteur:

*"En hoor hem <Denis> dan spreken van verharde rijken, van goedsverdeeling, wat weet ik! En het zijn maar een hoop luiaarden bijeen...En zulke mannen zijn het die de wereld trachten te verbeteren. Ik heb tot mijn echtgenoot gezegd: ge wilt u met de staatszaken bemoeien en ge kunt uw eigen huisgezin nog niet bestieren."*¹⁷

Het is ook vrouw Denis die het laatste woord heeft en de boodschap voor het publiek nog eens extra duidelijk stelt: *"dat de arbeid alleen het geluk verleent, dat hij de bron van alle rijkdommen is."*¹⁸

¹⁷ *Ibidem*, p. 7-8.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

Prent uit: P. HARTNOLL, *The Theatre, a concise history*, Londen, 1997.

4. Het thema armoede bij drie overgangsauteurs

Enkele auteurs overstijgen echter de naïviteit die de meeste van de burgerlijke auteurs kenmerkt. Zij behandelen armoede als een probleem dat het individuele overstijgt en waarschuwen voor de gevaren die armoede inhoudt voor de maatschappij. En in tegenstelling tot Frans Roelants die de rampzalige gevolgen van zo'n revolutie laat zien, veroordelen deze auteurs de opstand niet. Ze ondersteunen hem ook niet openlijk, maar tonen wel dat een opstand het logisch gevolg is van het sociale onrecht. Ze beseffen dat er meer nodig is dan een aalmoes van de rijken om het volk te doen ophouden met morren. Bij deze overgangsauteurs horen onder andere: Nestor de Tière, Miel Frantzen en Gustaaf Coryn.

Honger! van Nestor de Tière is geschreven in 1891 en vertelt de dramatische geschiedenis van de familie Rik Geert. Het verhaal begint zeer pathetisch: het is Sint-Niklaas en de twee kinderen hebben niets gekregen. Bovendien is het langer dan een dag geleden dat ze nog gegeten hebben en komt Mijnheer Hengel, de huis-eigenaar, zeggen dat ze de volgende dag hun huis moeten verlaten. Mijnheer Hengel incarneert de hypocriete houding van de burgerlijke man; hij zegt tegen Uze, Rik's vrouw, dat rijkdom niet veel betekent. Tegelijkertijd toont de Tière hoe broodnodig geld is voor het gezin en hoe hol de uitspraak van mijnheer Hengel wel niet is. Later komt de deurwaarder, Paeltjes en deze stelt aan Uze voor zich

te prostitueren zodat ze de kinderen brood kan geven. Zij weigert, maar wordt wanhopig door het gejammer van haar kinderen. In deze wanhoop gaat ze naar buiten en steelt een brood. Uze wordt betrapt en een massa volk volgt haar tot aan haar huis. De gerechtsdienaars die haar komen oppakken, laten haar nog toe om het brood aan haar hongerige kinderen te geven. Wanneer Uze nog even de kamer uitgaat om wat kleren mee te nemen, pleegt zij zelfmoord.

Met dit schrijnend verhaal klaagt de Tière de maatschappelijke wantoestand aan. Hij ziet in dat de armoede niet gecompenseerd wordt door de reinheid en puurheid van de arme gezinnen. Hij beschrijft de ridicule kanten van de burgerlijke maatschappij. Zo kan zelfs de rechter niet meer achter zijn beslissing staan om iemand te straffen die steelt voor zijn uithongerende gezin. Maar de rechter moet, want stelen is en blijft zondig.

De regie-aanwijzing van de auteur voor het laatste beeld is de volgende: "*Het volk komt in opstand en slaakt toornige kreten.*"¹⁹ Deze mentaliteitsverandering is zeer belangrijk: de auteur voorspelt een revolutie. Hij toont dat een opstand en niet het bereiken van het burgerlijke ideaal, de enige uitweg is voor de arme. De kritiek van de Tière wordt nog niet openlijk geuit, maar moet afgeleid worden uit de gebeurtenissen. Zo kan het publiek en de lezer kiezen tussen medelijden met de arme familie Geert of de ondersteuning van een revolutie die aanstuurt op een maatschappelijke verandering. De Tière's kritiek is reëel, maar nog steeds voorzichtig.

¹⁹ NESTOR DE TIÈRE, *Honger!*, Antwerpen, 1891, p. 39.

In *De Hoogte in!* van Miel Frantzen bezitten alle personages een doorgedreven klassengevoel. Het verhaal gaat over een arme familie die door een erfenis plots heel rijk wordt. De vader, Jaak, bouwt met het geld een fabriek waarin hij alle vrienden en vroegere werkmakkers laat werken. Zijn plan is om: "*n fabriek (te bouwen) waar meesters en werkers één zullen wezen, strevende naar hetzelfde doel: welstand!*".²⁰ Maar Jaak kan aan de verleiding van zoveel geld niet weerstaan en wordt als alle andere rijken. De auteur benadrukt heel hard het bestaan van verschillende klassen in de maatschappij en de voortdurende strijd die ze leveren: "*de eeuwige strijd tusschen hier en daar*"²¹. Toen Jaak nog een arme werker was, hoorde hij bij de arbeidersklasse. Hij behoorde tot de opstandelingen die later tegen hem zullen rebelleren. Wanneer hij als arme tegen zijn vrouw zegt: "*gij denkt dat alles zoo moet zijn, omdat het zoo is.*"²² ontsnapt hij aan het - door de maatschappij - opgelegde immobilisme. In het tweede deel van het stuk is hij een rijke fabriekseigenaar geworden en stuurt hij zelf op dit immobilisme aan:

"Hoe meer ze hebben, hoe stouter worden ze! Men moest die menschen laten leven op hun manier. Ze groeien in de gewoonte vast en, 't woord is schoon, de gewoonte is

een tweede natuur. Maar als ge aan menschen, die gewoon zijn patatten met azijnsaus te eten, van tijd een bifeestek proeven laat, kennen ze den smaak daarvan. En dan, dan worden ze lastig, dan zijn ze niet meer gedwee, dan zijn ze niet meer content, dan willen ze't alle dagen hebben."²³.

Uiteindelijk staan Jaak's vroegere metgezellen tegen hem op en breekt de onafwendbare opstand uit. Jaak moet de hulp van de politie oproepen en zo kan de massa voorlopig ontbonden worden. Het stuk eindigt met een breuk in het gezin van Jaak.

Het klassengevoel is in dit stuk bij elk personage terug te vinden. De auteur waarschuwt vooral voor de veranderingen die bij een mens veroorzaakt worden door het bezit van veel geld. Maar hij stelt de opstand van de werkers als gerechtvaardigd voor: de kloof tussen arm en rijk is zo groot dat ze op geen andere manier gedicht kan worden. De arbeiders kunnen alleen nog maar vechten voor meer sociale rechtvaardigheid. Niet de armoede zelf is het centrale thema van dit werk, maar wel de kloof tussen arm en rijk. De auteur toont dat deze nooit gedicht kan worden onder de huidige omstandigheden en haalt de burgerlijke idee van gelijkheid tussen rijk en arm onderuit.

Prent uit: P. HARTNOLL, *The Theatre, a concise history*, Londen, 1997.

²⁰ MIEL FRANTZEN, *De Hoogte in!*, Antwerpen, 1906, p. 38.

²¹ *Ibidem*, p. 45.

²² *Ibidem*, p. 32.

²³ *Ibidem*, p.44.

Het meest opvallende stuk in deze rij is *Oorzaek der armoede in Vlaenderen* van Gustaaf Coryn. Het drama dateert al van 1854, maar levert een haarscherpe kritiek op de toenmalige maatschappij. In het voorwoord rechtvaardigen de uitgevers de mening van de auteur (blijkbaar had het stuk al voor heel wat oproer gezorgd):

*"hierover laten wij ieder vrij denken en eerbiedigen ieders gedacht."*²⁴

Maar ze voelen toch de druk om de visie van de auteur wat te ontkrachten en aanvaardbaar te maken voor de lezer:

*"Wij bekennen nogtans dat de tegenwoordige tijdsomstandigheid, de duerte der levensmiddelen, zou kunnen in twijfel doen trekken; maar wij verzoeken den lezer in aandacht te nemen dat dit slechts een crisis is; en hadde de armoede vroeger zoo diep onder de bevolking niet geworteld, de duerte der levensmiddelen zou zoo fel niet gevoeld worden."*²⁵

Dat het stuk van Coryn een schok was voor de burgerlijke maatschappij kan niet verwonderlijk genoemd worden. In het stuk gaan enkele personages op zoek naar de oorzaak van de armoede en wat er tegen te doen valt. De rijke grondeigenaar Byterbek houdt zich reeds twee jaar met deze vraag bezig (de vraag was een prijsvraag in een wedstrijd waar hij aan deelnam). Zijn rijkdom maakt hem onwetend en kortzichtig en daarom kan hij als enige oorzaak 'luiheid' aanhalen. Voor het probleem heeft hij twee oplossingen, ofwel: *"Indien men bijvoorbeeld dagelijks eene brooddeling deed, dat waer om te beginnen een middel om te beletten dat men van honger sterve."*²⁶

ofwel: *"Ik zend al de armen naar de Coloniën in Amerika."*²⁷

De eerste oplossing is het geven van een grote aalmoes, de tweede houdt slechts een verschuiving van het probleem in. Op het einde is het echter de arme boekhouder Laurent die met het juiste antwoord komt. In de twee bladzijden lange repliek aan mijnheer Byterbek, analyseert Laurent het probleem van de armoede haarscherp. Zijn uitleg is bijna identiek als de eerder geciteerde analyse die Chris Vandenbroeke van de oorzaak van het probleem maakt²⁸: de grondeigenaars maken het de bevolking lastig door de steeds hogere pacht- en grondprijzen. Zij weigeren hun vergaarde kapitaal te herinvesteren en verkiezen dit geld op te sparen. Zo komt het de armen steeds armer worden. Als oplossing stelt Laurent voor: *"men eigene slechts de wet der woekeraers aan de grondeigenaers toe, die met het zweet der arbeiders, met den honger zijner familie, grooten trein voeren."*²⁹

Mijnheer Byterbek komt na dit pleidooi tot inzicht; laat Laurent met zijn nicht trouwen en zal de pachtprijzen met de helft verlagen en dan zelf wat inboeten op zijn weelde en pracht.

Deze boodschap kwam blijkbaar iets te vroeg voor het behoudsgezinde publiek. Maar het was wel opmerkelijk dat een burgerlijke auteur in die tijd tot deze inzichten kwam. Het geeft aan dat het toen niet onmogelijk was de problemen van de burgerlijke maatschappij te doorgronden en te analyseren waar ze in de fout ging. Dit toont aan dat het vooral hypocrisie van de samenleving is, die de armoede heeft veroorzaakt en in stand heeft gehouden. En de auteur gaf meteen ook de reden aan waarom het burgerlijke ideaal zo ethisch correct moest zijn: de inrichting van de maatschappij was dit immers in het geheel niet en geen burgerlijk persoon wou dit anders zien. De oorzaak van de armoede in Vlaenderen in de negentiende eeuw was vooral een kwestie van de inrichting van de toenmalige maatschappij. Door de versnelde industrialisatie moest men aan goedkope en hardwerkende krachten raken. Hiervoor diende het merendeel van de Vlaamse bevolking. Het gezin vormde een arsenaal aan werkkraft: elk gezinslid van de arbeidersfamilie moest zijn steentje bijdragen. Deze toestand werd zo lang volgehouden doordat de arbeider die wel moest werken om aan de hongersnood te ontsnappen, simpelweg geen energie had om zich te verzetten tegen deze uitbuiting. De rijken hadden er alle baat bij de armoede in stand te houden. Een dichtung van deze kloof betekende immers het einde van hun tijdperk, het einde van de burgerlijke samenleving.

De burgerlijke auteurs aanvaardden armoede als wezenlijk deel van de samenleving. Enkele uitzonderingen wijzen op een mentaliteitsverandering die voorzichtig om zich heen greep. Maar uiteindelijk duurde het tot in de twintigste eeuw voor er werkelijk iets veranderde. De meeste burgerlijke drama's scharen zich achter de politiek van hun samenleving. Onder het mom van een allesoverheersende menslievendheid boden ze echter geen oplossingen, enkel wat schamele troost.

²⁴GUSTAAF CORYN, *Oorzaek der armoede in Vlaenderen*, Gent, 1854.

²⁵*Ibidem*

²⁶*Ibidem*, p.18.

²⁷*Ibidem*, p.33.

²⁸Zie inleiding

²⁹GUSTAAF CORYN, *Oorzaek der armoede in Vlaenderen*, Gent, 1854, p.44.

BIBLIOGRAFIE

- CHRIS VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Leuven, 1984, p. 301.
- JAN ADRIAENSEN, *De Fortuna, Lyrisch diorama*, s.l., 1875, p. 51.
- LODEWIJK SLOCK, *'t Onsterfelijke, geprimeerd drama in vier bedrijven*, Antwerpen, 1906, p. 90.
- NESTOR DE TIÈRE, *Honger!*, Antwerpen, 1891, p. 39.
- JEF HAUGEN, *Verbroken geluk*, Antwerpen, 1894, p. 42.
- JEF HAUGEN, *Driftenstorm*, s.l., 1900, p. 125.
- F. ROELANTS, *De spiegel voor oproermakers*, s.l., 1851, p. 67.
- S.C.A.WILLEMS, *Karel en Robrecht*, s.l., 1848, p. 51.
- EMMANUEL VAN DRIESSCHE, *De Vlaemsche wever*, Gent, 1859, p. 71.
- CARLOS TINDEMANS, *Samenleving en Maatschappij in de Toneelletterkunde van Zuid-Nederland. 1830-1914. Een systematische analyse van het realistisch-burgerlijke drama*, 1966, p. 600.
- MIEL FRANTZEN, *De Hoogte in!*, Antwerpen, 1906, p. 94.
- EMIEL VAN GOETHEM, *Armoede en weelde*, Antwerpen, 1871, p. 54.
- EMIEL VAN GOETHEM, *Oorzaek der armoede in Vlaenderen*, Gent, 1854, p. 48.

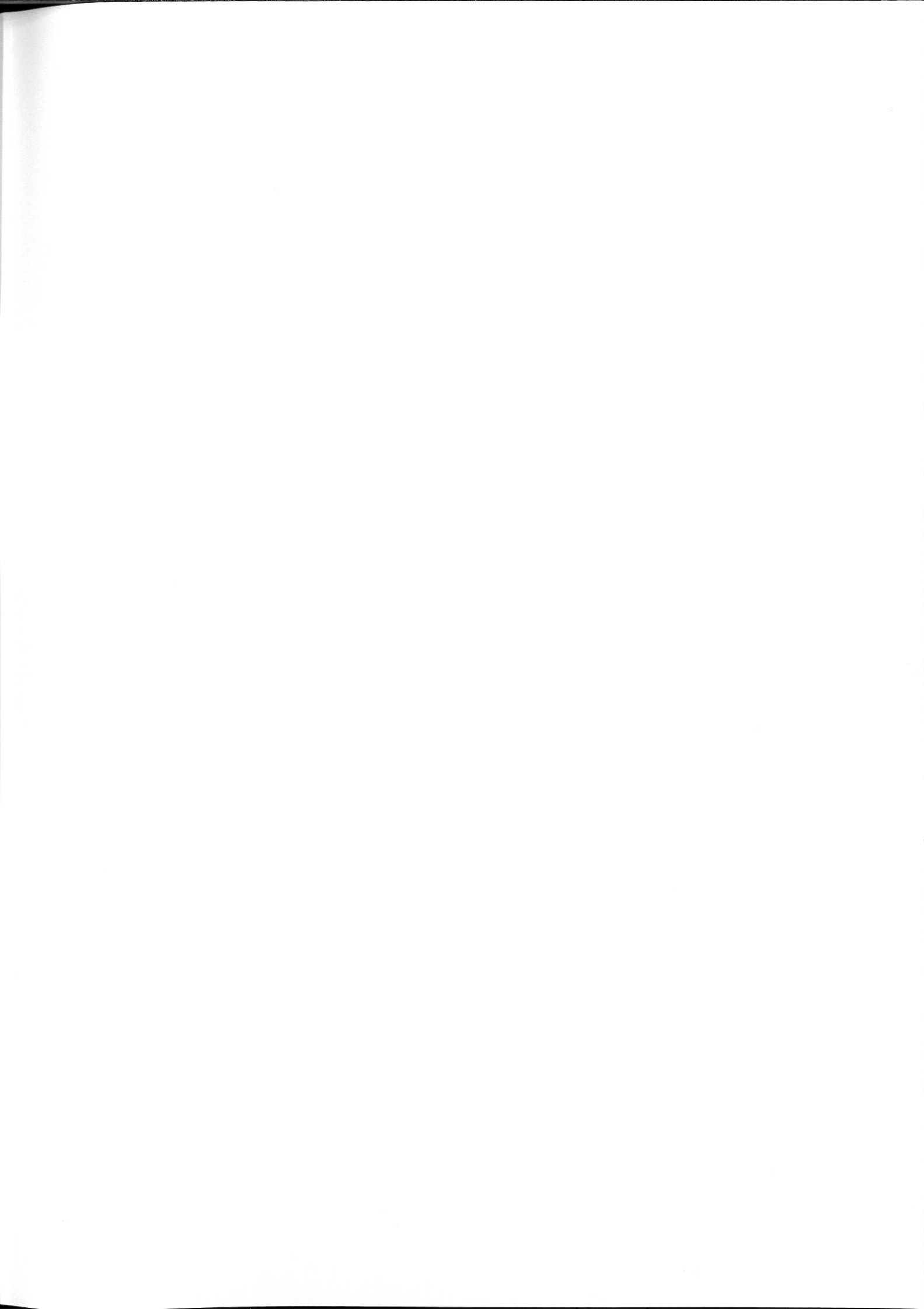
Eline Vanhoye
Korte Leemstraat 36
2018 Antwerpen

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 35, 1981, nr. 2,	Bijen	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1,	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2,	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4,	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1,	Reizen	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

Paul Janssens, <i>De Ridderorden in historisch perspectief</i>	3
Jozef Mertens, <i>Het insigne van de Duitse Orde</i>	15
Marcel Nuijttens, <i>De Hazenorde, 1832-1914-1918-1940-1945</i>	27
Henri Vannoppen, <i>Orden en eretekens van het Nieuwe Regime</i>	35
Eline Vanhoye, <i>Burgerlijke drama's rond het thema armoede</i>	57

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Staatsieportret van Guillaume de Wal (1736-1818); privé-bezit.
2. Ontstaan Duitse Orde, Wenen, Centraal Archief van de Duitse Orde, handschrift 732A.
3. De Hazenorde van 1940.
4. Prent uit *The Theatre, a concise history*, P. HARTNOLL, Londen, 1997.

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift
jaargang 57, nummer 2
april-mei-juni 2004
ISSN 1370-6489

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

 03/658.90.34

 03/685.59.30

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye
Coördinator Heemkunde Vlaanderen
 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx
Gudstraat 13
9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

- * eerste nummer: vóór 15 januari
- * tweede nummer: vóór 15 april
- * derde nummer: vóór 15 juli
- * vierde nummer vóór 15 oktober.